D.M.A.S.I.
IV
1107

Răzvan Theodorescu • Ioan Oprea

PIATRA TREI IERARHILOR

inv. 4800

https://biblioteca-digitala.ro

D.M.A.S.I.
DIRECTIA MONUMENTELOR, ANSAMBLURILOR SI SITURILOR ISTORICE
BIBLIOTECA
Cota cărții IV.1107
Inventar: 4800

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PIATRA TREI IERARHILOR

EDITURA MERIDIANE, BUCUREȘTI, 1979

https://biblioteca-digitala.ro

Prezentarea grafică:
GETA BRĂTESCU

Traducerea în limba franceză:
NICOLE MARIA MAGDALENA SACHELARIE

https://biblioteca-digitala.ro

IV 1107

BIBLIOTECA CENTRALĂ DE STAT
Inv. 4805

PIATRA TREI IERARHILOR

Republica Socialistă România
BIBLIOTECA CENTRALĂ
DE STAT

text de:
RĂZVAN THEODORESCU

fotografii de:
IOAN OPREA

https://biblioteca-digitala.ro

D.M.A.S.I.
BIBLIOTECA
Nr. inv. 4800

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

PIATRA TREI IERARHILOR
sau
despre o ipostază a fastului în civilizaţia românească

Oricît ar părea de ciudat la prima vedere, dînd ocol o dată şi încă o dată şi de nenumărate ori Trei Ierarhilor, silindu-mă a aşeza faimosul monument nu atît pe o scară de valori estetice ale locului şi timpului înălţării sale, cît mai ales, într-o perspectivă alta, mai largă, cea a înţelesului său cultural, gîndul m-a dus constant spre Ibrăileanu şi spre Lovinescu. Alăturarea, o dată mai mult, a acestor două nume care, ele singure, ilustrează cu strălucire un întreg capitol de spiritualitate naţională a veacului nostru, mi-a apărut necesară chiar dacă, pe cîte ştiu, nici autorului „Spiritului critic în cultura românească", nici celui al „Istoriei civilizaţiei române moderne" — şi unul şi celălalt atenţi cu precădere la datele culturii scrise, la faptul politic şi la cel artistic literar —, ctitoria ieşeană a Lupului vodă — nu mai puţin şi simbolic, locul odihnei din urmă a altor doi ctitori

https://biblioteca-digitala.ro

domnești de istorie modernă a unei țări de care s-au stins departe, Cantemir vodă și vodă Cuza — nu le-a servit în nici un fel drept argument atunci cînd, la ani distanță și dintr-o perspectivă apropiată de filosofie și sociologie culturală, afirmau — într-un chip tranșant, greu de acceptat azi în totalitatea sa, dar și mai greu de comentat aici — notele distinctive și, pînă la un punct, opuse ale civilizației Munteniei și Moldovei în istoria ultimelor secole. Căci, lucrul se știe, atît Ibrăileanu, cît și Lovinescu, ajungînd să fundamenteze — printr-o evidentă supralicitare a factorilor spirituali și temperamentali — teza existenței unui revoluționarism și liberalism muntean, precursor al pașoptismului, deosebit, în civilizația noastră modernă, de tradiționalismul și conservatorismul moldovenesc premergător junimismului, ajungeau, în căutarea de prolegomene spirituale ale acestuia din urmă, la o aceeași epocă de europeană cultură și oligarhică mentalitate ce a fost veacul al XVII-lea în istoria unei Moldove ale cărei legături cu Polonia barocului i-au accentuat trăsăturile de regim nobiliar conferite, cu osebire după 1600, de înseși rînduielile autohtone. Și sigur este că nimic nu poate explica mai bine în aceeași Moldovă — acolo unde, dealtminteri, stăpînise îndelung ceea ce Iorga numea „cea mai fină din aristocrațiile risipitoare ale Orientului" — tradiția unui anume „aristocratism" al culturii sesizabil încă în spiritul creației veacului al XIX-lea, așa cum o face, pentru secole înainte, domnia plină de fast în scaunul de la Iași a lui Vasile Lupu, după cum nimic nu este mai vrednic de pildă pentru vremea acestuia decît biserica menită a-i fi lui, fostului vornic urcat pe tron, și neamului său prea curînd stins, lăcașul de veci.

Dacă ar fi de adăugat ceva celebrei amintite teze Ibrăileanu-Lovinescu, recurgînd în parte și la de ei ocolita sferă a artelor vizuale, aș fi înclinat să spun că veacul al XVII-lea moldovenesc, atît de „aristocratic", era în același timp extrem de „modern", de sintetic-european — am în minte paramentul Trei Ierarhilor și pe cel al Goliei, mă gîndesc la versurile lui Dosoftei, la neastîmpărul și curiozitatea intelectuală ale unor Nicolae Costin și Nicolae Milescu, dar mai ales la întreaga creație, acum începută, a unui Dimitrie Cantemir —,

https://biblioteca-digitala.ro

prefigurînd cu noblețe pe Kogălniceanu sau pe Eminescu. Aceasta în vreme ce învecinata Țară Muntenească a aceluiași secol, mai ancorată în trecutul său feudal și mai medievalizantă parcă — unde sigur este că tonul îl dădeau edificiile cuminți ale vremii lui Matei Basarab sau vechiul canon cronicăresc căruia i s-au supus și Grecianu, și „Anonimul brîncovenesc", și Radu Popescu, nu larg deschisul orizont cultural al unui Năsturel Udriște sau al stolnicului Constantin Cantacuzino, nici cutare inovație stilistică de la „loggia" Mogoșoaiei, de la portalul Colței sau de pe fațadele Fundenilor —, este cea care explică din plin celălalt veac, al XVIII-lea, al „stării a treia", atît de impregnat și el încă de ev mediu, dar și de un folclor plastic și literar întîlnit din Mehedinți pînă în Buzău, din cărțile populare pînă în plina de vervă scenă a „Judecății de apoi" pictată, în zeci de replici, în pridvoarele bisericuțelor de țară, pînă în folclorul paremiologic și muzical cules de un Anton Pann, veac pregătitor la rîndu-i al spiritului deschis, liber și militant al unor Bălcescu și Arăpilă sau al „roșului" Rosetti.

Am ajuns însă astfel prea departe, poate, de zidurile înflorate în piatră ale Trei Ierarhilor și întoarcerea la ele ne va întrurna totodată într-un timp de răscruce ale cărui zvonuri se aud la tot pasul în preajma monumentului ce a întruchipat cel mai bine semnele vremii și năzuințele ctitorului său.

Aristocratismul de care abia am vorbit este sigur un asemenea semn, venind dintr-o realitate socială și culturală a Moldovei unui secol inaugurat politic de urcarea în scaunul domnesc a boierului cu mai îndepărtată obîrșie voievodală, Ieremia Movilă, și a tuturor urmașilor săi de același sînge, culminat prin cîrmuirea cu amintiri și aureole bizantine a fostului mare vornic Lupu Coci, încheiat, în fine, cu succesivele domnii ale Cantemireștilor de neam răzeșesc; secol marcat, așijderea, de petrecerea pe scena istorică a marilor dregători cultivați, bogați și atotputernici din familiile Stroici, Ureche sau Costin, a mitropoliților-creatori numiți Anastasie Crimca, Varlaam sau Dosoftei, cu toții „oameni noi" care, aidoma nobililor poloni și litvani, magnaților maghiari, feudalilor ruși și ucrainieni ai timpului, laici și ecle-

https://biblioteca-digitala.ro

ziastici, împămînteneau aici, în Europa de răsărit, figura renascentistă a mecenatului, patron — ca altădată în Italia Quattrocento-ului, „con molta larghezza e magnificenza" — al artiștilor, arhitecți și sculptori, pictori, literați și muzicieni. O împămîntenire însă care, mergînd de-a lungul unui răstimp ceva mai larg, de la sfîrșitul secolului al XVI-lea pînă într-o bună parte a celui de al XVIII-lea — și aflîndu-și, cred, pentru Moldova, prefețe încă mai îndepărtate în opera de patronaj a unui strălucit suveran precum voievodul Ștefan, așa cum arta aristocratică a noii epoci își găsea inefabile rădăcini într-un anume „spirit al locului" închipuit cîndva, în veacul al XV-lea, de elegant-clasica creație spirituală a acelorași timpuri de măreție mușatină—, se afla într-o aproape perfectă contemporaneitate cu tot ceea ce în întreaga Europă, de la Madrid la Moscova, se așeza, ca fapt de cultură și îndeosebi ca fapt de artă, în cadrele vaste ale acelui stil care a fost barocul — el însuși cultivat de și pentru aristocrația continentului — , ale cărui trăsături definitorii le vom regăsi și într-o ipostază românească ce nu implica de fiecare dată analogii formale exacte cu apusul sau centrul european, dar consuna pe de-a-ntregul cu spiritul stilistic ce a fost definitoriu pentru întreg cel de-al XVII-lea veac.

Dacă au fost clarificate mai mult și mai bine elementele de baroc literar din opera unui Miron Costin, a unui Dosoftei sau a unui Cantemir el însuși — pentru a ne opri, din pricini lesne de înțeles, numai la cazul Moldovei—, și dacă s-a dovedit convingător că vremea domniei lui Vasile Lupu răspunde cronologic, și nu numai atît, unui început de atmosferă barocă la noi, s-ar putea încă nuanța sensul moldovenesc al barocului din timpul ctitorului Trei Ierarhilor, adăugînd fastului și pompei ce au caracterizat aici, ca și aiurea, manifestările vizuale și sonore ale stilului, componenta acelui „Bizanț după Bizanț" ce îndreptățește, cred, ipoteza unui „baroc postbizantin" de la Carpați și Dunăre în anii scurși între 1600 și 1700, implicînd filiere „livrești" felurite, direct sau mijlocit știute de cărturarii și artiștii români — polono-ucrainiene și grecești, constantinopolitane și veneto-padovane — , dar înainte de toate implicînd o *forma mentis*

https://biblioteca-digitala.ro

autohtonă marcată de zbuciumul extrem al numitului veac. Pentru că acest secol al XVII-lea a fost, fără doar și poate, unul dintre cele mai frămîntate și mai neliniștite pentru Moldova, traversată fără contenire de oștile leșești întovărășind domni descăunați, fii de domni și pretendenți domnești de tron, de sotniile căzăcești din Zaporojie — chemate în ajutor de voievozii de la Iași —, de hoardele tătare din Crîm în căutare de robi și avuții, de armatele sultanului din Stambul în drum spre Camenița și spre Viena, nu mai puțin, un secol străbătut, ca un fir roșu, de nesfîrșite lupte pentru scaun, de lupte între bogații boieri din jurul domniei, de înfruntări dintre aceasta din urmă și o feudalitate cu o nemăsurată ambiție. Este vremea, nu trebuie uitat, în care „norocul nestatornic", „soarta alunecătoare" — versiune românească a acelei *fortuna labilis* ce se constituise într-un motiv baroc predilect al culturii europene — rămîne semnul sub care stau faptele și stă viața celor mai puternici, domni și boieri, care cad tragic, ca într-o piesă a teatrului epocii, din înălțimea suveranității și a dregătoriei strălucite în teribilă uitare — ca Vasile Lupu el însuși —, sau în ticăloasă moarte, ca Miron Costin cronicarul, marele vornic și logofăt ce știa atît de bine că se află „bietul om supt vremi", și aidoma lui, dincolo de Milcov, atîția și atîția dintre eroii scenei publice, de la postelnicul Constantin Cantacuzino la moștenitorul său cu același nume, stolnicul, de la Papa Brîncoveanu la princiarul său fiu, Constantin.

Dar atunci cînd totul stă sub semnul nestatorniciei, omul veacului baroc — în întreaga Europă și nu mai puțin la noi — vrea să convertească efemera-i trecere prin lume într-o succesiune de spectacole, de ceremonii și de monumente fastuoase care să uimească prin noutate, dacă nu chiar prin extravaganță — și ce altceva este, din acest unghi privit, decorul în piatră al Trei Ierarhilor? —, care să atragă luarea aminte prin contraste de forme, de linii, de culori — și greu aș găsi o mai vădită încercare de acest fel pe meridianul nostru decît alăturarea în epocă, într-un același oraș de scaun și din voința unui aceluiași ctitor, a împodobirilor, atît de diferite stilistic și venite din zări atît de îndepărtate, de pe fațadele Trei Ierarhilor și Goliei. Și tot

https://biblioteca-digitala.ro

atunci, cînd perspectiva vremurilor îndelungate și pașnice îi lipsește, cînd numai clipa trăită e sigură și cînd doar amănuntul, eventual amănuntul neobișnuit și sclipitor, îi poate atrage luarea aminte, același om va iubi cu nesaț povestea, narațiunea presărată la tot pasul cu detalii — și ele abundă, spre pildă, în letopisețul lui Miron Costin cel crescut, în canoane baroce desigur, la colegiul iezuiților din Barul Podoliei, devenit cronicarul vremii lui Vasile Lupu și al ambiției imense a voievodului, istoricul atent la detalii de tot felul, cu grijă alese, rînduite în construcții aproape scenografice, într-o epocă în care teatrul era autotbiruitor în Europa —, după cum va aprecia, cu o sensibilitate plastică, ca niciodată parcă, sporită, redarea fidelă a amănuntului, fie ea în pictarea portretelor și a naturilor moarte din occidentul iberic, flamand și germanic, fie în zugrăvelile murale și de icoane, în broderiile scumpe cu fir de aur și de argint, în stucaturile sau în ciopliturile în piatră și în lemn din răsăritul ortodox și musulman; iar petalele de flori în nenumărate variante închipuite sau vasele cu flori sculptate pe pereții acelorași Trei Ierarhi la care încă o dată ne întoarcem, sau cutare detaliu al costumelor bogate de brocart purtate de apropiații lui Vasile vodă, așa cum le deslușim în vestitele tapiserii cusute pentru aceeași biserică ieșeană, stau mărturie, o dată mai mult, pentru cele pînă aici spuse.

Am vorbit mai sus, încercînd conturarea unei epoci precum secolul al XVII-lea moldovenesc, de frămîntare și de neliniște, de gustul pentru noutatea fie ea și extravagantă, ca și de cel pentru contrast, de aplecarea către amănunt, către spectacol și ceremonie, fiecare în sine și toate laolaltă atribute ale unei civilizații baroce și, iarăși toate, ca niciodată mai limpede alăturate în chiar miezul veacului, în timpul — prin excelență baroc, baroc într-o interpretare locală, românească, ca și monumentul său cel mai reprezentativ — al domniei lui Vasile vodă Lupu.

Aidoma celuilalt voievod român cu veleități monarhice amintind de dispărutul Bizanț și care, cîteva decenii mai tîrziu, în Țara Românească, își va împrumuta numele unui alt baroc local, unui stil înflorat, cu linii unduioase și aurită povară — amintire vie a acelor bogății

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

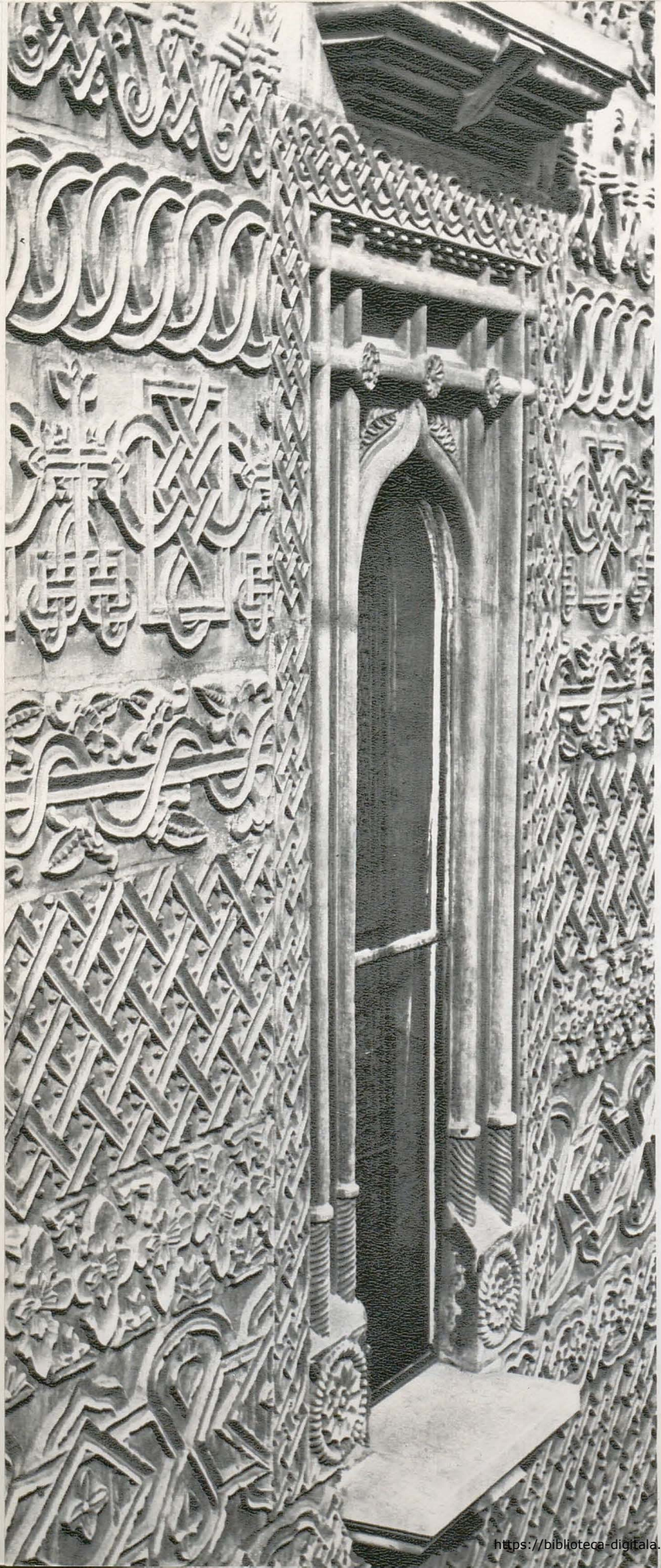

Biserica Trei Ierarhilor,
niciodată
imitată în posteritate,
a fost o experienţă singulară
ce ni se înfăţişează
ca un mult gîndit
şi relativ îndelung elaborat
unicat al artei epocii sale,
cu volumele
şi suprafeţele ei
impecabile —
mai mişcate spre altar,
mai liniştite către pridvor —,
cu planul ţinînd —
dincolo de unele
„muntenisme", sugestii,
frecvente în acea vreme,
ale artei Ţării Româneşti —
de o tradiţie
arhitectonică autohtonă
ce cobora în timp
către acele veacuri muşatine
din care
mulţi dintre
voievozii cei noi
ai celui de-al XVII-lea secol
s-au străduit să descindă,
cu vibraţia continuă,
aproape dinamică —
cînd o priveşti
din unghiuri anumite —,
a unor paramente luxoase...

https://biblioteca-digitala.ro

ce vor face pe turci să-l supranumească pe Brîncoveanu „prințul aurului" —, boierul de origini obscure, ieșit dintr-un neam de arnăut balcanic ce-i explică poate iubirea pentru profuziunea de podoabe și de strălucitoare întocmiri, va găsi într-o formulă plastică barocă cea mai potrivită cale pentru afirmarea unei ambiții unice în epocă. Omul „cu hire înaltă și împărătiască, mai multu decît domniască", după admirabila caracterizare ce aparține cronicarului al cărui erou Lupu vodă a fost „cu nărocul, cu cîrma și vîlfa vestitei domniei lui"; cel pe care „nu-l încăpea Muldova", avînd „ispită pentru domniia Țării Muntenești" și care, „ca un leu și la hire și la trup", voia să așeze în scaunul vecinului cu nume băsărăbesc, Matei, pe fiul său Ioan, cel „slabu și deznodatu" — spune iarăși Costin —, pe care-l recunoaștem atît de bine în broderia de la Trei Ierarhi; voievodul care, în spiritul encomiastic al epocii, era pentru grecii Turcocrației un adevărat „împărat" și un „al doilea Ahile", iar pentru liovenii pe care-i ajuta era un nou Justinian, ca altădată Basarab Neagoe pentru Gavril Protul; protectorul munificent al patriarhilor din Constantinopolul turcesc în ale căror treburi domnul de la Iași știa că trebuie „să mă amestec după ajutorul și puterea pe care Domnul mi le-a dat", dar și dăruitorul patriarhiilor ortodoxe din Alexandria și din acel Ierusalim unde ajungea cîrmuitor un egumen ieșean sfințit la Trei Ierarhi, făcea din acest din urmă lăcaș, de el ctitorit, inima tuturor faptelor de seamă pe care Moldova le-a cunoscut de-a lungul a douăzeci de ani.

Aici, cu pompă firească și cu un fast pe care ni-l putem închipui, s-au adunat în trapeza mănăstirii, în toamna lui 1642, într-un mare sinod, teologi ai Răsăritului ce dădeau — cu Varlaam, mitropolitul țării gazdă, în frunte — o necesară replică, de talie și răsunet european, infiltrărilor calvine din Marea Biserică; aici a fost adusă, cu prețul unor averi, în aspri, oferite Patriarhiei ecumenice — întovărășită de trei mitropoliți, de Heracleea, Adrianopol și Paleopatra, după cum ne lasă să o știm inscripția slavonă pusă de domn în biserică —, „buna comoară" care erau moaștele unei sfinte venerate în toată ortodoxia; aici se căsătorea o fiică a principelui moldav cu puternicul nobil Radziwill, hatmanul Lituaniei — prilej de sărbători și de erudit-baroce

Inv. 4800

https://biblioteca-digitala.ro

înșiruiri de versuri, cu jocuri de cuvinte și aluzii heraldice, în care se remarca mult celebrul și mult învățatul mitropolit kievian din neamul domnesc al Movileștilor, Petru —, și tot aici, în sfîrșit, în sanctuarul menit a-i deveni necropolă, lui — celui lipsit de orice tradiție princiară, de orice blazon și de orice trecut ilustru —, ca și urmașilor pe care zadarnic îi visase împlinitori de nouă dinastie, voievodul ce și-a adăugat, o dată cu tronul, numele imperial de Vasile, amintitor de „vasilevsul" cel dătător de legi al Bizanțului, a adus tiparnița din care ieșea la lumină, în 1646, faimoasa „Pravilă" și a întemeiat o „academie" cu dascăli de latină și teologie, de filosofie și gramatică, de dialectică și retorică, prin care vor fi trecut mulți dintre fiii de seamă ai Moldovei celei de-a doua jumătăți a veacului, printre ei prenumărîndu-se, poate, și Milescu spătarul, predecesorul întru faimă europeană al lui Cantemir voievodul.

Amintindu-se aceste din urmă nume se poate da, dealtminteri, amploarea dimensiunilor unei culturi precum aceea privegheată în școli de felul celei de la Trei Ierarhi, dacă ne gîndim că pașii l-au purtat pe cel dintîi, cu mult folos pentru toți învățații acelui ceas, de la Paris și Stockholm în Siberia și la Pekin, sau că faima de erudit a celui de-al doilea a fost confirmată de spirite europene alese ale atît de aristocraticului, dar și atît de generosului secol iluminist. Nu mai puțin, alăturînd lor alte cîteva nume de seamă ale umanismului carpato-dunărean, moldovenesc, muntenesc și transilvan în egală măsură, ce mărturisesc o respirație politică și intelectuală largă, în toate orizonturile, a civilizației noastre din veacul inaugurat prin epopeea lui Mihai Viteazul — și aici am putea așeza, într-o aceeași ilustră galerie, pe cei ce mînuiau cu știință și gust, deopotrivă cu limba părinților lor, latina și polona, precum cei doi Costinești, Miron, autorul de cronici, de tratate, de versuri de meditație filosofică, dar și Nicolae, prelucrătorul unei prea cunoscute scrieri a spaniolului Guevara, pe Dosoftei, mitropolitul-poet, între altele tălmăcitorul din grecește al unui text literar venit din Italia barocă, pe Udriște Năsturel care iubea atît de mult „limba rîmlenească" și rezonanța elenă a prenumelui de Oreste, care cita din Aristofan și din Homer, știa pe Suetoniu și pe Plutarh

https://biblioteca-digitala.ro

sau făcea să răsune în slavonește latineasca celei mai citite opere de mistică medievală a Occidentului, „Imitatio Christi", în chiar anii cînd clădea în cîmpia Ilfovului „casele de piatră", cu portaluri și frontoane de Renaștere, de la Hierăști, sau, dincolo de munți, pe românul Mihail Halici, învățatul cu simpatii carteziene ajuns rector calvin al colegiului din Orăștie, posesor al unei biblioteci de renume și al unei culturi clasice dobîndite într-o viață furtunoasă ce l-a purtat din Banatul nașterii sale pînă pe malurile Tamisei —, vom înțelege mai bine că ostenelile lui Vasile Lupu voievodul veneau de fapt să întregească alte osteneli ale unor cărturari din aceste părți de lume întru progresul și luminarea unei civilizații ce a sporit nespus de mult zestrea acelui viitor ce avea să se numească cultura română modernă.

O civilizație, aș îndrăzni să scriu, cu propensiuni stăruitoare spre universalitate, în care nu mai poate stîrni nedumerire gustul ctitorilor, în același timp și cu discernămînt îndreptat către tradițiile țării, către Renașterea tîrzie și barocul apusean, către răsăritul turco-persan sau caucazian — o dovedesc exemplar deja menționatul contrast al unor lăcașuri ieșene voievodale precum cel al Trei Ierarhilor cu fațade în broderie orientală de piatră și cel de la Golia amintitor de operele din Polonia ale unor arhitecți italieni din Seicento, ca și ctitoriile bucureștene și prahovene ale călătoritului mare spătar din Țara Românească, Mihail Cantacuzino, frate și unchi de voievozi —, și în care era cît se poate de firesc, aș spune chiar necesar, pentru cei ce-și afirmau, la înălțimi aulice, cultura și bogăția, puterea și ambiția, recursul la cea mai vizibilă și mai strălucitoare, la cea mai palpabilă și mai impresionant-barocă formă de proclamare a unei supremații: fastul.

De mai multe ori revenită în rîndurile mele, această dimensiune a culturii românești — și îndeosebi a celei moldovenești — din veacul al XVII-lea nu era în fond decît consecința unei stări de spirit, a unor realități materiale, a unor cariere și aspirații sociale care, individual sau colectiv, marcau o mentalitate. Cultura și experiența intelectuală dobîndite în școlile din Polonia sau Moldova, din cărțile și manuscrisele, în mai multe limbi, adăpostite în bibliotecile orașelor și castelelor

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

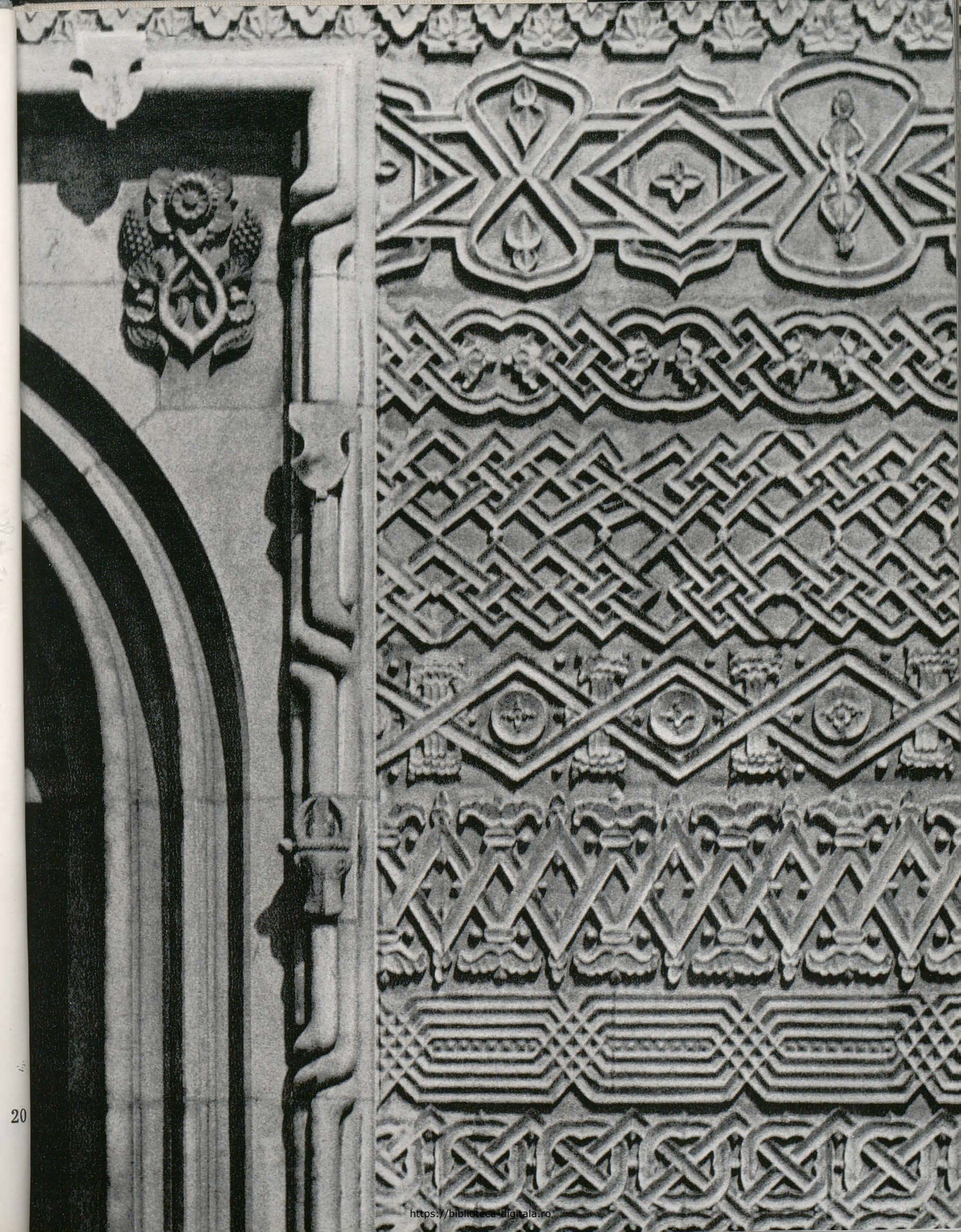

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvaniei sau ale mănăstirilor Olteniei și Munteniei, din drumurile la Padova și la Constantinopol, la Athos și la Sinai, trebuiau însoțite — mai ales atunci cînd era vorba de nobili bogați, cu sau fără ascendențe voievodale, dar cu ochii ațintiți spre scaunele princiare pe care voiau să se așeze sau măcar să le țină sub ascultare — de o deosebită strălucire a caselor ridicate, a veșmintelor purtate, a serbărilor organizate, a călătoriilor întreprinse, în fine, a lăcașurilor bisericești ce erau înălțate mai rar, desigur, ca o mulțumire încă medievală pentru norocul dobîndit, mai adesea ca încă un prilej — foarte „modern" într-un anumit fel — de aleasă și îngrijită, de cultivată și plină de gust vădire a locului de excepție cîștigat asupra semenilor.

O vreme care, în cele din urmă, era cea a unei adînci crize morale, coincizînd cu începutul evului modern, care acoperea atîtea și atîtea colțuri întunecate ale vieții cotidiene din toate părțile Europei cu faldurile ample ale unui fast orbitor, cu îngrămădiri de metale și pietre scumpe, cu o întreagă, chiar dacă superficială, existență exterioară, atît de depărtată de interiorizările medievale și tradusă în nenumărate și artificiale însemne heraldice trădînd un gust pronunțat pentru titluri sunătoare, ba chiar o autentică obsesie a genealogiilor nu o dată fanteziste, cu nesfîrșite serbări și procesiuni, defilări și jocuri, ceremonii cu reguli și ierarhii de necălcat, ce erau tot atîtea prilejuri de a fi arătată tuturor magnificența puternicilor zilei, era totodată timpul care implica și acuitatea unei sensibilități pentru culoarea scînteietoare, pentru materialele bogate, pentru ornamentul incizat, pictat sau săpat în relief adînc, așternut în volute și frize pe cele mai mărunte sau cele mai extravagant-exotice podoabe și arme, pe cele mai grandioase monumente laice sau bisericești, așadar o anume deosebită prețuire a concreteței aurului și a nestematei dintr-o bijuterie, a lemnului de esențe rare din mobilierul de preț cu potolite străluciri, a catifelei și a mătăsurilor dintr-un costum de aparat, a marmurii dintr-o statuie, a pietrei perfect tăiate sau a stucului cu grijă modelat într-o fațadă de arhitectură, o înclinare permanentă spre valorile tactile ale realității din jur.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Ceea ce oprește, ceea ce atrage și, cu atît mai mult, ceea ce încîntă privirea este și cel mai de seamă lucru dintre cele ce ne înconjură, pare a o crede și Miron Costin — cel care pentru mijlocul veacului al XVII-lea moldovenesc este, desigur, personajul cel mai exemplar, alături de mai vîrstnicul Vasile Lupu — de vreme ce știe că „vederea singură den toate așadză în adevăr gîndul nostru și ce să vede cu ochii nu încape să hie îndoială în cunoștință", sentință din „Letopiseț" pe care aș pune-o drept *motto* oricărei evocări a mentalității cărturărești, a celei colective, a culturii literare și plastice românești din secolul cronicarului și al Trei Ierarhilor.

Era secolul, din istoria noastră, cînd multiple legături cu Orientul turcesc și cu barocul italian, deopotrivă, s-ar explica, poate, și prin fastul ce însoțea ecourile de artă venite din fiecare dintre ele și care debuta, la răsărit de Carpați, prin domnia acelui Ieremia Movilă al cărui portret brodat în culoarea purpurii, în aur și argint, cu stemă, costum de ceremonie și arme bătute cu pietre prețioase, ne înfățișează o altă neistovită ambiție de care vorbesc și contemporanii și prin care fiul marelui logofăt din Hudești, probabilul descendent al Mușatinilor și ctitorul Suceviței, precede, și pe acest tărîm al psihologiei, cu cîțiva zeci de ani, pe ctitorul Trei Ierarhilor și al Goliei; un Ieremia vodă ale cărui podoabe și însemne de preț ni s-au păstrat numai consemnate în unele acte de epocă, ele fiind — după litera unor inventare de odoare ale Movileștilor ajunse în acea „Respublica Polonorum" care, prin nobiliarul său „sarmatism" cultural ce însemna, tocmai în acea vreme, nemăsurata aplecare a șleahticilor spre fast exterior, dăduse poate înrîurirea majoră, în materie de mod de viață, în rîndurile boierimii moldovenești — inele și broșe, coliere și paftale, vase din metale scumpe, o „coroană lucrată din plăci de diamant", un „soare de diamant", un „șirag de perle din Indiile răsăritene", un „brîu domnesc cu diamante și rubine", „harnașament din aur, cu diamante, sabie la fel".

Era, mai departe mergînd în timp, în primele decenii ale veacului, epoca etichetei nemaivăzute pînă atunci în acele locuri, a extraordinarului fast de la curtea ieșeană a lui Radu Mihnea, a sosirii din Bal-

https://biblioteca-digitala.ro

cani, sub domniile amintitului voievod, ca și sub cele ale lui Alexandru Iliaș, a numeroșilor și vanitoșilor dregători de neam grecesc, iubitori de bogăție și de strălucirea amintitoare de Stambulul împărătesc, a unor nunți domnești, precum aceea, pe care am mai amintit-o, a fiicei lui Vasile Lupu — cînd, ne spune iarăși Costin, „n-au lipsitu nemică den toate podoabele... meșteri de bucate, aduși dintr-alte țări, dzicături, giocuri, și de țară și străine..., alaiuri pe cai turcești cu podoabe" —, a unor somptuoase primiri de soli și vizite de patriarhi de felul acelui Macarie al Antiohiei însoțit de, pentru noi, neprețuitul consemnator care a fost diaconul Paul din Alepul Siriei. Asemenea călători pe meleagurile românești în cel de-al XVII-lea veac — și ei au fost extrem de numeroși, uneori foarte cultivați și informați — aveau putința să constate chibzuința de gospodari a unor voievozi români, ba chiar, pe alocuri, luxul unor reședințe domnești, bogăția unor cîrmuitori din aceste părți de lume, stăpînitori de bunuri ce puteau rivaliza în opulență cu cele ale altor suverani europeni — Robert Bargrave, fiul decanului de Canterbury, consemna, într-o epocă a echipajelor strălucite, a cavalcadelor și a vînătorilor, împrejurarea că în grajdurile lui Vasile Lupu caii princiari întrec „cu mult" pe cei ai ducelui de Florența și chiar pe cei ai regelui Angliei —, în timp ce supușii cei mai învățați și mai iluștri ai acelorași domni găseau cu cale, într-un secol de triumf al flateriei și al însemnului exterior, să proslăvească în tipărituri pe stăpînii lor — de fiecare dată, probabil, cu un străfund de sinceră admirație — prin baroca mijlocire a „stihurilor la stemă", savantă chiar dacă uneori căznită descriere a emblemelor nobiliare și de suveranitate de felul celor găsite pe atunci în întreaga Europă — iar mai aproape de ținuturile noastre, în Polonia, în Ucraina și în Rusia —, exerciții în care a excelat un Udriște Năsturel descriind stema acelor Basarabi din care voia să coboare chiar cumnatul său, voievodul Matei al Țării Românești, un Varlaam mitropolitul cîntînd „capul de buăr" al Moldovei — singură stemă și a lui Vasile vodă Lupu cel fără strămoși de sînge albastru, împodobind, săpată în piatră, intrarea Trei Ierarhilor —, un Dosoftei ce evoca mai tîrziu același „gherb" al Moldovei, în fine, un Radu Grecianu și un Antim Ivireanul

https://biblioteca-digitala.ro

slăvind „gripsorii" care nu erau altceva decît fantastica pasăre bicefală din stema Cantacuzinilor și a Brîncoveanului.

Atmosfera aulică, de mare strălucire, din care Iașii acestei epoci se împărtășesc din plin, atinsese, fără îndoială, în timpul lui Vasile Lupu momentul său de culme, dar numai ochii minții mai pot să întregească luxul și culoarea ce vor fi scăldat casele domnești, „casele cele cu cinii" ne spune Miron Costin, simțindu-se astfel obligat, fie și numai în treacăt, să vorbească despre acele urmașe ale ceramicii parietale policrome din Bizanț care erau splendidele plăci decorative din faianță turcească de Iznik — cu mai vechi modele chinezești, descoperite de arheologi în chiar cuprinsul curții princiare ieșene din prima jumătate a secolului al XVII-lea —, încîntînd privirile cu smaltul lor transparent, purtînd uneori inscripții grecești, unde pe fondul alb se așterneau, în albastru cobalt, motivele fitomorfe și florale ale unui Orient mai apropiat sau mai îndepărtat, regăsite și pe ceramica de preț de aici — ce adăuga și scînteierea verdelui gălbui și a verdelui peruzea, a verdelui smarald, a albastrului deschis și a roșului aprins —, exotice frunze de palmier și flori de lotus, fructe de rodie, lalele și garoafe.

Vor fi stat aici alături, într-un decor feeric de culori, tapiserii și mobile de preț, argintării și belșug de odoare bisericești, dar aproape totul a dispărut fără urmă în trecerea secolelor și nimic n-ar mai putea să stea mărturie pentru cel mai fastuos și mai „monarhic" moment al trecutului voievodal românesc dacă nu s-ar fi păstrat — fie chiar și atinse de unele nefericite restaurări mai tîrzii — ctitoriile vasiliene de la Trei Ierarhi și de la Golia, înălțate în nobile paramente de piatră de talie, atît de rare în epocă în spațiul nostru geografic, și dacă timpul nu ne-ar fi lăsat și descrierile entuziaste ale unor contemporani, veniți dintr-un orient otoman în care fastul era numitorul comun al tuturor formelor de artă, și care, trecători pe pămîntul Moldovei, n-au lipsit a consemna cu amănunte și în cuvinte luminoase înfățișarea celor două notabile monumente ale domniei „Lupului bei", și în primul rînd cea a lăcașului princiar ce avea să adăpostească mormîntul voievodului ctitor.

https://biblioteca-digitala.ro

Sirianul Paul din Alep — deja amintitul diacon patriarhal ce trecea în 1653 prin Iași —, mai apoi turcul Evlia Celebi — călător neobosit din Persia și din Armenia, pînă în Austria, ajuns în 1659 în capitala Moldovei —, sînt izvoare capitale, socot, pentru a putea realiza astăzi impresia de excepție și de neșters pe care vederea bisericii Trei Ierarhilor, cu podoaba ei sculptată pretutindeni pe fațade, o lăsa chiar și unor privitori ce admiraseră în peregrinările lor nu puține opere de vază ale artei din Europa, ca și din Răsăritul creștin sau musulman. „În întregime din piatră fățuită, iar pe din afară este toată sculptată cu o măiestrie artistică ce uimește mintea" — așa o descria Paul din Alep, neuitînd să adauge detaliul, revelator și semnificativ pentru sensibilitatea unui oriental, că „nu este nici cît un deget care să nu fie acoperit cu sculpturi", pentru a ajunge la încheierea ce va fi reflectat în fapt consensul public al vremii privitor la locul eminent al monumentului ieșean în aria est-europeană: „toată lumea spune într-un glas că nici în Moldova, nici în Țara Românească și nici la cazaci" — așadar, trebuie precizat, nici într-o Ucrainã a barocului exuberant, înflorit și colorat la exces — „nu este vreo biserică comparabilă cu aceasta, nici prin podoabe, nici prin frumusețe, căci ea minunează mintea celor ce o vizitează". Ca un ecou parcă, impresiile prelatului ortodox sînt completate și prelungite, după cîțiva ani, de cele ale închinătorului lui Alah, Evlia Celebi: „Nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana. Fiind clădită de curînd, pietrele de marmură (!) strălucitoare lucesc și scînteiază...parcă ar fi frunzele de pe un pergament iluminat... Pe pietrele fățuite ale pereților exteriori ai acestei biserici — continuă călătorul turc — se află, ca podoabe, figuri și înfloriturI. Îndeosebi înfloriturile de pe o piatră sînt astfel încadrate în ornamente săpate cu discuri de soare, cu împletituri de linii, cu dantele de piatră și cu inscripții ornate, încît cel care le privește rămîne uimit de felul cum meșterul sculptor a cioplit marmura cu dalta sa".

Și amîndoi acești privitori ai bisericii din primul deceniu de după cumpăna veacului în care ea a fost zidită, la nu multă vreme după sfințirea-i de către mitropolitul Varlaam, în mai 1639, și după închinarea ei marilor sfinți ierarhi Vasile cel Mare, Grigore Teologul și

https://biblioteca-digitala.ro

Ioan Gură de Aur, nu obosesc mai departe să laude zugrăvelile care „sînt din foi de aur și lapis-lazuli, iar frumusețea lor nu poate fi asemuită cu nimic", ne spune Paul din Alep, în timp ce Evlia Celebi ține să precizeze că nu a mai văzut „în nici o țară astfel de opere de pictură cu miniaturi executate cu atît farmec..., cum sînt cele care se află pe bolțile și pe cupolele acestei mănăstiri"; la fel nici unul nu-și poate ascunde admirația pentru atîtea materiale de preț puse în operă de meșteri la porunca ctitorului ce începuse, pare-se, zidirea lăcașului la doar un an după urcarea sa în scaun. Jilțul voievodal placat „cu frunze aurite", căptușit cu catifeaua roșie prea plină de amintiri și înțelesuri împărătești, împodobit — iarăși cu o întreagă și complicată simbolică de ev mediu — cu doi vulturi pe un baldachin — „care ar putea fi socotiți ca o lucrare de giuvaergiu", crede Paul din Alep —, celelalte jilțuri și strane din chiparos, din abanos și din fildeș — lucrate la Constantinopol, ne informează același călător —, ușile cu canaturi de sidef, sfeșnicele și potirele, candelabrele și cădelnițele de argint, vălurile și odăjdiile cusute cu aur și mărgăritare, pardoselile de marmură, toate aceste minunății și încă altele al căror preț devenise legendar în epocă, făcîndu-l pe Evlia Celebi să știe că „pentru ridicarea acestei biserici s-au cheltuit zece tezaure egiptene", erau, în somptuozitatea lor fără precedent între hotarele Țării Moldovei, o autentică proclamație — ca altădată cea a lui Neagoe Basarab, celălalt „Justinian" al românilor, prin ctitoria sa de la Argeș —, o proclamație despre puterea unui „om nou", despre ambițiile unui domn ce se voise continuatorul strălucirii Bizanțului, despre nesfîrșita sa încredere în sine și în ajutorul neprecupețit al sorții ce-i dăduse, pînă atunci, izbînda.

Iar dacă contemplînd Trei Ierarhii, cei doi vizitatori — sosiți dintr-un Orient obișnuit cu hiperbola regăsită și în cuvintele lor, dar nu mai puțin presărat cu lăcașuri fastuoase ce puteau să le dea amîndurora termeni de comparație iluștri — nu numai că-și uneau sentimentele de uimire în fața scînteierii fațadelor și a încăperilor bisericii, în fața bogăției ornamentale care pînă astăzi impresionează pe oricine, dar găseau chiar, în enumerarea marmurii și a aurului, a argintului și a pietrelor scumpe, aceleași locuri de extaziere, biserica Golia —

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Culoarea purpurei şi
scînteierea nestematelor,
strălucirea veşmintelor
grele de bogăţii,
aplecarea obsesivă
spre amănuntul
de inefabilă concreteţe,
dau măsura
unei întregi ostentaţii
şi a unei întregi epoci
în care
costumul şi bijuteria,
aurul şi argintul
încearcă
să ascundă, zgomotos şi
zadarnic,
prea trecătoarea glorie
a unui cîrmuitor
şi a neamului său.

https://biblioteca-digitala.ro

cea începută de Vasile Lupu puțin mai tîrziu și încheiată, către 1660, de fiul său, scurt timp voievodul Ștefăniță — pare a nu fi rămas mai puțin pentru ei o altă imagine de neuitat a Iașilor unei strălucite cîrmuiri.

Cu aceleași mobile de chiparos, cu aceleași odoare de argint și cu aceeași bogată podoabă de marmură, edificiul care ne înfățișează și acum fațadele sale ușor cenușii, din piatră cioplită, cu o ordonanță clasică renascentistă ce rînduia pilaștri, capitele corintice și frontoane triunghiulare, cu ancadramente largi, din belșug ornate cu steme moldovenești, cu flori și cu o întreagă barocă vegetație orientalizantă, îi dădea prilejul lui Paul din Alep — care îl admirase îndelung, ca și Evlia Celebi, ca și mulți alți călători ai Orientului și ai Occidentului — să afirme, aproape ca o încheiere ,,stilistică'', aș spune, a observațiilor sale directe — și o făcea după străbaterea întregii Europe de răsărit, cea la care se referea de fiecare dată cînd evoca ctitoriile domnului moldovean —, că „nimeni în lume n-a izbutit atît de bine în arta de a clădi biserici și mănăstiri din blocuri de piatră fățuită și sculptată ca voievodul Vasile".

Acestui „voievod Vasile" i-a fost hărăzit, în istoria culturii noastre vechi, să marcheze din plin — prin fastuoasa-i cîrmuire sintetizată parcă în luxul, în amploarea și în bogăția ctitoriilor sale din chiar orașul domnesc de pe Bahlui — toate noutățile pe care aici, la confluența barocului învolt de sorginte apuseană cu luxuriança turco-persană, cel de-al XVII-lea veac le aducea în sfera artelor figurative. Iar dintre acestea, cu mult cea mai însemnată, impregnată de spiritul unor timpuri de aulice străluciri, îmi pare a o reprezenta ceea ce pot spune că a fost, în Moldova ca și în Țara Românească, după 1600 și pînă către 1800, triumful plasticității și al tactilului — tradus în înclinația hotărîtă, limpede exprimată, spre relieful accentuat și opulent al detaliului săpat în piatră și în lemn, brodat în fir, modelat în stucul unor icoane, al unor picturi murale și al unor ziduri de palate și de biserici, cizelat în argintul unor bijuterii și al unor odoare — asupra picturalității și al vizualului, cu mult mai sobre efecte, ce dominaseră, în bună descendență bizantină, arta medievală a românilor două secole

https://biblioteca-digitala.ro

și mai bine după nașterea voievodatelor de la răsărit și miazăzi de Carpați, în frescă și în broderie, în cutare detaliu, ca și în întregul fațadelor de arhitectură din cărămidă și piatră brută sau în sculptura puțin adîncă, amintitoare de un străvechi Orient.

Această „civilizație românească a tactilului" ce domina epoca de întîlnire a evului mediu cu vremea modernă, începută prin somptuosul acoperămînt de mormînt, de la Sucevița, al lui Ieremia Movilă, și prin turla Dragomirnei lui Crimca, în primul deceniu al secolului al XVII-lea, avea să înglobeze, deopotrivă, exterioarele în întregime sculptate ale Trei Ierarhilor, fațadele ritmate de pilaștri de la Golia, portalurile renascentist-tîrzii ale bisericilor lui Mihail Cantacuzino, în frunte cu aceea de la Colțea, sau zidurile din afară, acoperite cu stucaturi, ale ctitoriei aceluiași mare boier muntean, de la Fundenii Doamnei, ca și cele interioare, decorate în același chip, ale foișoarelor și palatelor brîncovenești de la Tîrgoviște, Mogoșoaia și Potlogi — stucaturi devenite apoi o modă a veacului fanariot și coborîte din camera voievodală în aceea a micului boier și a tîrgoveților —, nimburile aurite în relief ale sfinților din sutele și sutele de icoane moldovenești și muntenești, oltenești și maramureșene sau din picturi de biserici — precum, chiar în Iași și în preajma lor, la Trei Ierarhi și la Cetățuia —, iconostasele cu elegante trasee și foșnitoare de năvalnică viață vegetală ale epocii lui Brîncoveanu, ca și unele dintre cele, foarte baroce, ale Moldovei celui de al XVIII-lea secol, „tablourile brodate" înfățișînd-o pe Tudosca și pe Ioan — soția dintîi, de neam boieresc, și fiul neputincios al Lupului vodă —, a căror bogată ceaprazărie în fir de aur, argint și mătase nu era, în mic, decît o replică a fațadelor de piatră ale acelorași Trei Ierarhi sau, în sfîrșit, masivele brățări cu argintul răsucit și policrom încrustat ajunse, treptat, podoabe ale satelor și ale tîrgurilor de la Dunăre.

Sporind parcă materialitatea fastuoasă a marmurii și a pietrei, a lemnului și a smaltului, a aurului și a nestematelor, a mătăsii, a catifelei și a argintului, culorile puternice, contrastante și sclipitoare în atingere cu metalul prețios pe care îl înnobilau și mai mult, culorile

https://biblioteca-digitala.ro

„de pretenție" ale evului mediu și în primul rînd roșul purpurii imperiale — dar și albastrul și verdele —, veneau să-și adauge somptuozitatea — ca altădată, aceeași cromatică dominantă și încărcată de simbol, în lumea burgundo-flamandă a evului mediu de sfîrșit sau în aceea a Italiei baroce — unei concretețe ce o consider drept un semn de neșters, un semn de înnoire modernă al acestei epoci din vechea noastră cultură. Și din nou „Trisfetitele" lui Vasile Lupu pot sta mărturie pentru nobiliara splendoare a momentului înălțării lor, cu aurul ce fusese suflat de la început peste puzderia de ornamente cioplite pe fațade sau cu roșul amintitor de atîtea ambiții și orgolii împărătești ale fiului agăi Nicolae Coci, roșul brocartului din care era croită haina de ceremonie purtată de ctitor — într-un fragment păstrat din pictura inițială a lăcașului —, al catifelei pe care se decupează imaginile celor două mai apropiate rude domnești, sau al fondului epitafelor, al dverelor, al poalelor de icoane — cu abundentul lor decor floral în aur și argint, aidoma celui pictat, din ceramica curții princiare — dăruite de voievod ctitoriei sale.

Biserica Trei Ierarhilor, niciodată imitată în posteritate, a fost, desigur, o experiență singulară ce ni se înfățișează ca un mult gîndit și relativ îndelung elaborat unicat al artei epocii sale, cu volumele și suprafețele ei impecabile — mai mișcate spre altar, mai liniștite către pridvor —, cu planul ținînd — dincolo de unele „muntenisme", sugestii, frecvente în acea vreme, ale artei Țării Românești — de o tradiție arhitectonică autohtonă ce cobora în timp către acele veacuri mușatine din care mulți dintre voievozii cei noi ai celui de-al XVII-lea secol s-au străduit să descindă, cu vibrația continuă, aproape dinamică — cînd o privești din unghiuri anumite —, a unor paramente luxoase în care cioplitorii anonimi și cu geniu meșteșugăresc au rînduit — deasupra și dedesubtul unui brîu în torsadă și al unei benzi de marmură cenușie cu măști și vrejuri incizate, într-un deplin și voit contrast, stilistic și tehnic, cu restul operei — zeci și sute de blocuri ce alternau — săpate cu infinită migală și cu rigoarea aproape algebrică a acelei ornamentici islamice atît de mult, pe atunci, prețuite, într-o creștere de-abia presimțită, de jos în sus, de la geometric spre vegetal — zig-

https://biblioteca-digitala.ro

zaguri și împletituri, linii de cercuri întretăiate, acolade și vase cu flori, scuturi și fructe, în sfîrșit și din nou, flori. nenumărate flori cu petale felurit așezate, într-o variație uluitoare, și ele geometrizate pînă a fi preschimbate în „discurile de soare" de care vorbea Evlia Celebi, în motive care, tăiate în piatră, dau totuși senzația unui ornament popular săpat în lemnul unei porți sau al unui scaun țărănesc din Moldova, din Oltenia sau din Ardeal, atunci cînd același motiv nu devine de-a dreptul rozeta sau „elicea" folclorului nostru plastic dintotdeauna.

Dar duhul acestei biserici ce înmănunchia în cuprinsu-i o întreagă istorie a Moldovei la răscrucea atîtor drumuri, lăcașul minunat către care Europa răsăriteană, pătrunsă de suflul barocului occidental, trimisese, din Rusia, din Ucraina și din Polonia, nu numai spiritul unei anume trufii încă feudale, ci și zugravi și țari, mitropoliți, hatmani și aristocrați spre a-l împodobi, a-l vizita, a sluji într-însul și a îngenunchia înaintea altarului său, sau spre care din întinsul Orient venise nu doar decorația atît de exuberantă, și totuși atît de simetric ordonată, ci chiar o mireasă domnească pornită, spre curtea ieșeană, din Circazia Caucazului, rămîne în primul rînd un duh al pietrei măiestru și cu dragoste însuflețite, și el avea să stăruie ca atare peste ani.

Vreau să spun prin aceasta că spre deosebire de alte orașe voievodale din spațiul românesc, le-a fost dat Iașilor, la un veac și ceva încă după înălțarea Trei Ierarhilor și a Goliei, să se afle stăruitor sub pecetea ctitoriilor lui Vasile Lupu și chiar dacă zidurile unor lăcașuri construite tîrziu, după 1750 și pînă în preajma lui 1800 — mitropolia veche cu hramul Sf. Gheorghe și biserica Sf. Teodori, aceea zisă a Curelarilor și aceea închinată către Sf. Haralambie —, nu au mai fost ridicate în nobila și costisitoarea piatră de talie a celor două monumente din secolul precedent, și-a făcut loc în arhitectura, în arta moldovenească a noii epoci, pregătită parcă de fațadele amîndurora, o anume înclinare spre baroc — alimentată dealtminteri și dinspre „împărăția Moscului", și dinspre Viena habsburgică, și dinspre Stambulul ce-și trimitea aici cultivații principi din Fanar —, și-a cîștigat viață în-

https://biblioteca-digitala.ro

delungată o anume certă plasticitate a fațadelor și a interioarelor — cele dintîi ornate cu pilaștri amintind de Golia, cu panouri adîncite, de forme complicate, mișcate, cu ocnițe polilobate, cu nișe în acoladă, cu sculpturi în piatră decorate cu mascheroni și cu motive vegetale ale vremii, regăsite unele și în vecina Țară Românească, cele din urmă împodobite cu iconostase și amvoane al căror lemn colorat și aurit fusese cioplit în reliefuri puternice și frămîntate de răscolitoare unduiri —, plasticitate modelată, nu arareori savant, de arhitecți și sculptori, și care era izvorîtă la rîndu-i din acel gust pentru tactil și pentru pitoresc ce am convenit că domină sfîrșiturile medievale și începuturile moderne ale civilizației românești, într-un mediu de cultură precum cel al Moldovei și al capitalei sale unde, poate nu întîmplător, tocmai în această a doua jumătate a „veacului luminilor" erau citite pagini din literatura barocului, erau traduși autori ca Gracián și Voiture sau mult gustate atît de franțuzeștile „Aventuri ale lui Telemac".

Profund europeană, cu neașteptate și imediate deschideri spre tot ceea ce era nou și de preț în toate orizonturile, lumea românească a secolelor XVII și XVIII — și în primul rînd aceea a spațiului moldovenesc cel atît de rodnic și de darnic pentru cultura noastră modernă — fusese exprimată admirabil în fapte de artă precum cele din domnia voievodului de fastuoasă anvergură care, încheindu-și cîrmuirea la exact două sute de ani după prăbușirea Bizanțului, făcuse o dată mai mult din țara sa o autentică și strălucită punte unind tradiția morală și ecumenică a defunctului Imperiu cu destinele moștenirii bizantine aici, în răsăritul continentului. La porunca-i, cioplitori și arhitecți neștiuți nouă au ridicat, cu osteneli îndelungi și bucurii binemeritate, ctitorii grăitoare tocmai pentru această atît de europeană lume, iar dacă biserica Trei Ierarhi mai are ceva de spus contemporanilor noștri, limbajul pietrelor sale, intrate deja în faimă și în legendă, va fi desigur cel al reconfirmării unui chip anume de universalitate românească.

RĂZVAN THEODORESCU

https://biblioteca-digitala.ro

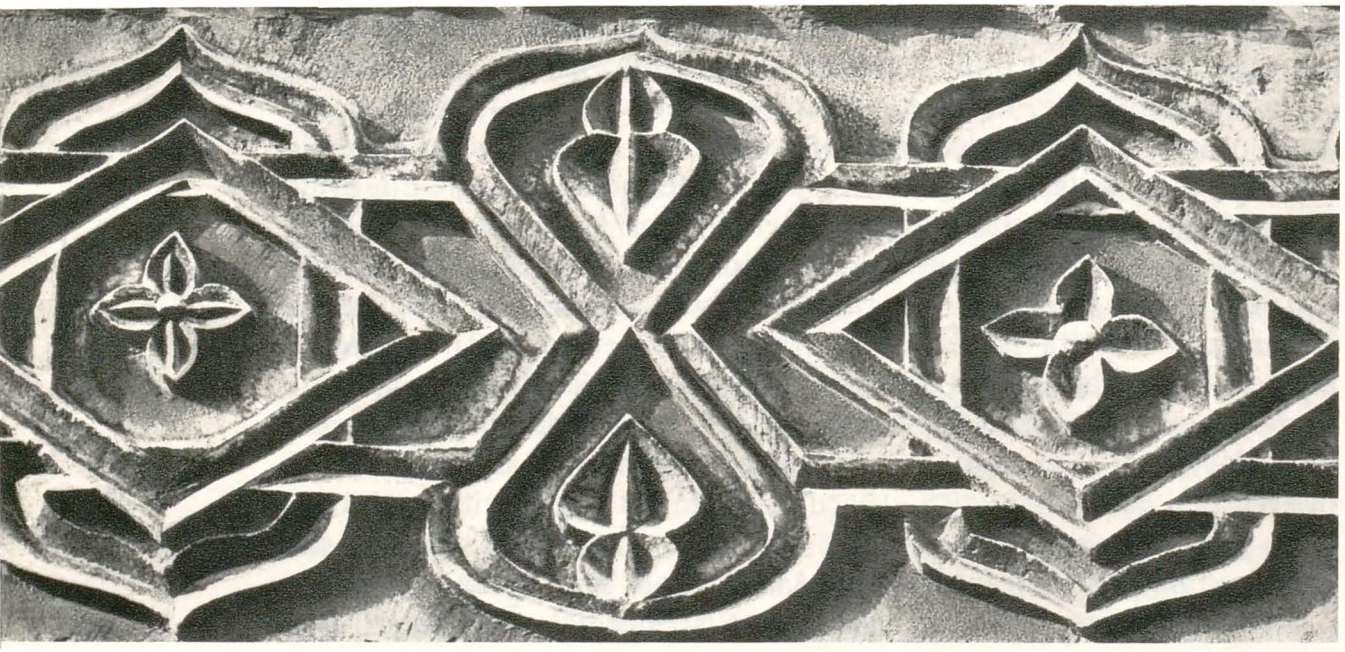

Mă simt dator cu o mărturisire pe care însăși formula grafică a volumului de față o lasă, sper, să se întrevadă. Aceste rînduri ce au încercat să evoce o trăsătură — printre altele, numeroase — a unei întregi epoci de veche cultură românească, ar fi fost de neconceput fără rechemarea înaintea ochilor cititorului a decorului fabulos al celui mai vestit monument ieșean. Or, adevărata celebrare a „pietrei Trei Ierarhilor" e datorată aici fotografiilor unui artist sensibil, plin de înțelegere pentru lumea pe care o descoperă cu meșteșugul său.

Lui Ioan Oprea îi mulțumesc la rîndu-mi pentru pătrunderea, părticică cu părticică, într-un ansamblu de artă pe care credeam că îl știu de trei decenii și care, unic în civilizația noastră, se dezvăluie acum cu totul nou în fața obiectivului unui aparat fotografic, în perfecta sa logică, într-o rigoare ce nu alungă fantezia, uneori — deși afirmația poate părea paradoxală vorbind despre paramentul Trei Ierarhilor —, în marea și sobra sa simplitate. Și este iarăși sigur că, lipsite de fotografiile lui Ioan Oprea, paginile precedente aproape că nu și-ar fi găsit prilejul de a fi fost scrise.

R. Th. Bran, august 1977

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

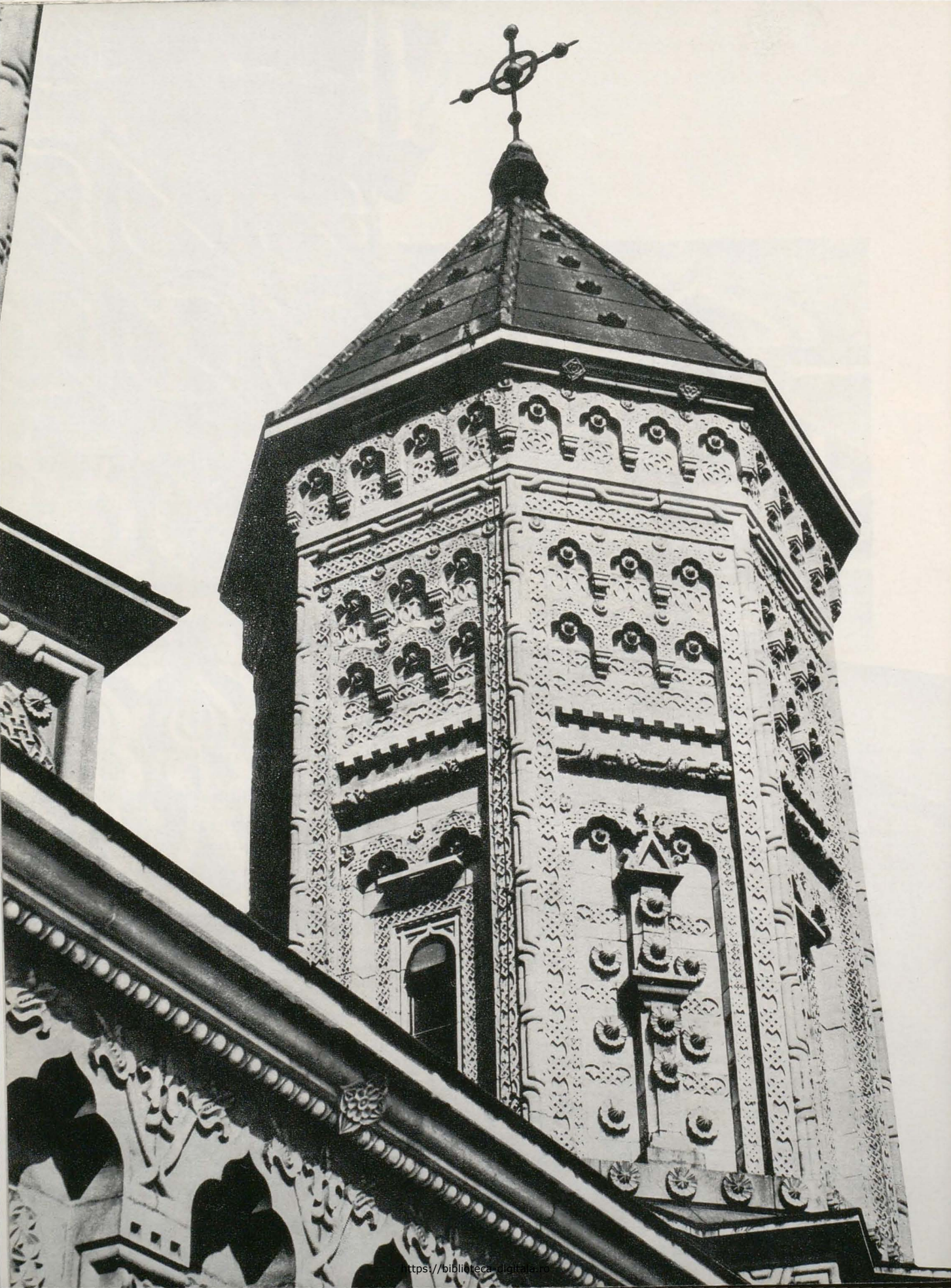
https://biblioteca-digitala.ro

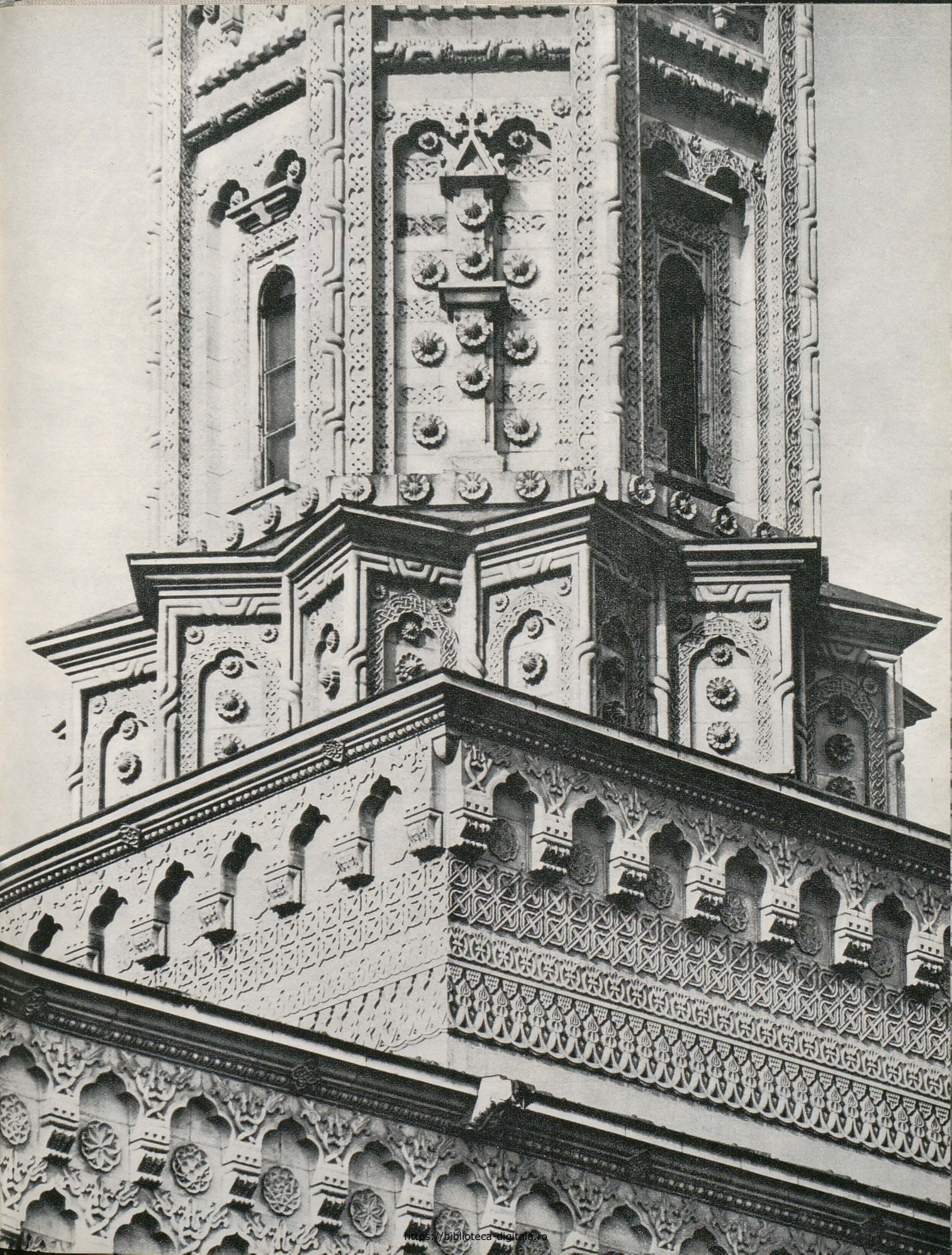

https://biblioteca-digitala.ro

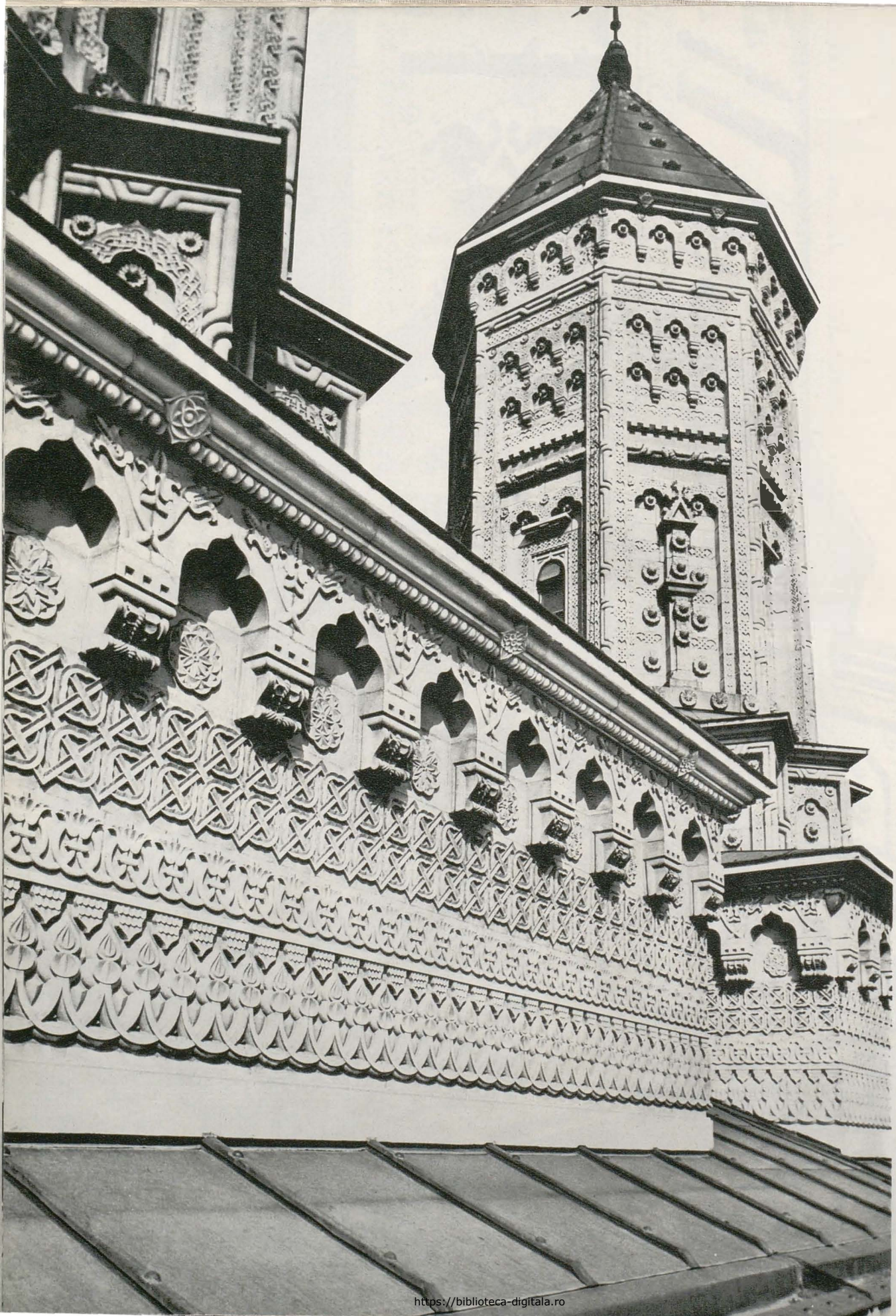

https://biblioteca-digitala.ro

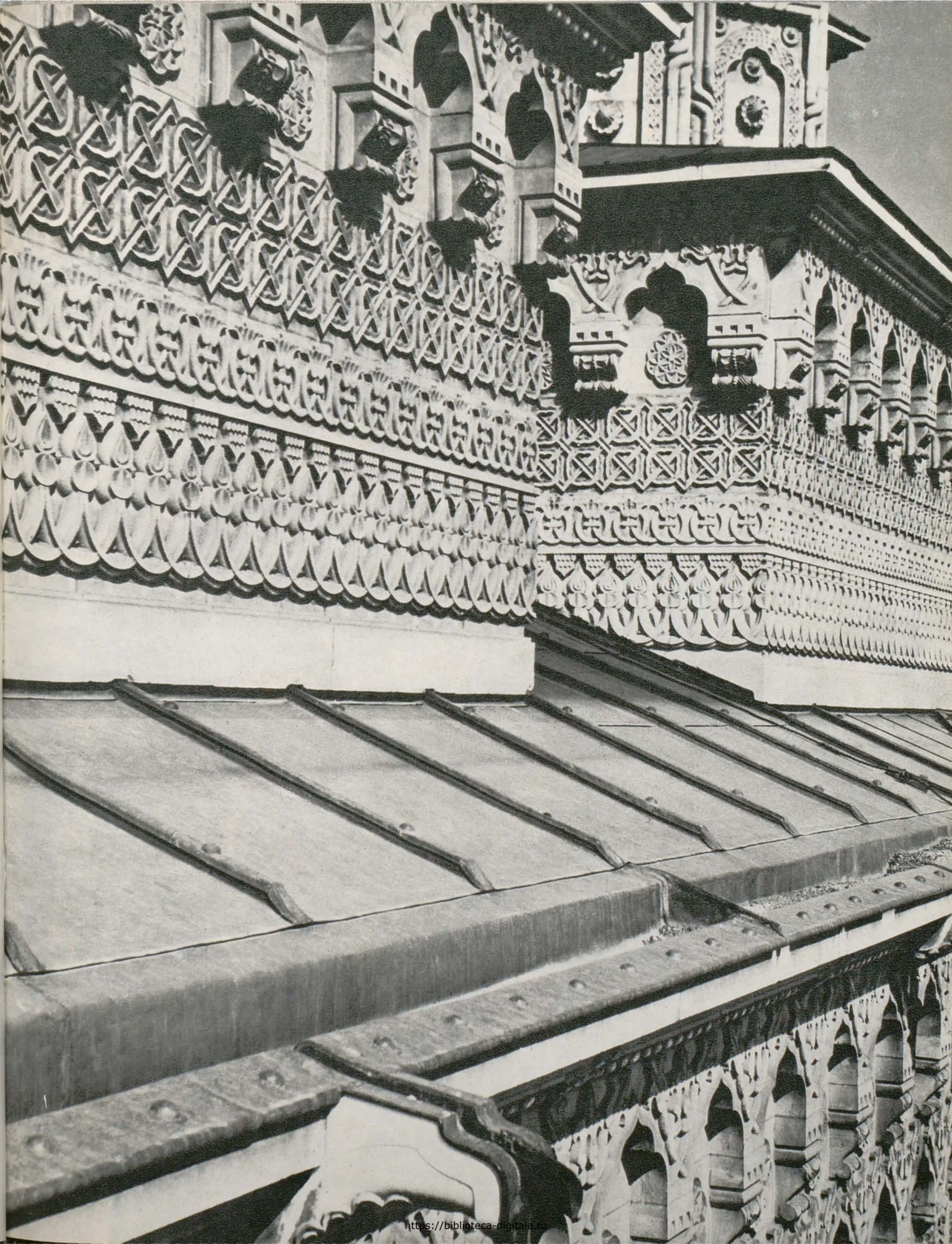
https://biblioteca-digitala.ro

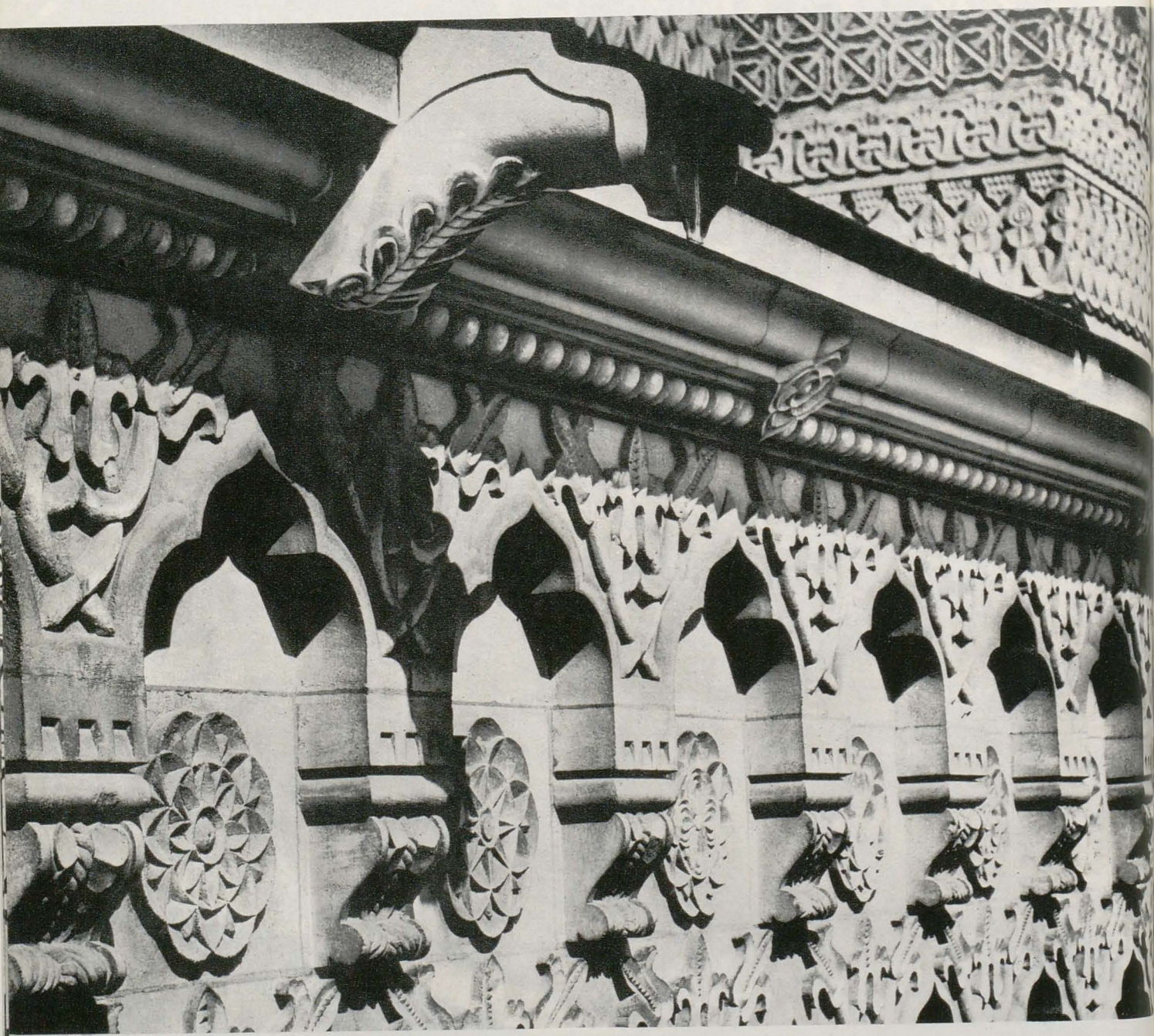

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

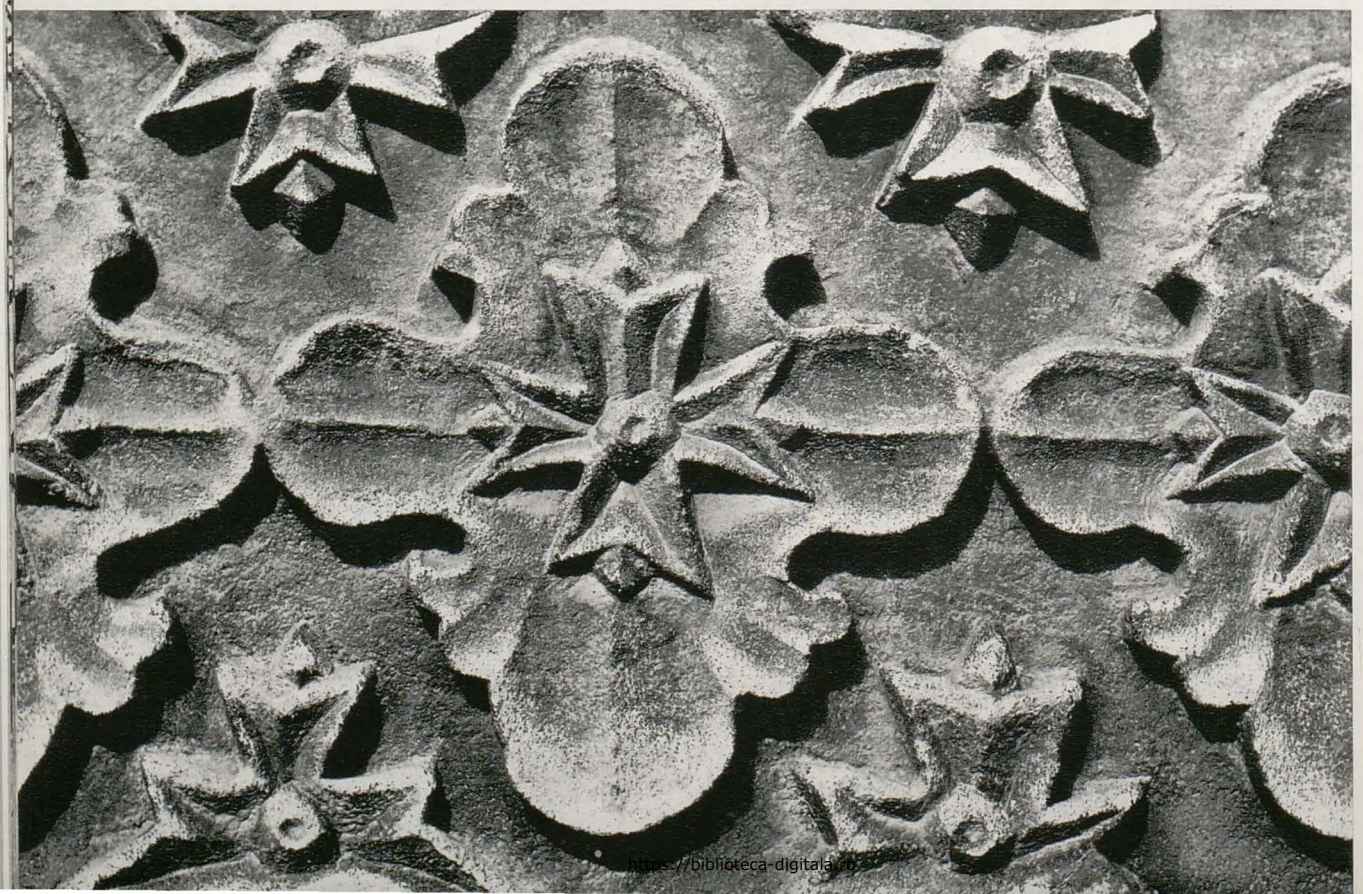

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

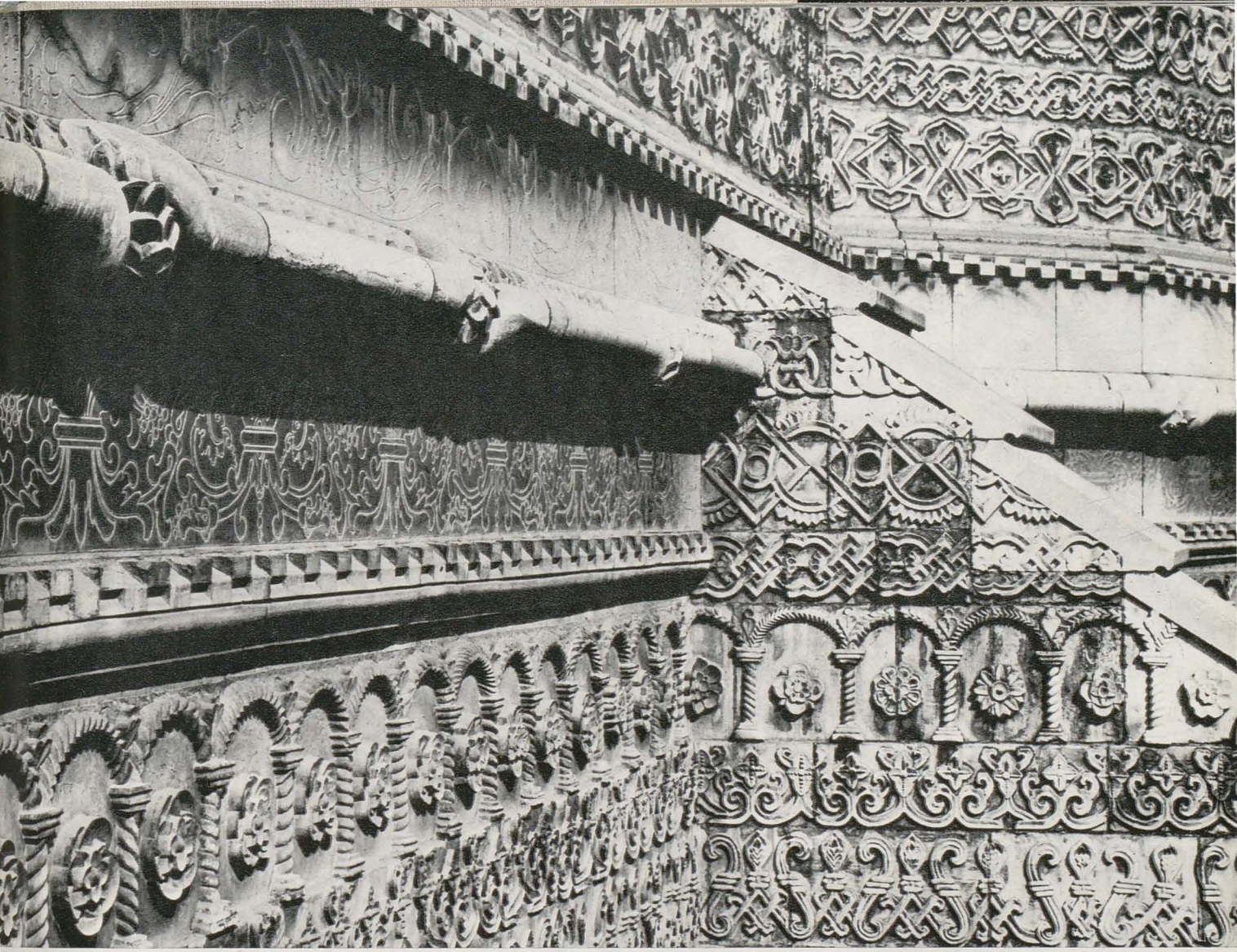

https://biblioteca-digitala.ro

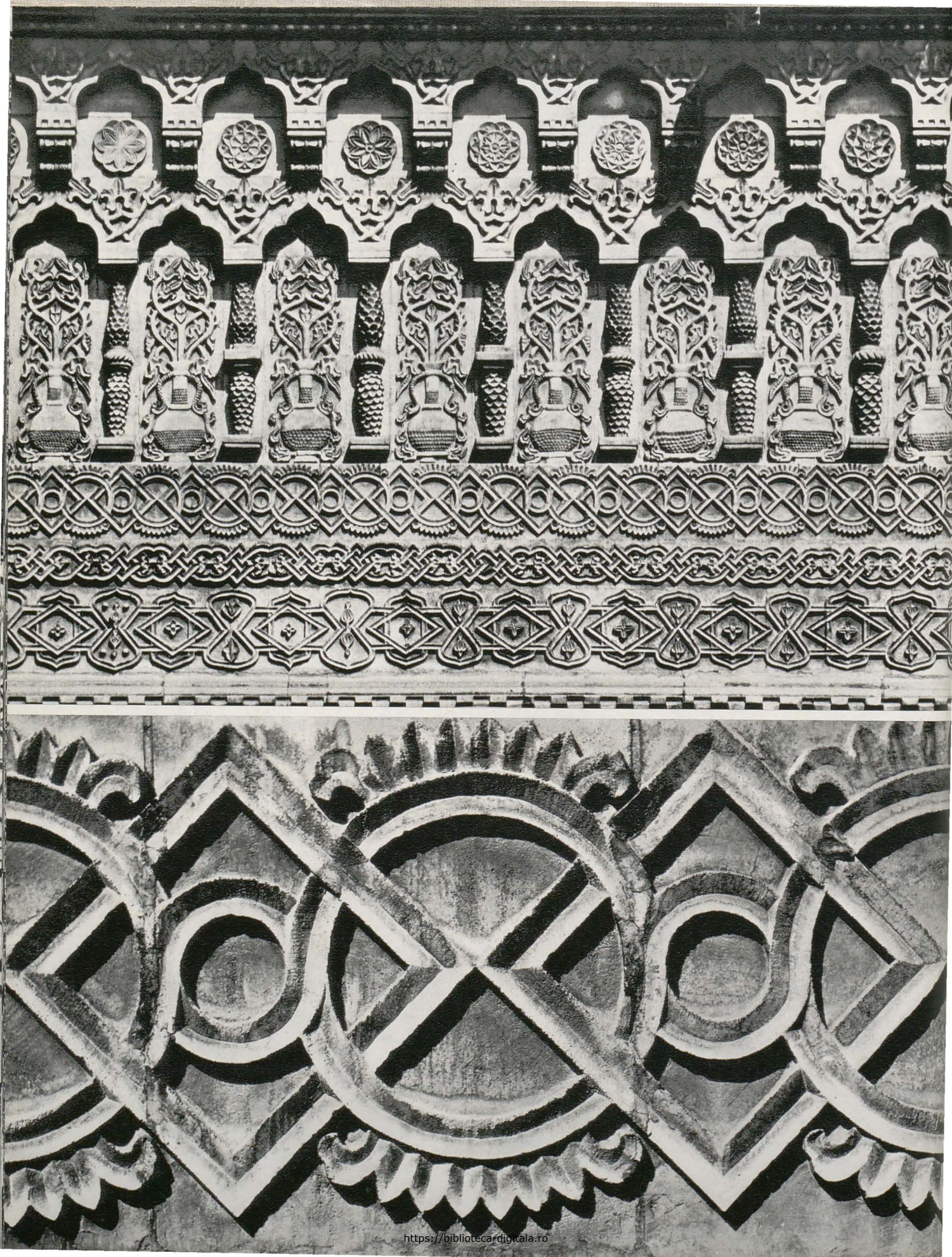

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

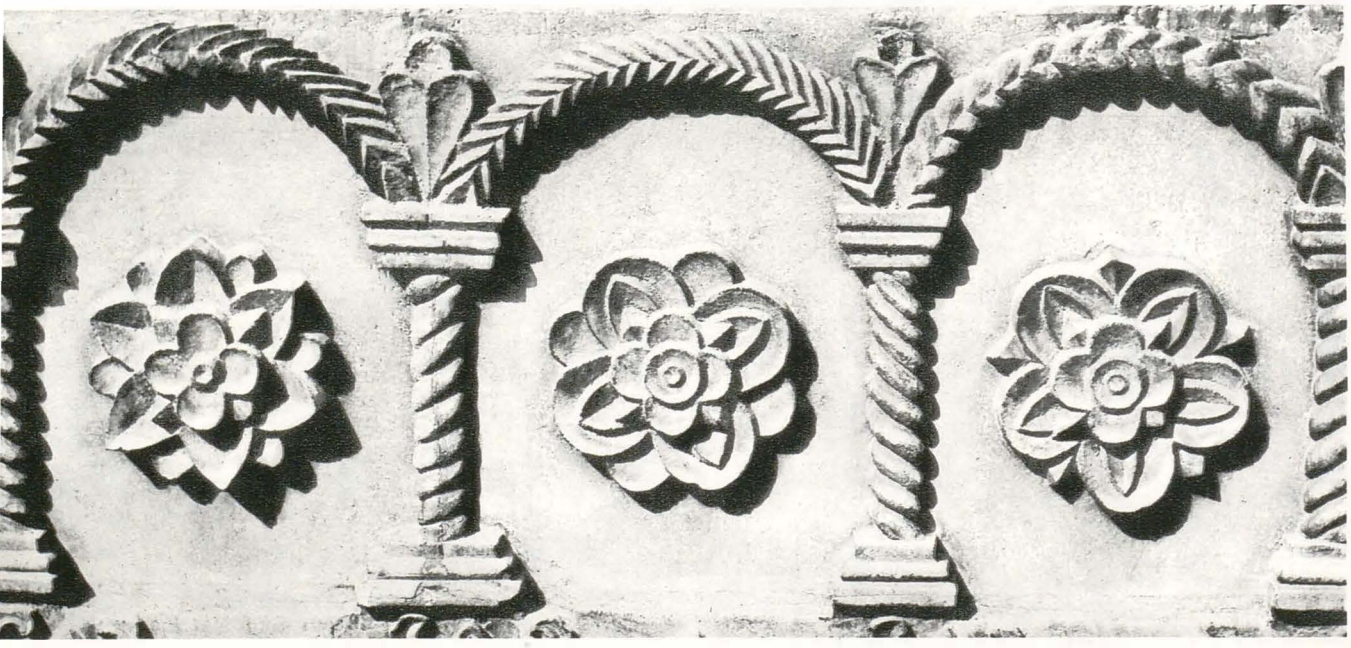

Există în partea de sus a bisericii Trei Ierarhilor
un element decorativ care dă nota caracteristică
acestei părți a edificiului: arcul în acoladă.
Repetîndu-se, în registre, pe fiecare latură a turlelor,
înconjurînd bazele stelate și patrate ale acestora,
reapărînd sub cornișă și deasupra brîului torsadă,
creînd, prin relieful lor mai adînc,
contrastante jocuri de umbră și lumină,
aceste deschideri sprijinite adesea pe mici console, ritmînd
largi suprafețe și adăpostind înlăuntrul lor corole de piatră sau admirabila
friză cu zeci de vase
cu flori coborîte din repertoriul turco-persan al timpului,
conferă jumătății superioare a lăcașului o certă
mișcare și vioiciune.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

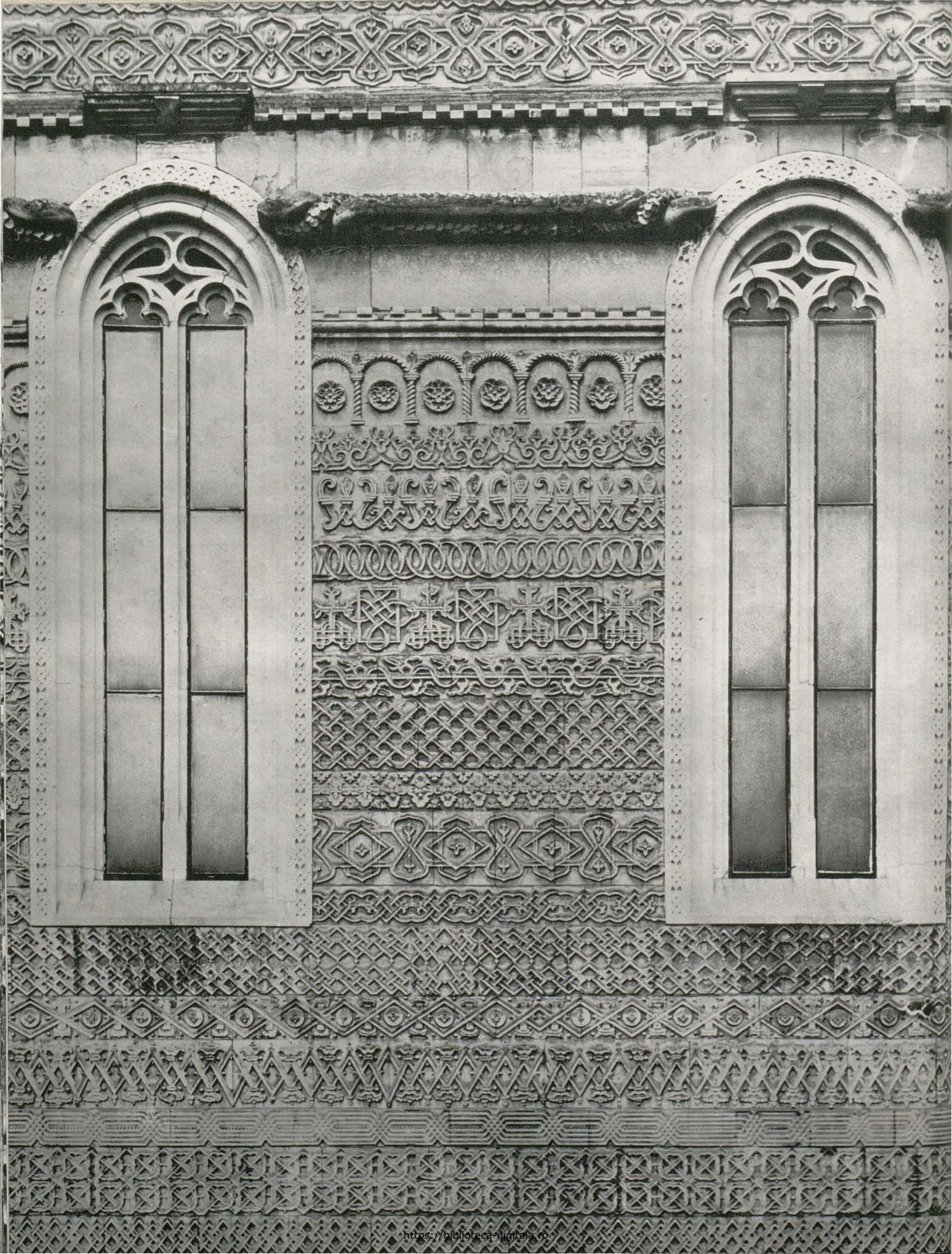

https://biblioteca-digitala.ro

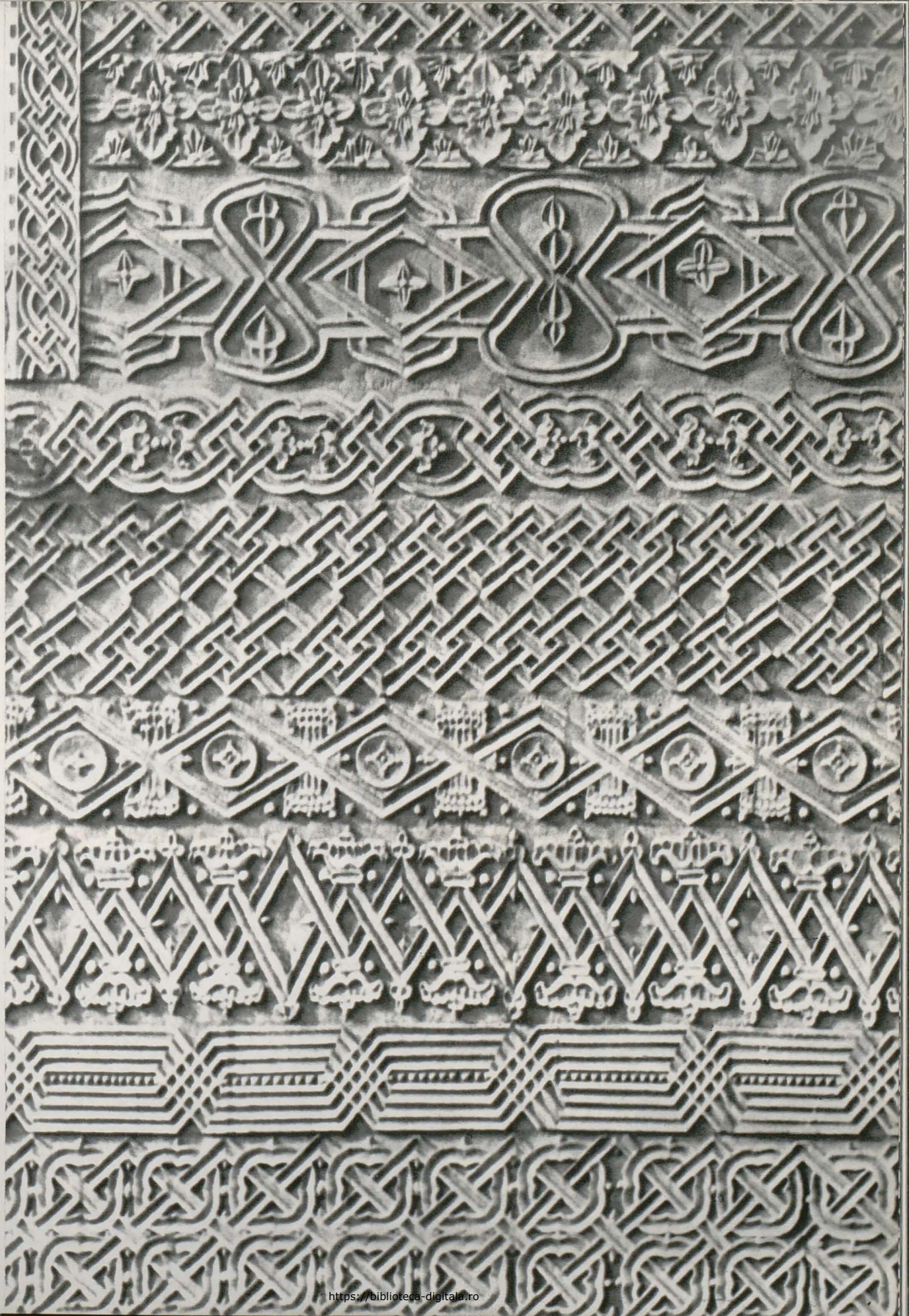

https://biblioteca-digitala.ro

Vor fi fost, căutarea simetriei, a ritmului egal, a ordinei abstracte, dar și vibrația plină de tensiune a registrelor ce se succed pe nesimțite de la vegetalul geometrizat la geometriile foșnitoare ale fațadei Trei Ierarhilor, vor fi fost acestea toate o nevoie adîncă, între liniște și zbucium, a unor meșteri-artiști de nespusă fantezie și a unui ctitor de bogăție nespusă, într-o epocă de neliniști și nesiguranță, de tragice înfruntări, de răsturnări neașteptate ale sorții, de străluciri și de prăbușiri consemnate deopotrivă în cronici?

Nimic nu se împotrivește unei atari interpretări atunci cînd nu se uită nici iubirea acelorași vremuri pentru fast, pentru somptuozitate, pentru „nemaivăzutul" baroc, ce adună laolaltă motive și forme felurite, cu istorii mai îndepărtate sau mai apropiate, de la șerpuirile de flacără gotică tîrzie ale ferestrelor la ceaprăzăria orientală de uluitoare varietate și teribilă ordine a rîndurilor de piatră ce înalță zidurile celui mai cunoscut monument ieșean.

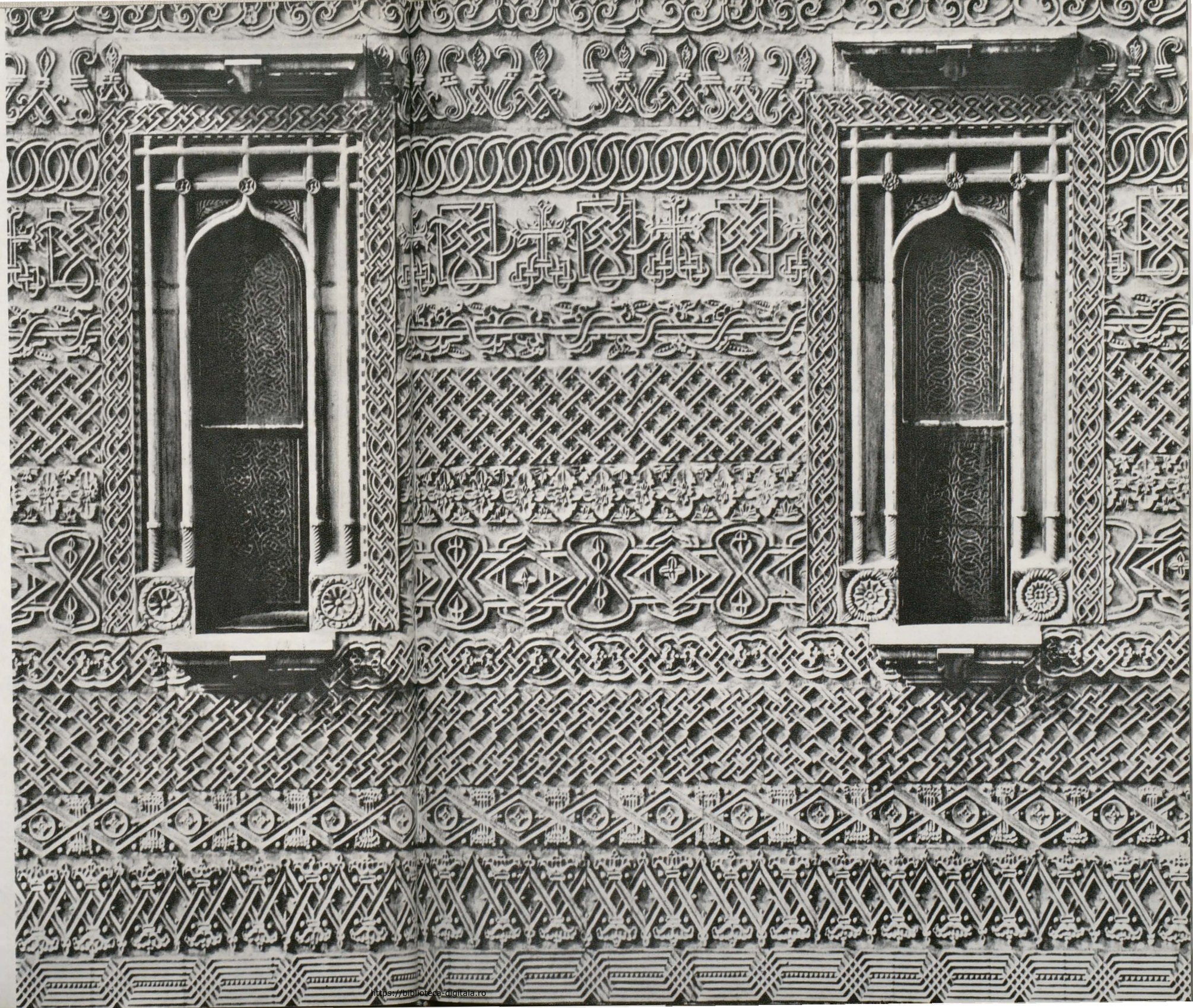

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

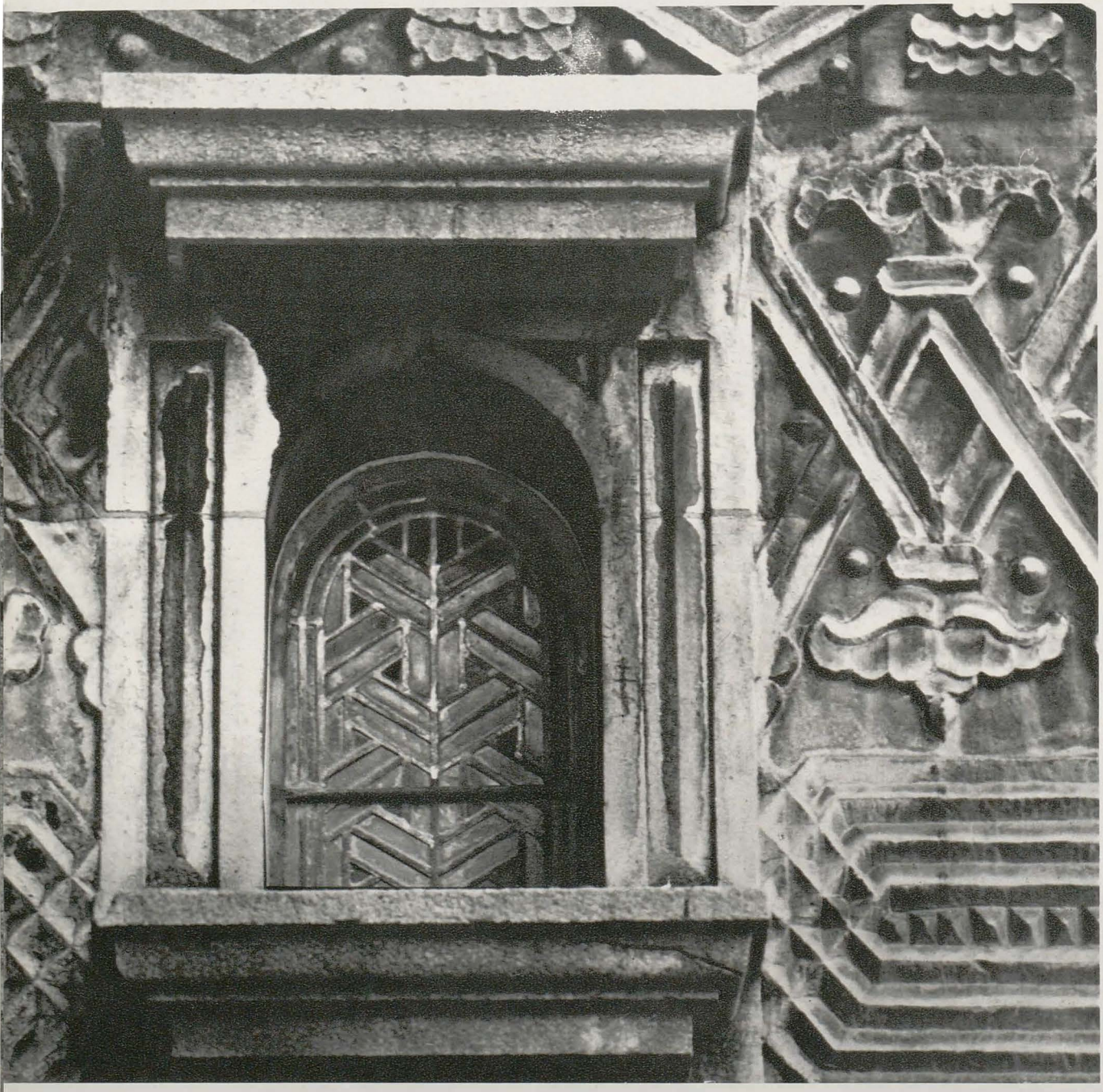

https://biblioteca-digitala.ro

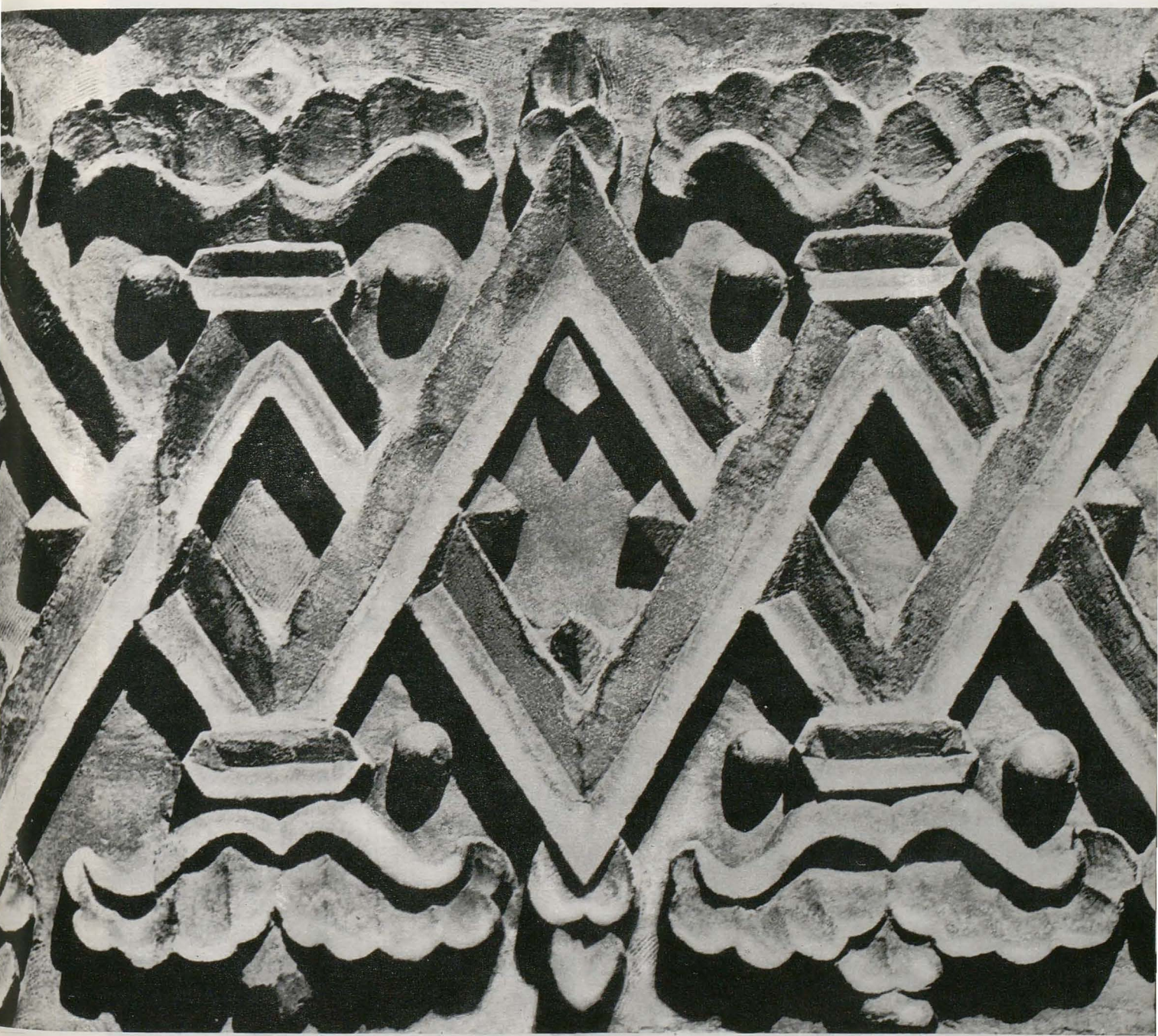

https://biblioteca-digitala.ro

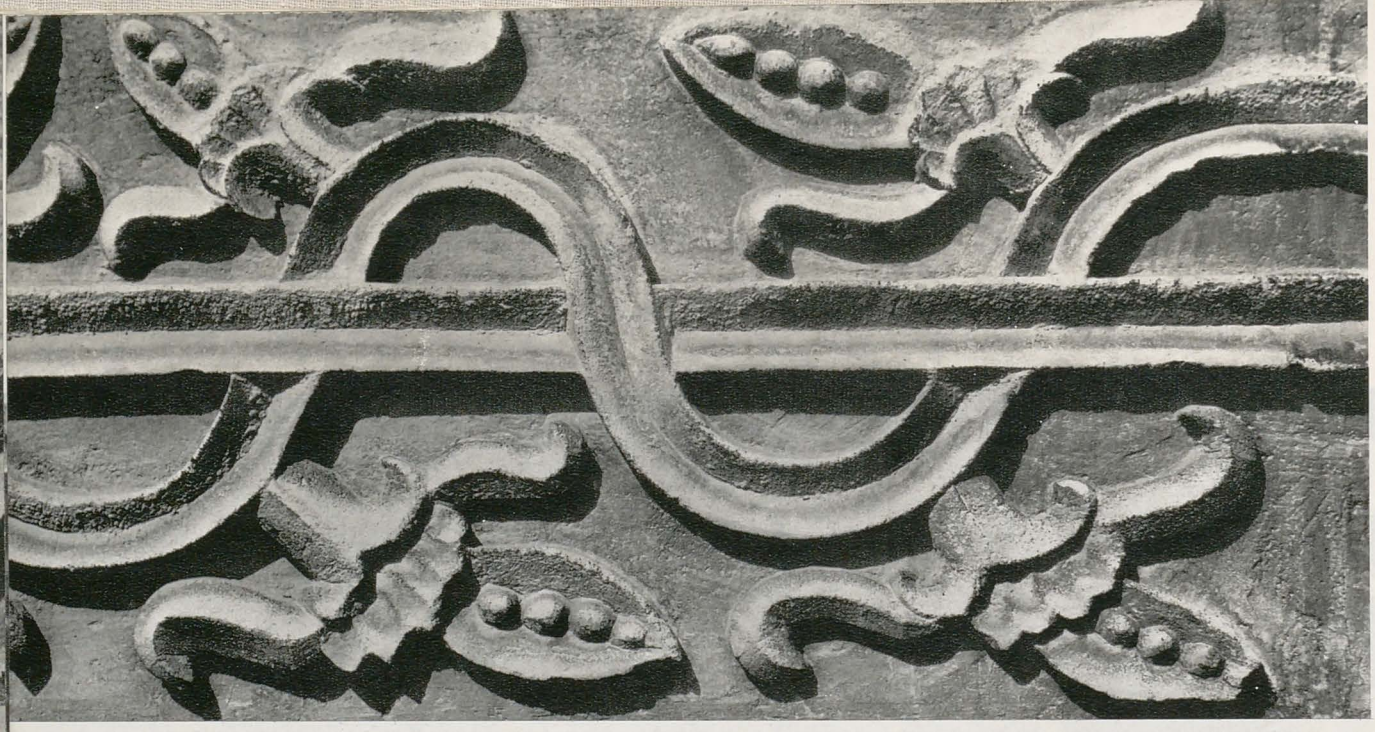

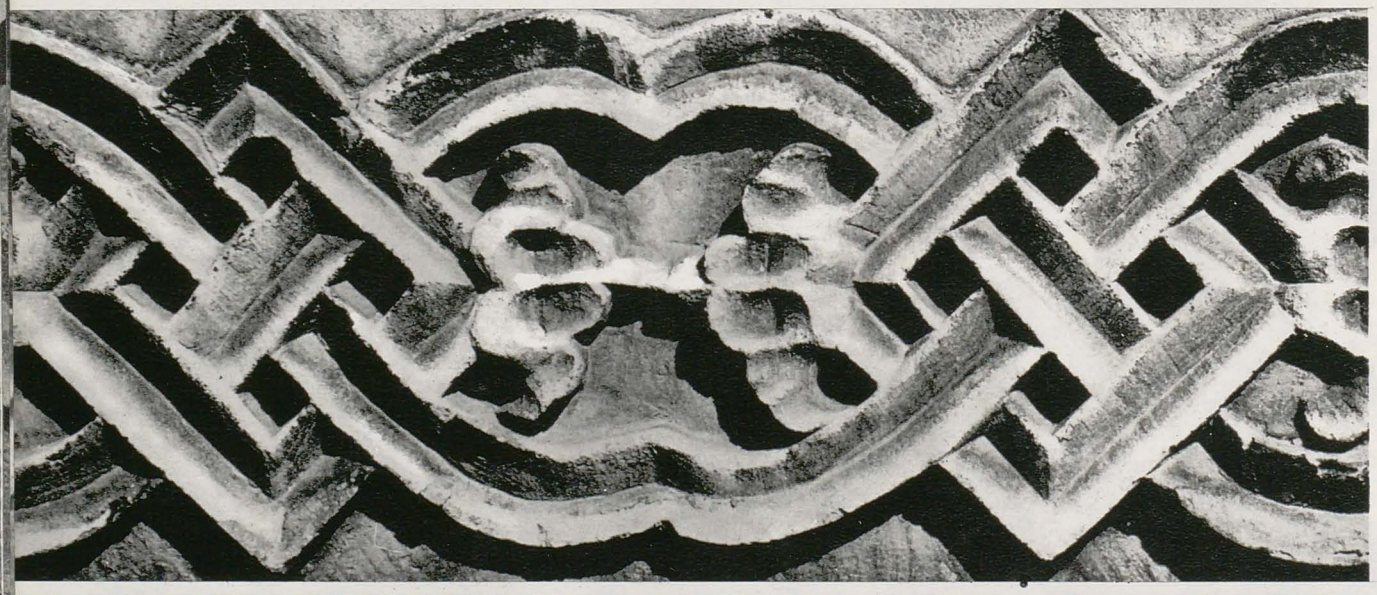

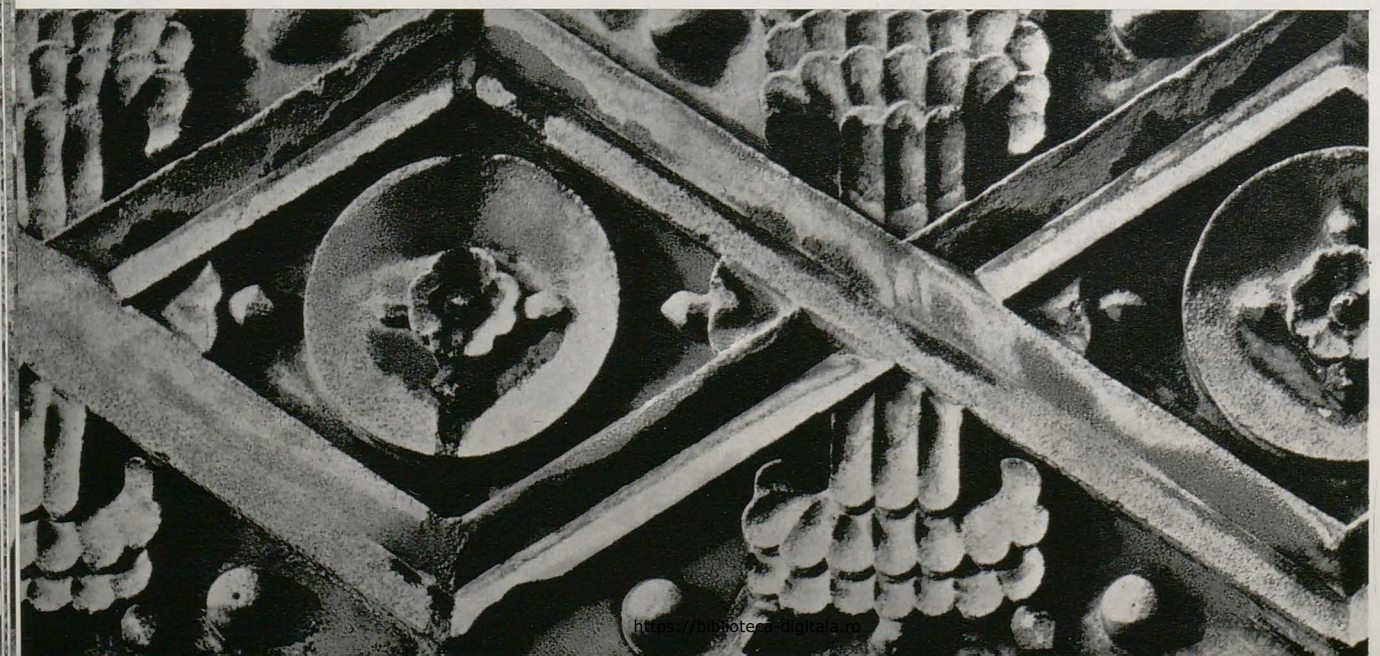

https://biblioteca-digitala.ro

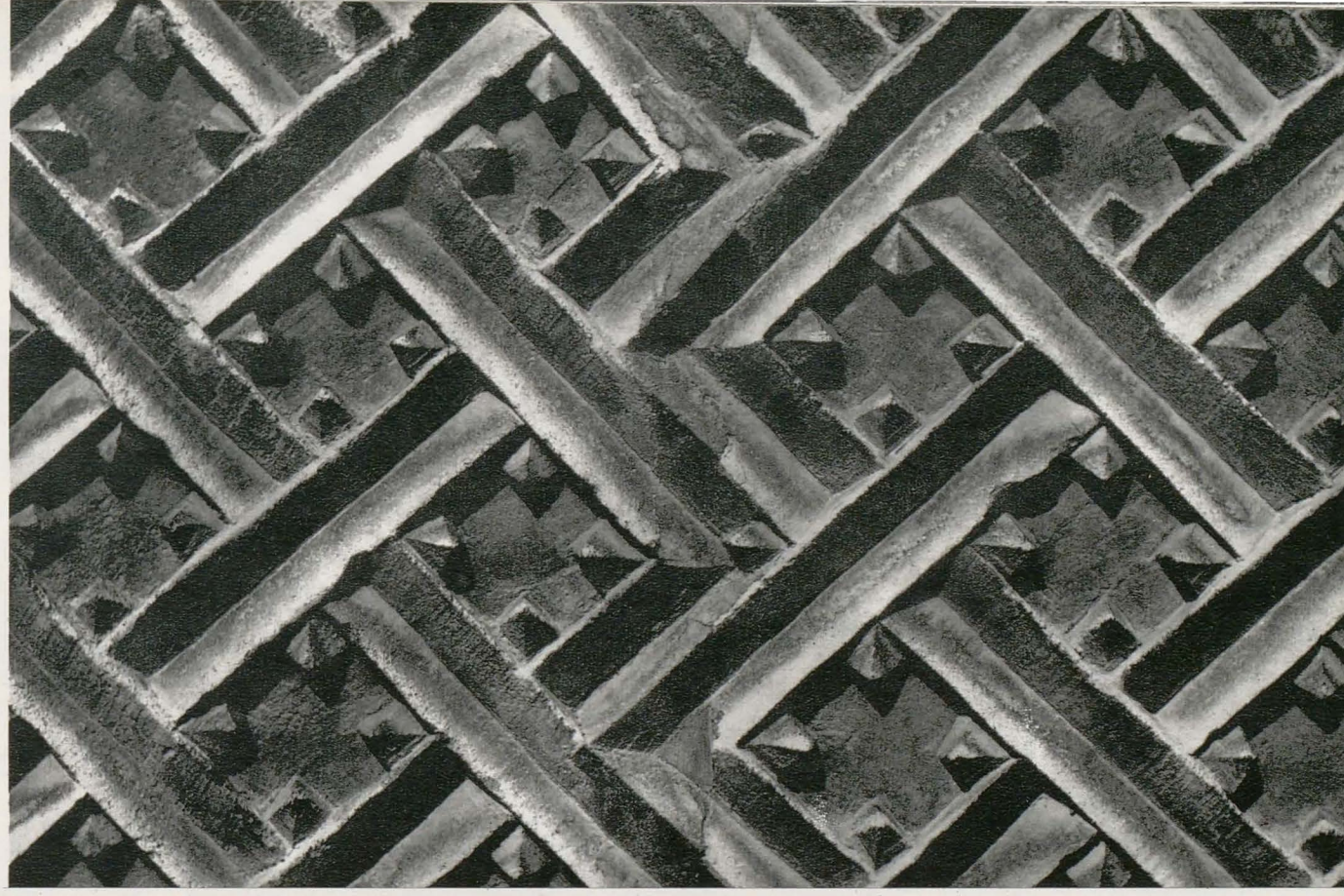

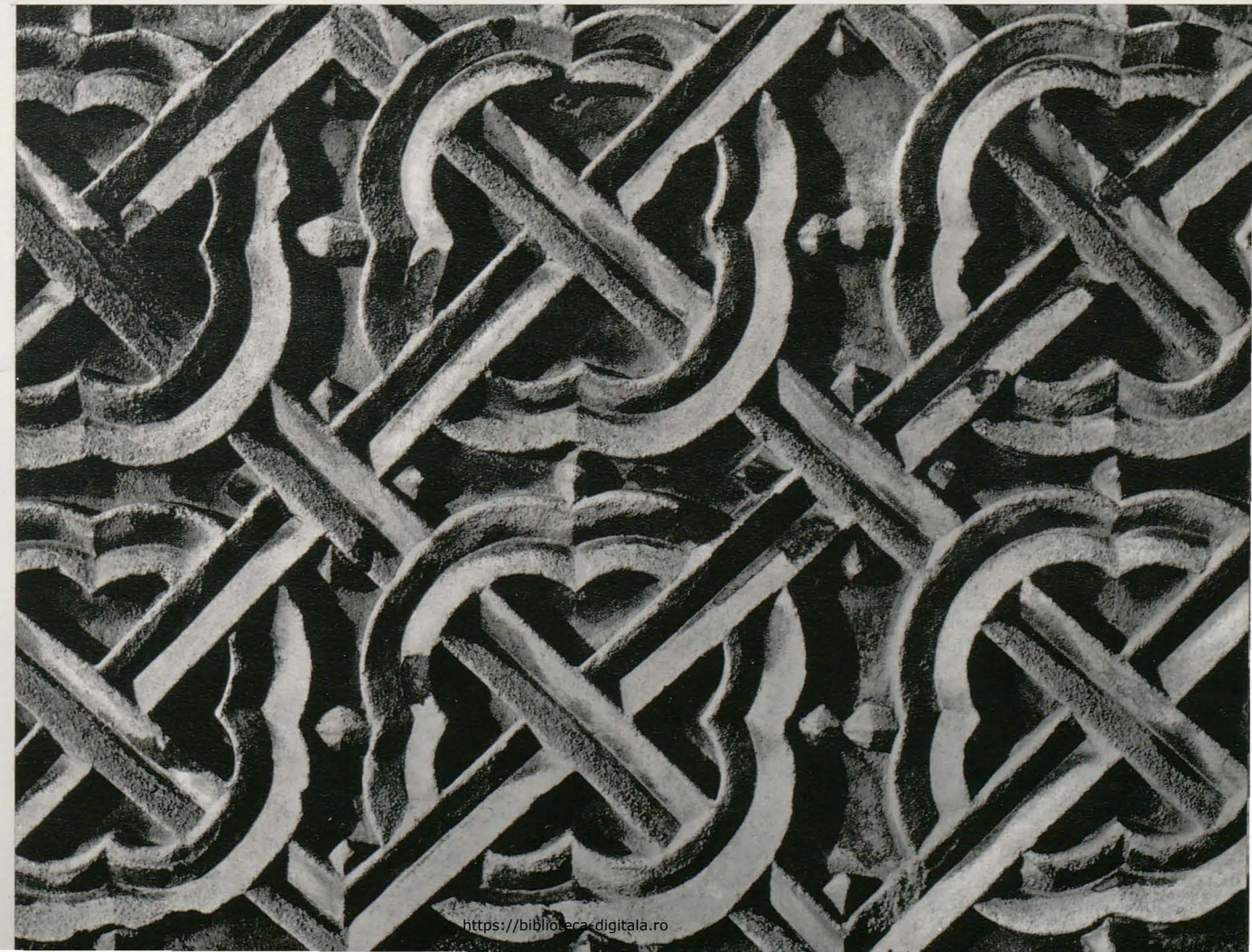

https://biblioteca-digitala.ro

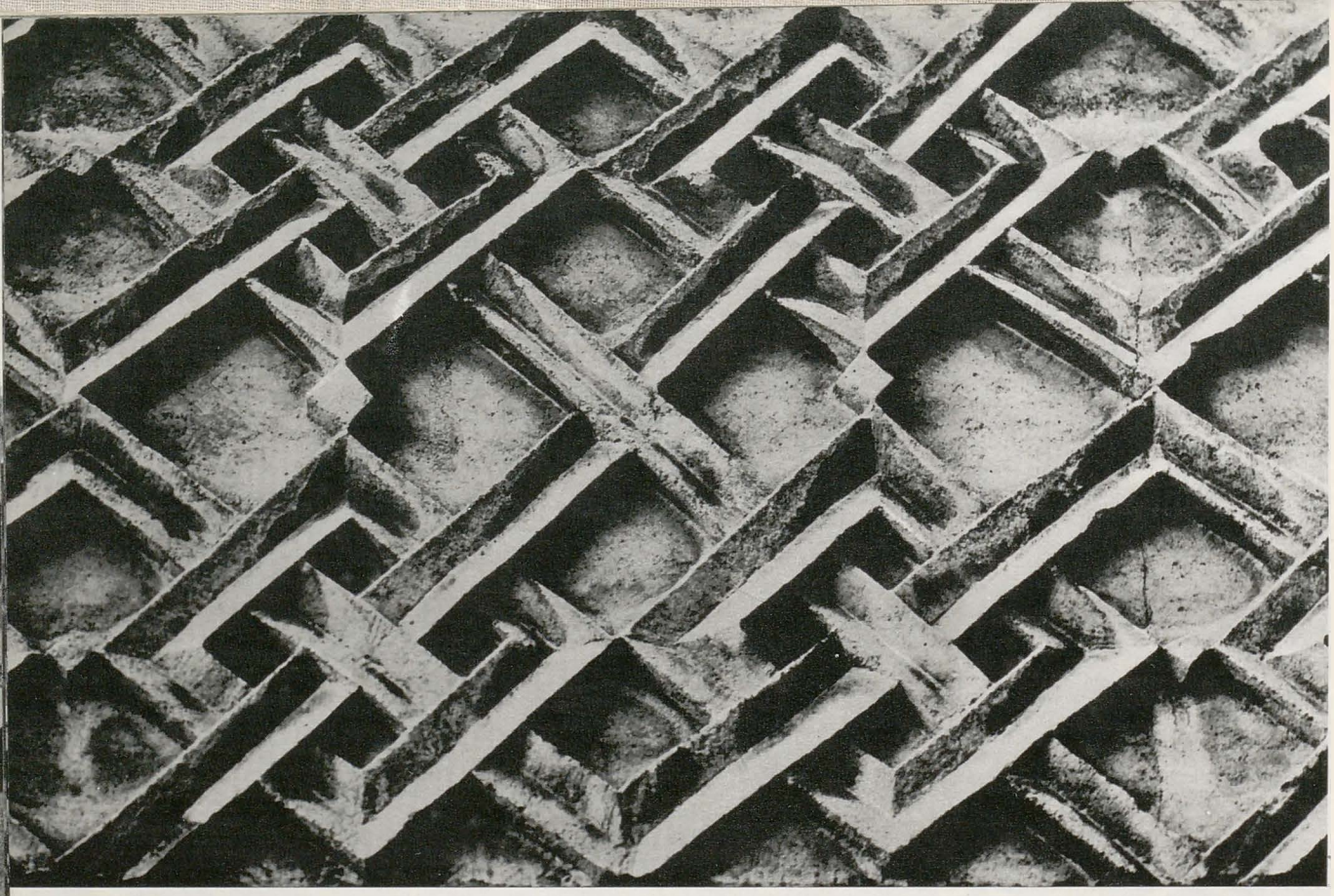

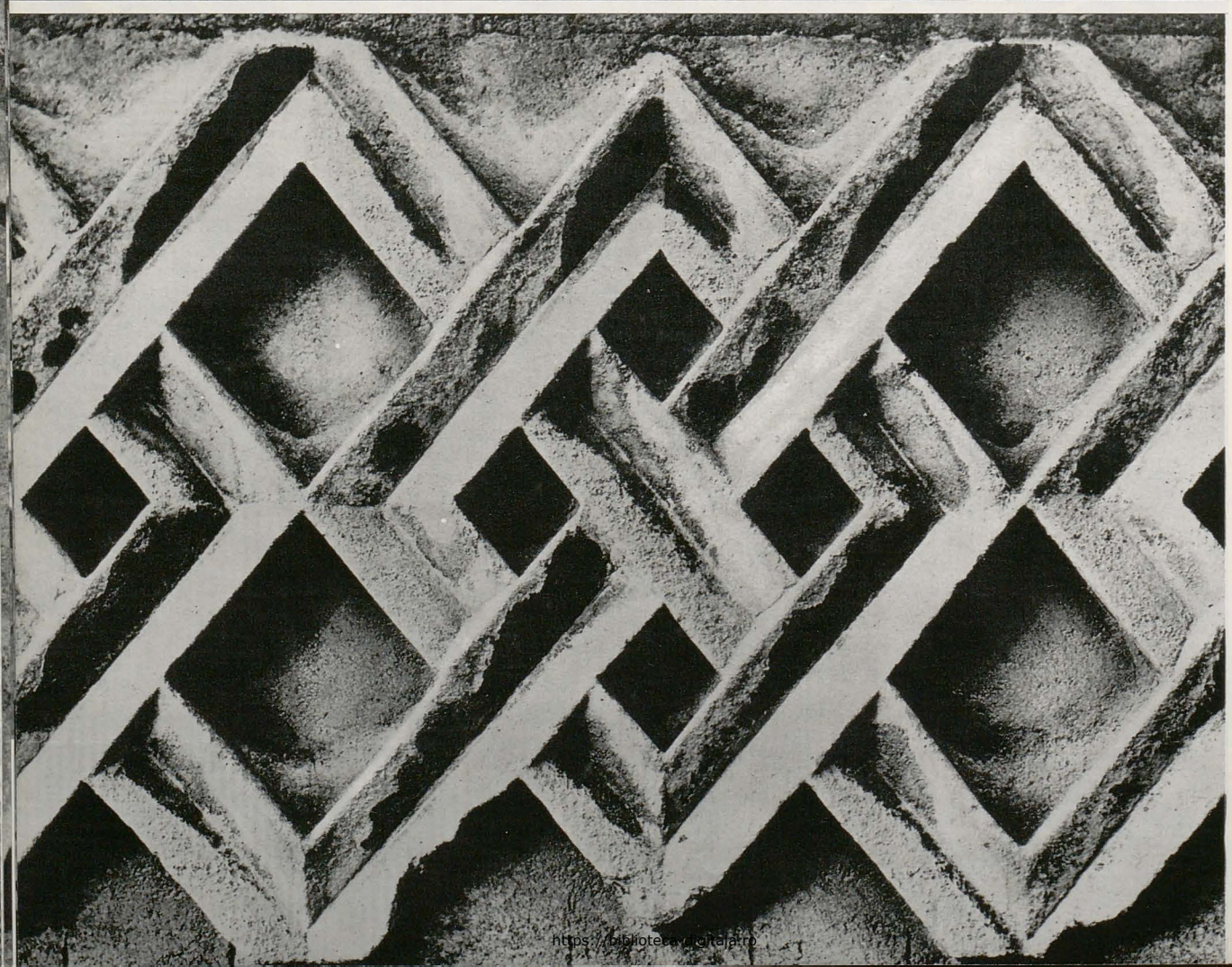

https://biblioteca-digitala.ro

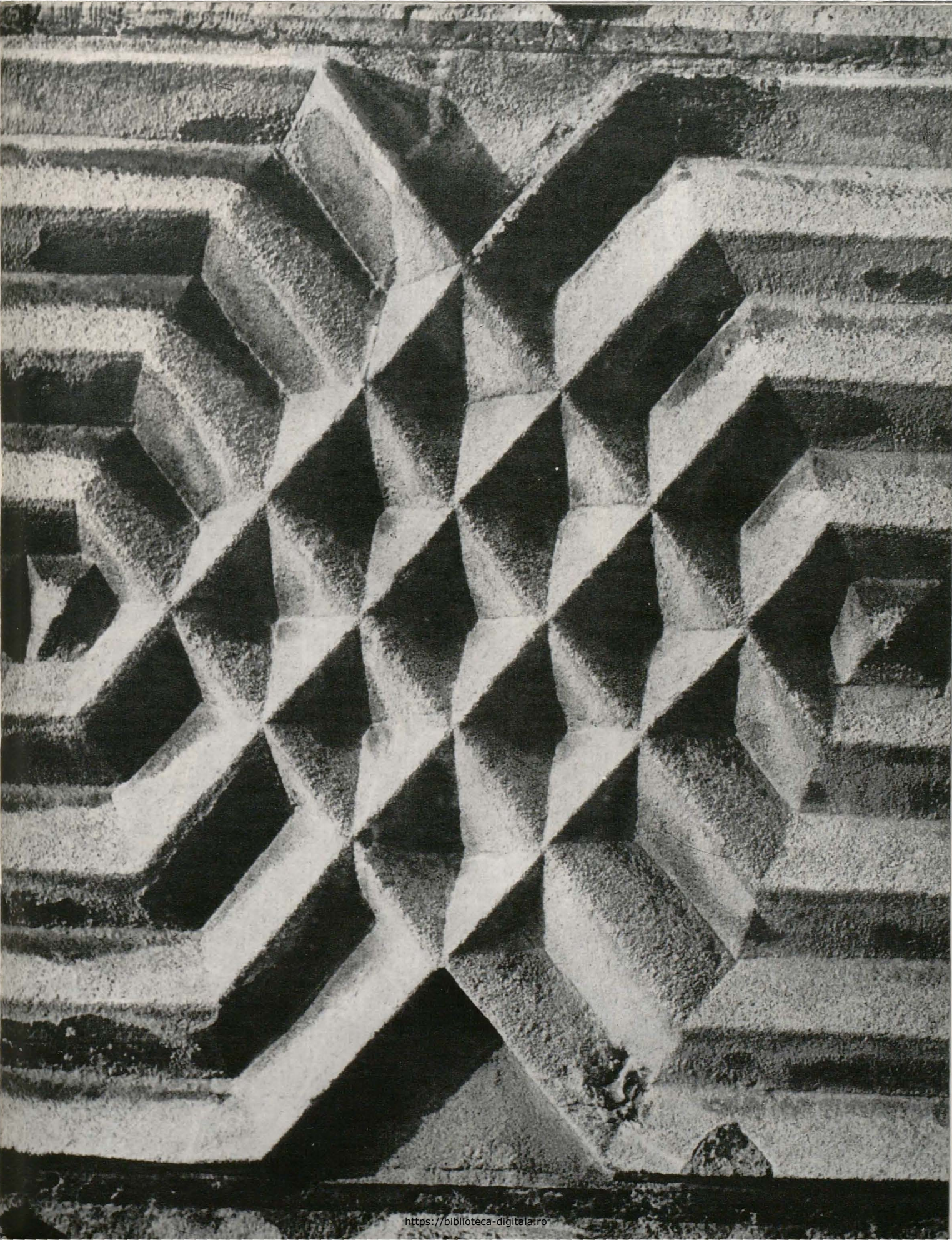

https://biblioteca-digitala.ro

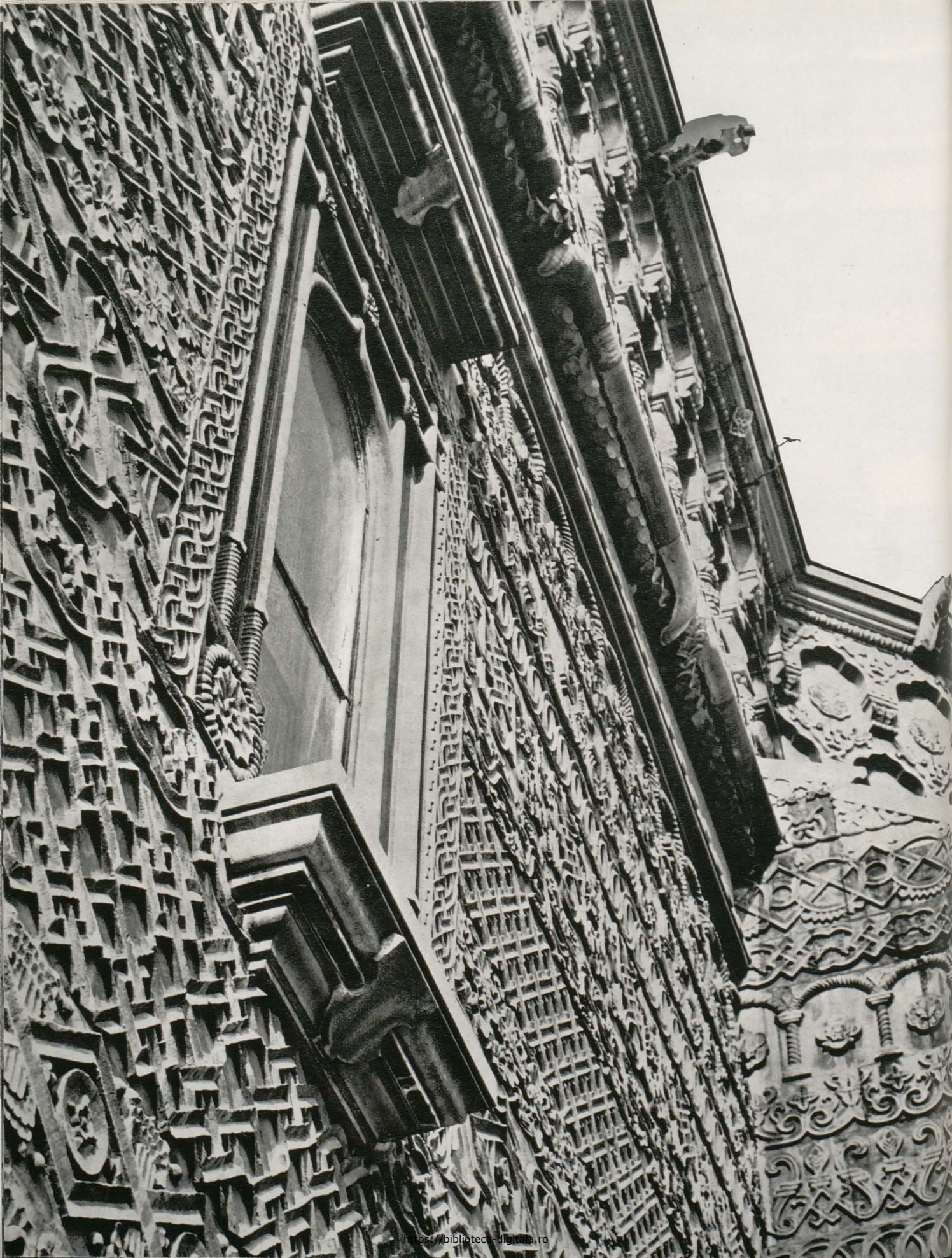

https://biblioteca-digitala.ro

LA PIERRE DE TREI IERARHI
ou
une hypostase du faste dans la civilisation roumaine

Aussi étrange que cela paraisse au premier abord, en faisant le tour de Trei Ierarhi, une fois, puis encore une, puis d'innombrables fois, m'efforçant de situer le fameux monument pas tellement sur une échelle des valeurs esthétiques du lieu et de l'époque où il fut édifié, mais surtout dans une perspective autre, plus large, celle de sa signification culturelle, ma pensée s'est constamment tournée vers Ibrăileanu et vers Lovinescu. Il m'a semblé nécessaire de rapprocher, une fois de plus, ces deux noms qui, à eux seuls, ont illustré avec éclat tout un chapitre de la spiritualité nationale de notre siècle; et cela même si, à ce que je crois savoir, ni à l'auteur de «L'esprit critique dans la culture roumaine» ni à celui de «L'Histoire de la civilisation moderne roumaine», — l'un et l'autre attentifs surtout aux données de la culture écrite, au fait politique et à celui artistique-littéraire — la fon-

https://biblioteca-digitala.ro

dation de Iassy du Prince Lupu — non moins, symboliquement, le lieu de sépulture de deux autres fondateurs princiers de l'histoire moderne d'un pays qui les vit s'éteindre loin de lui, le Prince Cantemir et le Prince Cuza — ne leur a aucunement servi d'argument lorsque, à des années de distance et dans une perspective proche de la philosophie et de la sociologie culturelle, ils affirmaient — d'une façon tranchante, difficile à accepter aujourd'hui dans sa totalité, mais encore plus difficilement propre à être commentée ici — les notes distinctives et, jusqu'à un certain point, opposées, de la civilisation de la Valachie et de la Moldavie dans l'histoire de ces derniers siècles. Car, on le sait, Ibrăileanu ainsi que Lovinescu, parvenant à étayer — en surestimant de façon évidente les facteurs spirituels et de tempérament — la thèse de l'existence d'un esprit révolutionnaire et d'un libéralisme valaque, précurseur de l'esprit de 1848, différent, dans notre civilisation moderne, du traditionalisme et du conservatisme moldave qui ont précédé le junimisme, en arrivaient, dans leur quête de prolégomènes spirituels de ce dernier, à cette même époque de culture européenne et d'oligarchique mentalité que fut le XVIIe siècle dans l'histoire d'une Moldavie dont les relations avec la Pologne du baroque ont accentué les aspects de régime nobiliaire conférés, particulièrement après 1600, par les assises autochtones elles-mêmes. Et il est certain que rien ne saurait mieux expliquer dans cette même Moldavie — là où, d'ailleurs, avait pendant longtemps dominé ce que Iorga appelait «la plus fine des aristocraties prodigues de l'Orient» — la tradition d'un certain «aristocratisme» de la culture, perceptible encore dans l'esprit des créations du XIXe siècle, comme le fait des siècles auparavant, le règne plein de faste sur le trône de Iassy de Vasile Lupu, tout comme il n'est rien de plus exemplaire pour son époque que l'église destinée à lui servir, à lui, l'ancien Vornic parvenu au trône, et à sa lignée trop tôt éteinte, de dernière demeure.

Si quelque chose pouvait encore être ajoutée à la célèbre thèse Ibrăileanu-Lovinescu déjà citée, en ayant aussi recours, en partie, à la sphère des arts visuels qu'ils ont laissée de côté, je serais tenté de dire que le XVIIe siècle moldave, tellement aristocratique, était en même temps

https://biblioteca-digitala.ro

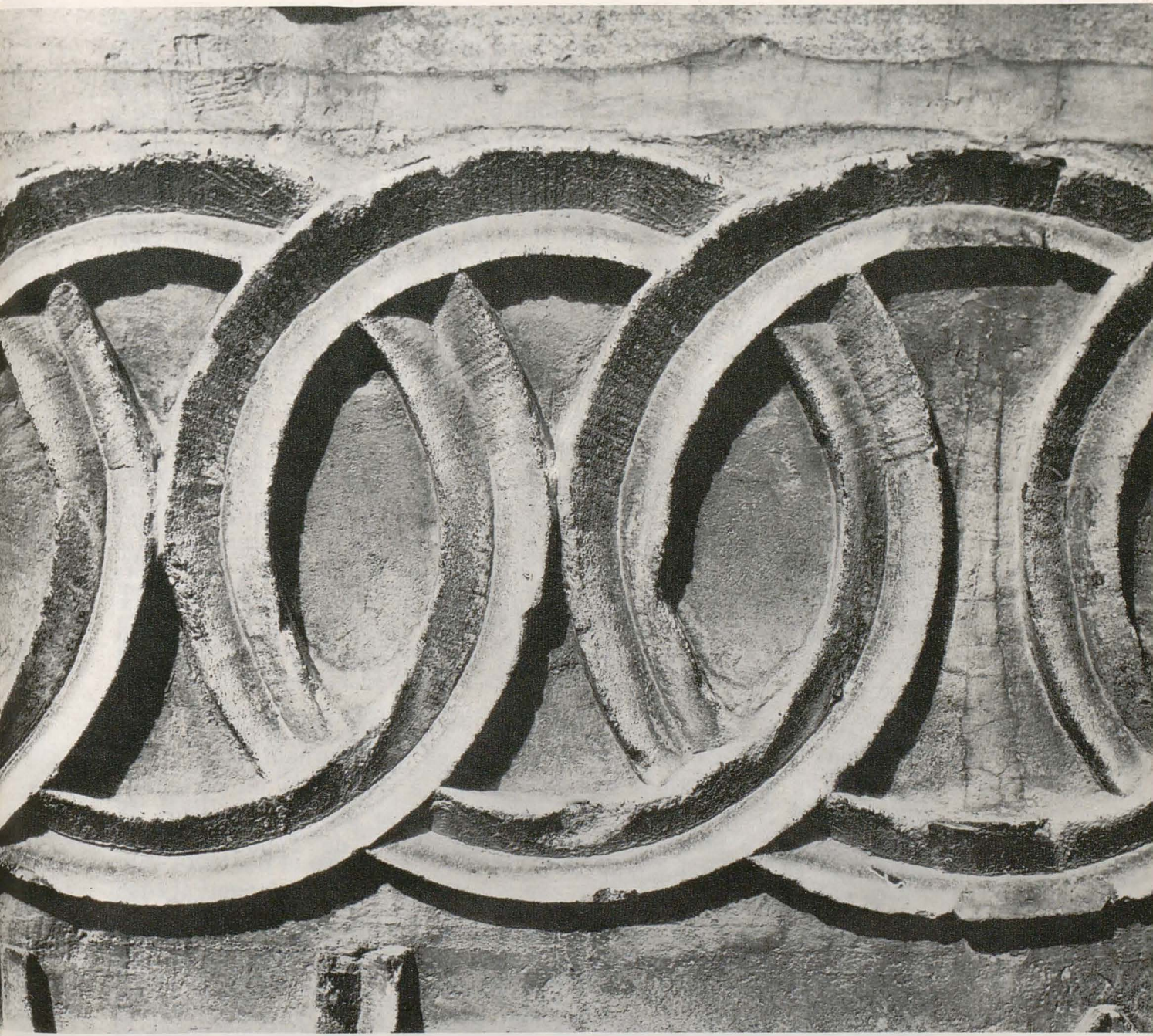

https://biblioteca-digitala.ro

très «moderne», très synthétiquement-européen. Je pense aux extérieurs de Trei Ierarhi et à ceux de Golia, aux vers de Dosoftei, à la vivacité d'esprit et à la curiosité intellectuelle d'un Nicolae Costin et d'un Nicolae Milescu, mais surtout à l'entière création, commencée à ce moment-là, d'un Dimitrie Cantemir — préfigurant avec noblesse Kogălniceanu ou Eminescu. Et ceci dans le temps que la Valachie voisine du même siècle, plus immuablement attachée à son passé féodal et plus moyennâgeuse, semble-t-il — où il est certain que le ton était donné par les sages édifices de l'époque de Matei Basarab ou par l'ancien canon des chroniques auquel se soumirent et Grecianu, et «L'Anonyme de Brâncoveanu», et Radu Popescu, mais non pas l'horizon culturel si large d'un Udrişte Năsturel ou du Stolnic Constantin Cantacuzino, ni telle innovation stylistique de la «loggia» de Mogoşoaia, du portail de Colţea ou des façades de Fundeni — est celle qui explique pleinement l'autre siècle, le XVIIIe, celui du «Tiers Etat», lui aussi tellement imprégné de Moyen Âge, mais aussi d'un folklore plastique et littéraire qu'on retrouve de Mehedinţi à Buzău, depuis les livres populaires jusque dans la si remplie de verve scène du «Jugement Dernier», peinte dans des dizaines de répliques sur les murs des petites églises de campagne, jusque dans le folklore parémiologique et musical rassemblé par un Anton Pann, siècle qui prépara à son tour l'esprit ouvert, libre et militant d'un Bălcescu et d'un Golescu le «Noir», ou du «rouge» Rosetti.

Mais nous nous sommes peut-être éloigné un peu trop des murs aux fleurs de pierre de Trei Ierarhi et en y retournant nous allons rejoindre en même temps une époque qui a représenté un carrefour, époque dont les rumeurs s'entendent à chaque pas aux alentours du monument qui a le mieux représenté les signes de l'époque et les aspirations de son fondateur.

«L'aristocratisme» dont nous parlions plus haut est à coup sûr un tel signe, provenant de la réalité sociale et culturelle de la Moldavie d'un siècle inauguré politiquement par l'avènement au trône du boyard aux origines princières un peu plus lointaines, Ieremia Movilă, et de tous ses descendants du même sang, dont le point culminant fut le

https://biblioteca-digitala.ro

gouvernement, teinté d'auréoles et de souvenirs byzantins, de l'ancien Grand Vornic Lupu Coci, et qui s'acheva avec les règnes successifs des Cantemir, d'ascendance terrienne; siècle marqué également par l'apparition sur la scène de l'histoire des grands dignitaires cultivés, riches et tout-puissants, des familles Stroici, Ureche ou Costin, des métropolites-créateurs qui s'appelaient Anastasie Crimca, Varlaam ou Dosoftei, tous des «hommes nouveaux» qui, semblables en cela aux nobles polonais ou lithuaniens, aux magnats magyars, aux féodaux russes et ukraïniens de l'époque, laïques et ecclésiastiques, implantaient ici, en Europe orientale, la figure renaissante du mécène, patron — comme jadis dans l'Italie du Quattrocento, «con molta larghezza e magnificenza» — des artistes, architectes et sculpteurs, peintres, lettrés et musiciens. Mais une implantation qui, en se poursuivant pendant un laps de temps un peu plus long, depuis la fin du XVIe siècle jusqu'à bien avant dans le XVIIIe, à laquelle, à mon sens, on peut trouver en Moldavie des signes avant-coureurs encore plus précoces dans l'œuvre de patronage d'un brillant souverain tel que le Voïvode Etienne le Grand, tout comme l'art aristocratique de la nouvelle époque avait d'ineffables racines dans un certain «spiritus loci», que la classique création spirituelle, si élégante, des temps de gloire des Muşat avait imaginé dès le XVe siècle — se trouvait être en une presque parfaite concordance avec ce qui, dans toute l'Europe, de Madrid à Moscou, prenait contour comme fait de culture et surtout comme fait d'art, dans les vastes cadres du style qui fut le baroque — lui-même cultivé *par* et *pour* l'aristocratie du continent — dont nous retrouverons les traits caractéristiques également dans une hypostase roumaine, n'impliquant pas toujours des analogies formelles exactes avec l'Occident ou le centre de l'Europe, mais étant néanmoins parfaitement dans la ligne de l'esprit stylistique qui a défini tout le XVIIe siècle.

Si ce sont les éléments du baroque littéraire qui ont été le plus et le mieux clarifiés dans l'œuvre d'un Miron Costin, d'un Dosoftei ou même d'un Cantemir — en ne nous arrêtant, pour des raisons faciles à comprendre, qu'au cas de la Moldavie —, et s'il a pu être prouvé de façon convaincante que l'époque du règne de Vasile Lupu répond

https://biblioteca-digitala.ro

du point de vue chronologique, et pas seulement cela, à un début d'atmosphère baroque chez les Roumains, on pourrait encore nuancer le sens moldave du baroque au temps de la fondation de Trei Ierarhi, en ajoutant au faste et à la pompe qui caractérisèrent, ici comme ailleurs, les manifestations visuelles et sonores du style, la composante de ce «Byzance après Byzance» qui justifie à mon sens l'hypothèse d'un «baroque post-byzantin» dans la région des Carpates et du Danube au cours des années écoulées entre 1600 et 1700, impliquant diverses filières «livresques», dont les lettrés et les artistes roumains eurent connaissance de façon directe ou indirecte — filières polono-ukraïniennes et grecques, constantinopolitaines et vénéto-padouanes —, mais impliquant avant tout une *forma mentis* autochtone marquée par l'agitation extrême du sus-dit siècle. Parce qu'il est hors de doute que ce XVIIe siècle a été l'un des plus troublés pour la Moldavie, sillonnée qu'elle était sans cesse par les troupes polonaises accompagnant des souverains déposés, des fils de princes régnants et des prétendants au trône, par les escadrons cosaques de Zaporojie — appelés à l'aide par les voïvodes de Iassy —, par les hordes tatares de Crimée, en quête d'esclaves et de richesses, par les armées du Grand Turc en route vers Camenitz et Vienne et aussi un siècle traversé, comme par un fil rouge, par les sempiternelles luttes pour le trône, les luttes entre les riches boyards de la Cour, et les conflits entre cette dernière et une féodalité dévorée par une ambition effrénée. C'est l'époque, ne l'oublions pas, où la «fortune incertaine», «le destin glissant» — version roumaine de cette *fortuna labilis* qui s'était concrétisée en un motif baroque favori de la culture européenne — reste le signe qui marquera tous les faits et qui marquera la vie des plus puissants, princes et boyards, qui sont tragiquement précipités, comme dans une pièce du théâtre de l'époque, du faîte des honneurs et des éminentes dignités dans un terrible oubli — comme Vasile Lupu lui-même —, ou vers une ignoble fin, comme Miron Costin, le chroniqueur, Grand Vornic et Logothète, qui si bien savait que c'est «l'homme, l'infortuné, qui doit ployer sous le signe des temps» et, tout pareil à lui, par-delà le Milcov, tant et tant de héros de la scène publique, de-

https://biblioteca-digitala.ro

puis le Postelnic Constantin Cantacuzino à son héritier du même nom, le Stolnic, de Papa Brâcoveanu au prince, son fils, Constantin.

Mais lorsque tout est placé sous le signe de l'instabilité, l'homme du siècle baroque — dans toute l'Europe et pas moins en Moldavie — veut convertir son éphémère passage sur la scène du monde en une succesion de spectacles, de cérémonies et de monuments fastueux qui éblouissent par leur nouveauté, sinon même par leur extravagance — et qu'est-il d'autre, si on le considère sous cet angle, le décor en pierre de Trei Ierarhi? —, qui frappent par des contrastes de formes, de lignes, de couleurs — et je trouverais difficilement sur le méridien roumain une plus évidente tentative de cette sorte, que le rapprochement dans l'époque, dans la même ville de résidence princière et de par la volonté d'un même fondateur, d'ornements, si différents comme style et provenant de contrées si lointaines, tels que ceux que l'on peut admirer sur les façades de Trei Ierarhi et de Golia. Et c'est encore à ce moment, lorsque la perspective de longues et paisibles années lui fait défaut, lorsque seul l'instant vécu est sûr, et qu'il n'y a que le détail, même le détail insolite et merveilleux, qui puisse attirer son attention, que cet homme aimera, sans jamais s'en lasser, l'histoire, la narration parsemée à chaque pas de détails — et on en trouve en abondance, par exemple dans la chronique de Miron Costin, celui qui fut élevé, suivant des normes baroques certainement, au collège des Jésuites de Bar, en Podolie, et qui devint le mémorialiste de l'époque de Vasile Lupu et de l'immense ambition du Voïvode, l'historien attentif aux menus faits de toute sorte, soigneusement choisis et ordonnés en un agencement presque scénique, à une époque où le théâtre avait conquis l'Europe — tout comme il appréciera, avec une sensibilité plastique accrue, comme jamais auparavant, semble-t-il, la fidèle reproduction du détail, que ce soit en peinture, dans les portraits et les natures mortes de l'Occident ibérique, flamand ou allemand, ou dans les peintures murales ou d'icônes, dans les précieuses broderies d'or et d'argent, dans les stucages ou les sculptures dans le bois ou la pierre de l'Orient orthodoxe et musulman; quant aux pétales de fleurs, imaginés en d'innombrables variantes, ou les vases de fleurs, sculptés sur les murs de ce

https://biblioteca-digitala.ro

même Trei Ierarhi auquel je reviens encore, ou à tel détail des riches costumes de brocart dont étaient revêtus les proches de Vasile Lupu, ainsi qu'ils nous apparaissent dans les célèbres tapisseries confectionnées pour cette même église de Iassy, tout cela témoigne une fois de plus de ce qui jusqu'ici fut dit.

Je parlais plus haut, en tentant de définir une époque telle que le XVIIe siècle moldave, d'agitation et de troubles, du goût pour le nouveau, fût-il extravagant, comme de celui pour le contraste,du penchant pour le détail, le spectacle et la cérémonie, chacun en soi et tous à la fois attributs d'une civilisation baroque et, encore une fois tous, nettement rapprochés, comme jamais auparavant, au cœur même du siècle, en ce temps — baroque par excellence, baroque selon une interprétation locale, roumaine, comme son monument le plus représentatif — du règne du prince Vasile Lupu.

Semblable à cet autre voïvode roumain aux velléités monarchiques rappelant la Byzance disparue et qui, quelques décennies plus tard, allait, en Valachie, prêter son nom à une autre forme de baroque local, à un style fleuri, aux lignes ondoyantes et aux étincelantes dorures — vivant souvenir de ces richesses qui détermineront les Turcs à surnommer Brâncoveanu «le prince de l'or» —, le boyard d'obscure naissance, issu d'une race balkanique qui explique, peut-être, son goût pour la profusion des parures et les éblouissants agencements, allait trouver dans une formule plastique baroque la manière la plus adéquate pour affirmer une ambition unique à l'époque. L'homme «de trempe haute et impériale, bien plus que princière», selon l'admirable mot qui appartient au chroniqueur dont le prince Lupu fut le héros «avec la fortune, la conduite et le fracas de son tant renommé règne»; celui que «la Moldavie ne pouvait contenir», ayant «grande attirance pour le trône du pays valaque» et qui «semblable au lion en la trempe de son âme et de son corps» voulait installer sur le trône du voisin au nom bessarabe de Matei, son fils Ioan, le «tant faible et hutin» — dit encore Costin, que nous reconnaissons si bien dans la broderie de Trei Ierarhi; le voïvode qui, dans l'esprit encomiastique de l'époque, était pour les Grecs de la Turcocratie un véritable «empereur», et un «second

https://biblioteca-digitala.ro

Achille», tandis que pour les habitants de Lwow qu'il aidait, il était un nouveau Justinien, comme Basarab Neagoe jadis pour Gavril le Protos; le munificent protecteur des patriarches du Constantinople turc, des affaires de qui le souverain de Iassy savait qu'il fallait s'en «mêler selon l'aide et la force que le Seigneur me donna», mais aussi le donateur des patriarcats orthodoxes d'Alexandrie et de cette Jérusalem où le siège était occupé par un prélat de Iassy, consacré à Trei Ierarhi, faisait de ce dernier édifice, par lui érigé, l'âme de tous les hauts faits dont la Moldavie fut le théâtre pendant vingt ans.

Ici, avec toute la pompe requise et le faste que nous pouvons imaginer, se réunirent dans le réfectoire du couvent, à l'automne de 1642, en grand synode, des théologues de l'Orient qui donnaient — avec Varlaam, le Métropolite du pays hôte, en premier — une nécessaire réplique, de proportions et de portée européennes, aux infiltrations calvinistes de la Grande Eglise; c'est là qu'on fit venir — accompagné par trois Métropolites, celui de Héraclée, d'Andrinople et de Paléopâtre, ainsi que nous l'apprend l'inscription en slavon que le souverain fit graver dans l'église — «le bon trésor», représenté par les reliques d'une sainte vénérée par tout le monde orthodoxe, reliques qui coûtèrent une fortune en aspres, offerte par la Patriarchie œcuménique; c'est là qu'était célébré le mariage d'une des filles du prince moldave avec le puissant noble Radziwill, hetman de Lithuanie — grande occasion de fêtes et de récitals de vers érudits-baroques, avec jeux de mots et allusions héraldiques, où se fit hautement remarquer Pierre, métropolite de Kiev, appartenant à la lignée souveraine des Movilă — et enfin, c'est ici encore, dans le sanctuaire destiné à devenir sa nécropole, à lui, celui dépourvu de toute tradition princière, de tout blason et de tout passé illustre — ainsi qu'aux descendants auxquels il avait vainement rêvé afin d'assurer une nouvelle dynastie, que le voïvode qui a ajouté à son nom, lors de son avènement au trône, le nom impérial de Vasile, rappelant le «vasilevs» qui dota de lois Byzance, amena la presse d'où sortit, en 1646, la fameuse «Pravila» et qu'il créa une «académie» avec des professeurs de latin et de théologie, de philosophie et de grammaire, de dialectique et de rhétorique où durent sans doute

https://biblioteca-digitala.ro

étudier des fils réputés de la Moldavie de la seconde moitié du siècle, parmi lesquels figura peut-être Milescu «Spatharius», le haut dignitaire, le prédécesseur en renommée européenne de Cantemir le Voïvode.

En citant ces deux noms on peut d'ailleurs donner l'ampleur des dimensions d'une culture comme celle dispensée par des écoles du genre de l'école de Trei Ierarhi, si nous réfléchissons que les pas du premier le conduisirent, pour le plus grand profit de tous les savants du temps, de Paris et Stockholm en Sibérie et à Pékin, ou que la renommée d'érudit du second a été confirmée par des esprits européens prestigieux du si aristocratique mais aussi si généreux siècle des lumières. Et si nous ajoutions à ces deux noms plusieurs autres, éminents, qui représentent l'humanisme carpato-danubien, moldave, valaque et transylvain à la fois, témoignant de la large respiration politique et intellectuelle, dans tous les domaines, de la civilisation roumaine au siècle inauguré par l'épopée de Michel le Brave — et là nous pourrions faire figurer, dans la même illustre galerie, ceux qui savaient manier avec une grande aisance et beaucoup de goût, la langue de leurs ancêtres en même temps que le latin et le polonais, comme les deux Costin — Miron, l'auteur de chroniques, de traités, de vers de méditation philosophique, mais aussi Nicolae, qui adapta une œuvre très connue de l'Espagnol Guevara—, Dosoftei, le métropolite-poète, traducteur, entre autres, d'un texte littéraire grec venu de l'Italie du baroque, Udriște Năsturel, qui tant aimait «la langue de Rome» et la résonance héllénique du prenom d'Oreste, qui citait Aristophane et Homère, connaissait Suétone et Plutarque, ou faisait retentir en slavon le latin de l'œuvre la plus lue de la mystique médiévale de l'Occident «Imitatio Christi», dans les années mêmes qu'il faisait bâtir dans la plaine de l'Ilfov «les maisons de pierre», aux portails et aux frontons de style Renaissance, à Hierăști, ou, par delà les montagnes, le Roumain Mihail Halici, le savant aux sympathies cartésiennes, devenu recteur calvin du collège d'Orăștie, possesseur d'une bibliothèque renommée et d'une culture classique acquise au cours d'une vie mouvementée qui le conduisit du Banat de sa naissance jusqu'aux bords de la Tamise — nous comprendrons mieux que les efforts du prince Vasile Lupu venaient en fait en complé-

https://biblioteca-digitala.ro

ter d'autres, ceux des lettrés de cette partie du monde, efforts qui tendaient à éclairer, tout en assurant son progrès, une civilisation qui a considérablement augmenté le patrimoine de cet avenir qui allait se nommer la culture roumaine moderne.

Une civilisation, j'oserais dire, ayant une nette propension vers l'universalité, où le goût des fondateurs ne saurait plus étonner, douée en même temps de discernement pour les traditions du pays, la Renaissance tardive et le baroque occidental, pour l'Orient turco-persan ou caucasien — ce qui est prouvé de façon exemplaire par le contraste déjà mentionné qu'offrent certains édifices princiers de Iassy tel que celui de Trei Ierarhi, aux façades agrémentées de broderies orientales de pierre et celui de Golia rappelant les œuvres exécutées en Pologne par des architectes italiens du XVIe siècle, ainsi que les édifices élevés à Bucarest et dans la région de Prahova par le Grand Spătar de Valachie, Mihail Cantacuzino, ce grand voyageur, frère et oncle de voïvodes — et au sein de laquelle il était on ne peut plus naturel, je dirais même, nécessaire, pour ceux qui affirmaient, à de hauts niveaux auliques, leur culture et leur richesse, leur puissance et leur ambition, de recourir à la plus visible, à la plus éclatante, la plus palpable et la plus impressionnante-baroque forme pouvant proclamer leur suprématie: le faste.

Plusieurs fois revenue sous ma plume, cette dimension de la culture roumaine — et surtout de la culture moldave — du XVIIe siècle n'était au fond que la conséquence d'un état d'esprit, de certaines réalités matérielles, de certaines carrières et aspirations sociales qui, individuellement ou collectivement, témoignaient d'une certaine mentalité. La culture et l'expérience intellectuelle acquises dans les écoles catholiques de Pologne ou de Moldavie, dans les livres et les manuscrits en plusieurs langues, conservés dans les bibliothèques des villes et des châteaux de Transylvanie ou des monastères d'Olténie et de Valachie, au cours des voyages à Padoue ou à Constantinople, aux monts Athos ou Sinaï, devaient être doublées — surtout lorsqu'il s'agissait de nobles riches, avec ou sans ascendances voïvodales, mais ayant les yeux fixés vers les trônes princiers qu'ils voulaient occuper ou du moins

https://biblioteca-digitala.ro

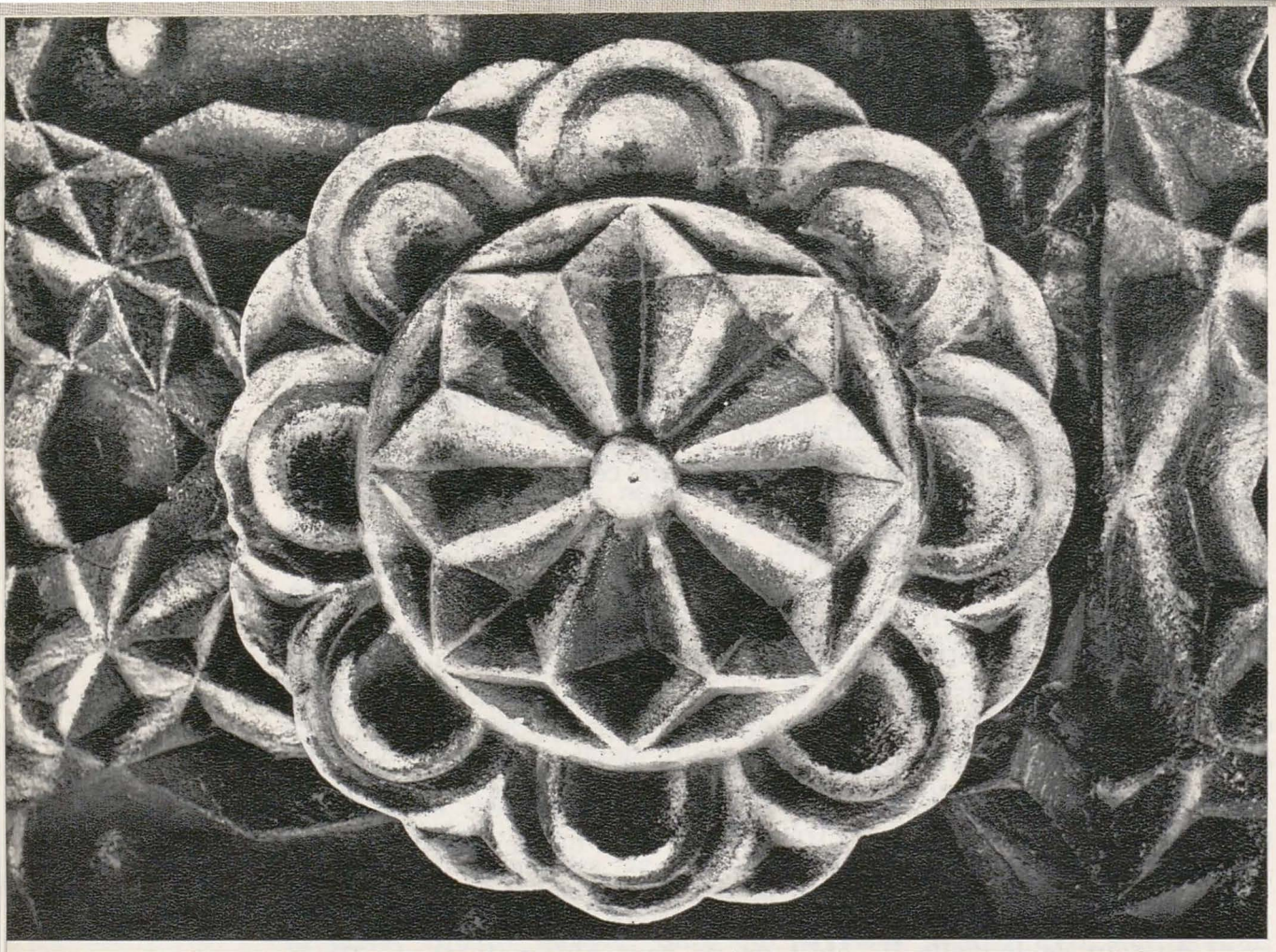

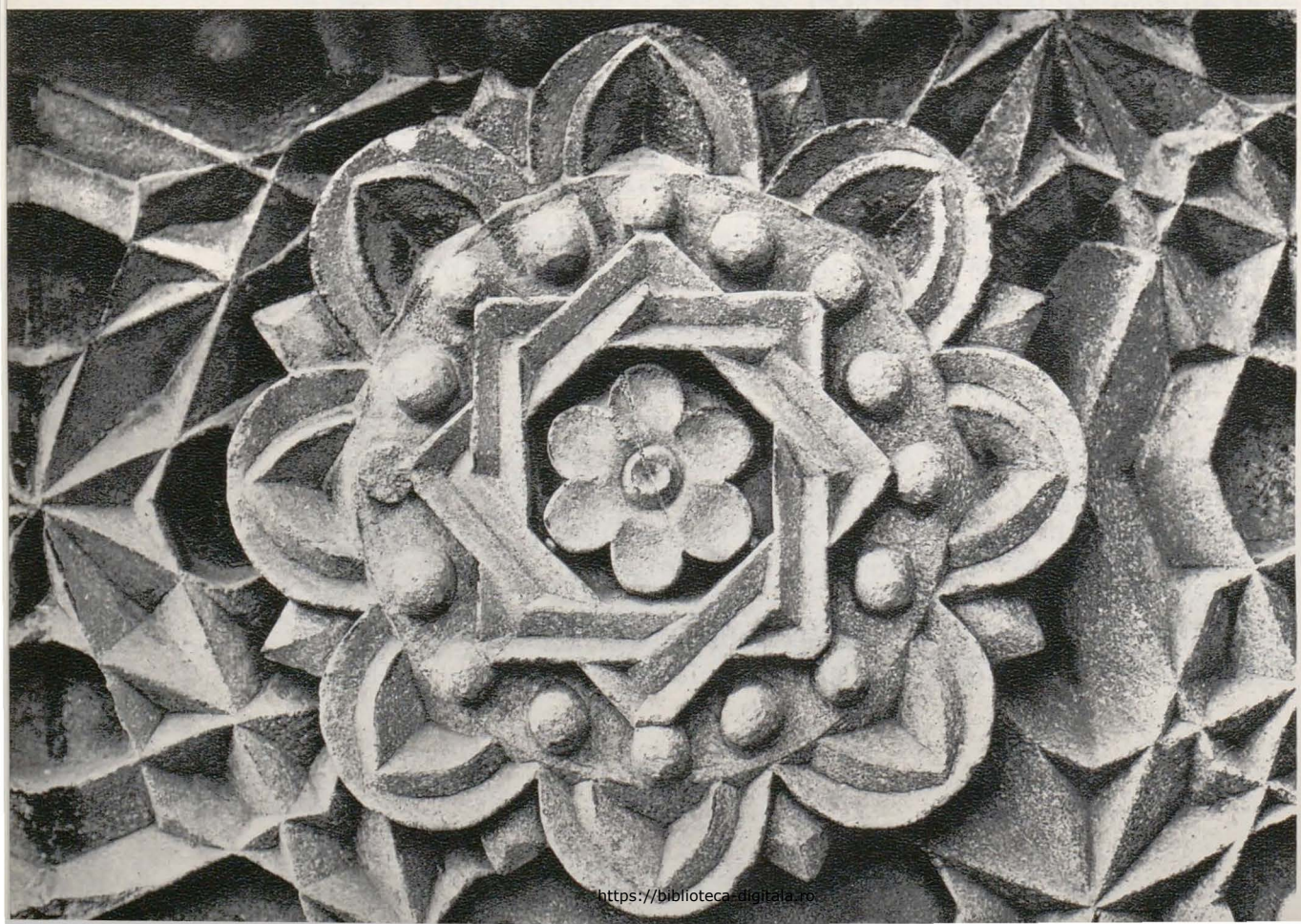

https://biblioteca-digitala.ro

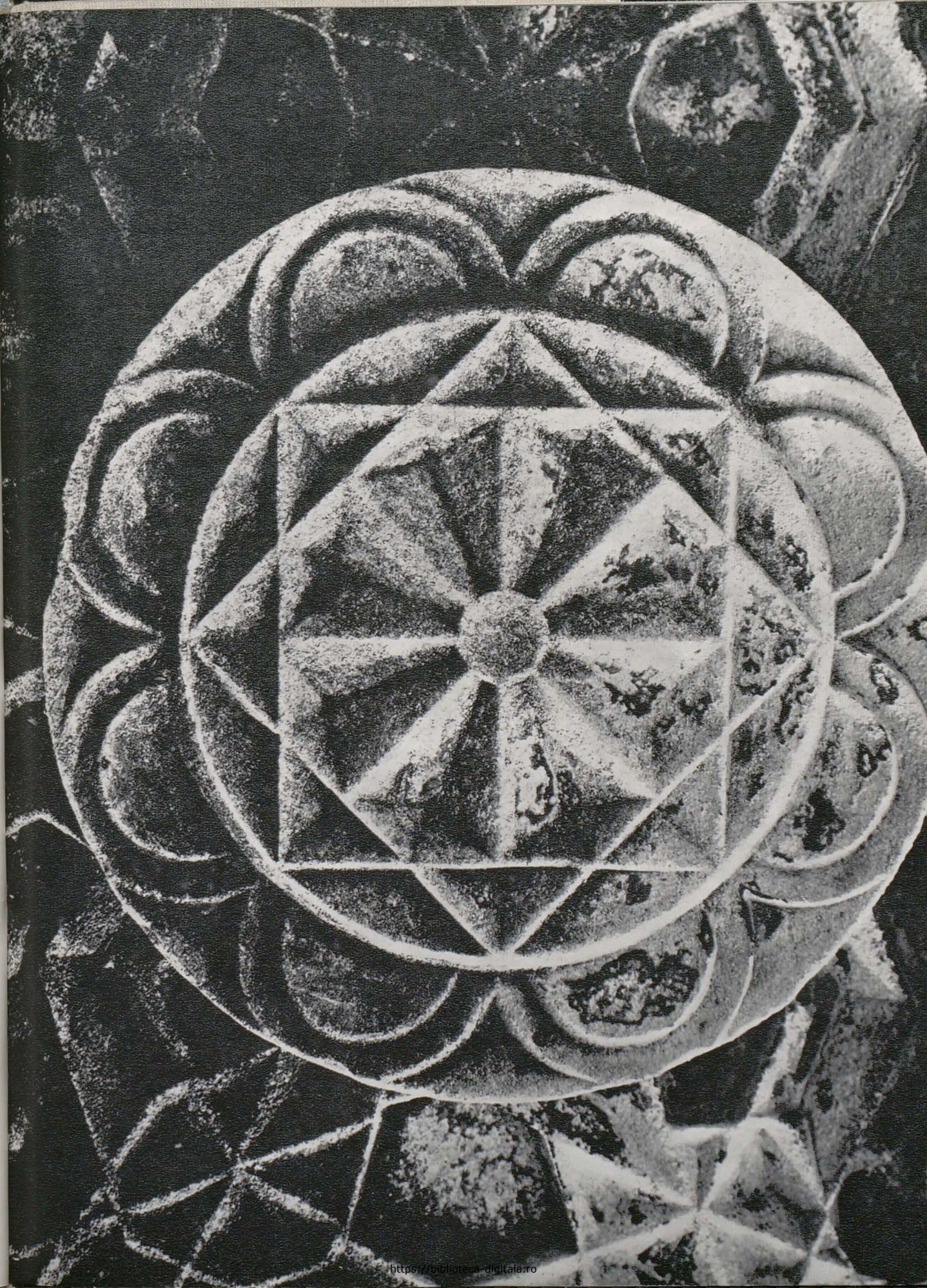

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

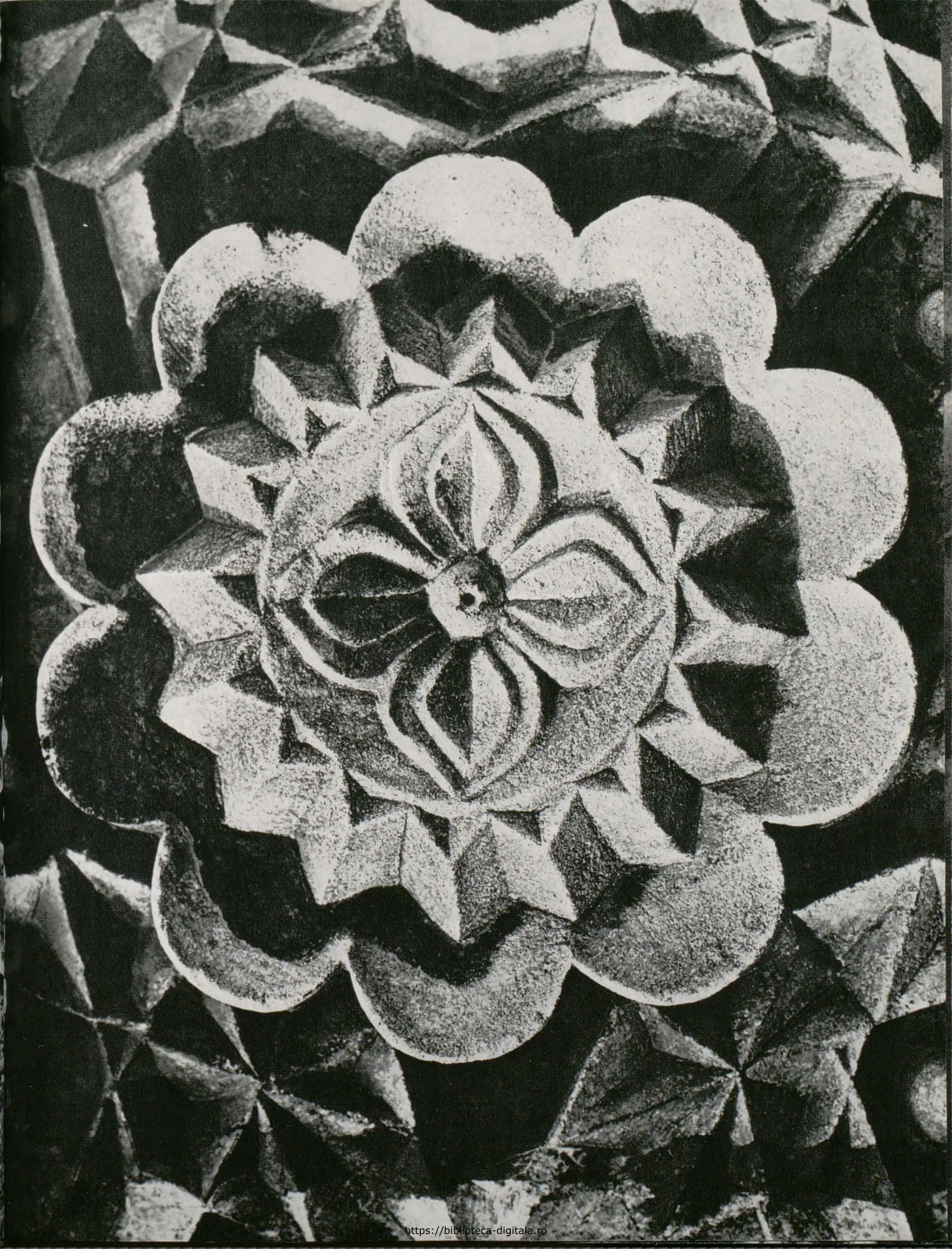

https://biblioteca-digitala.ro

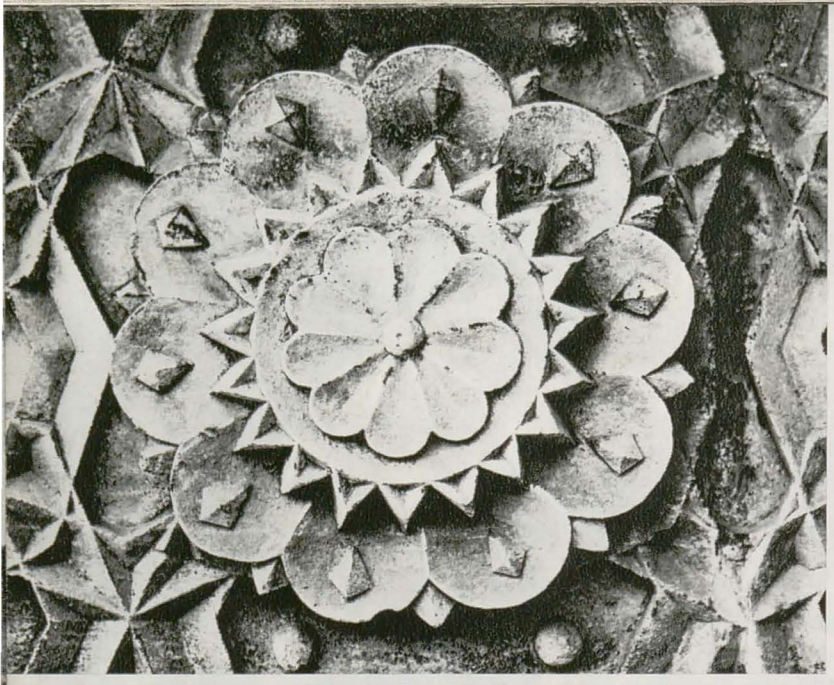
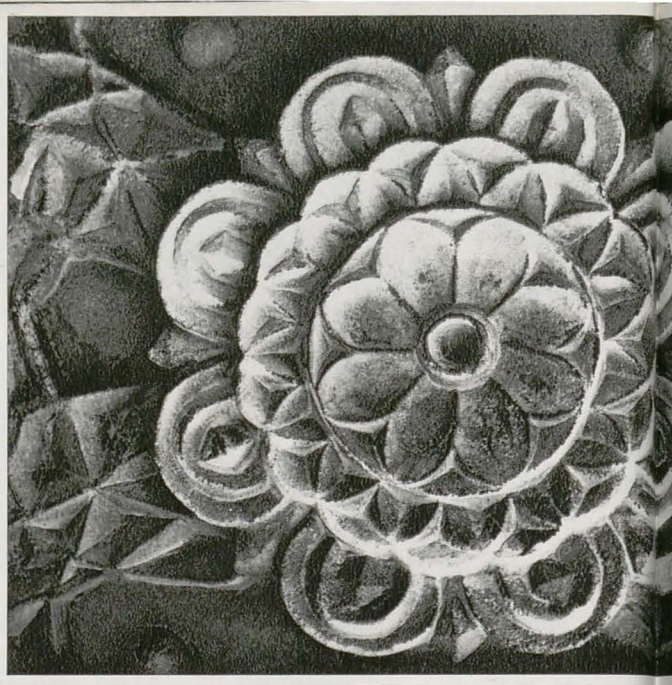
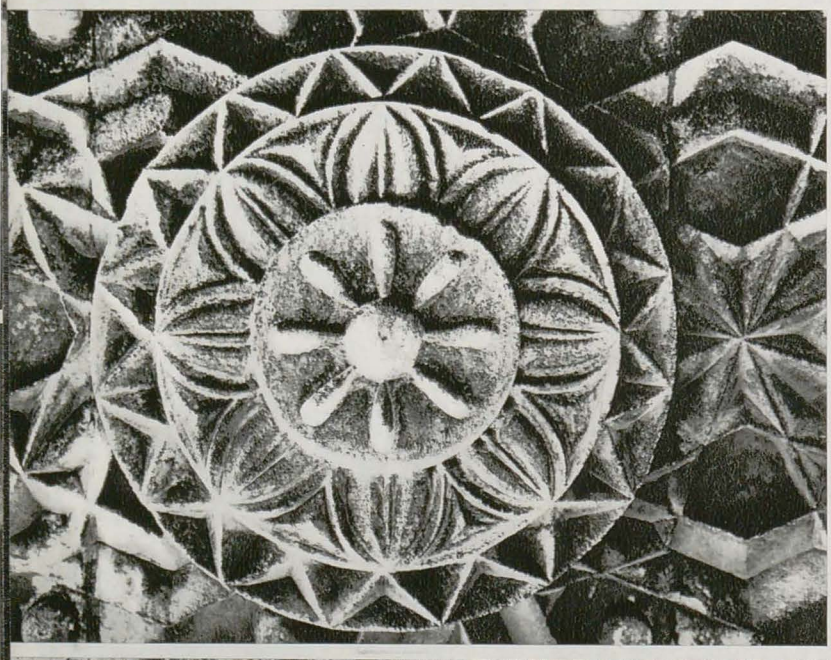
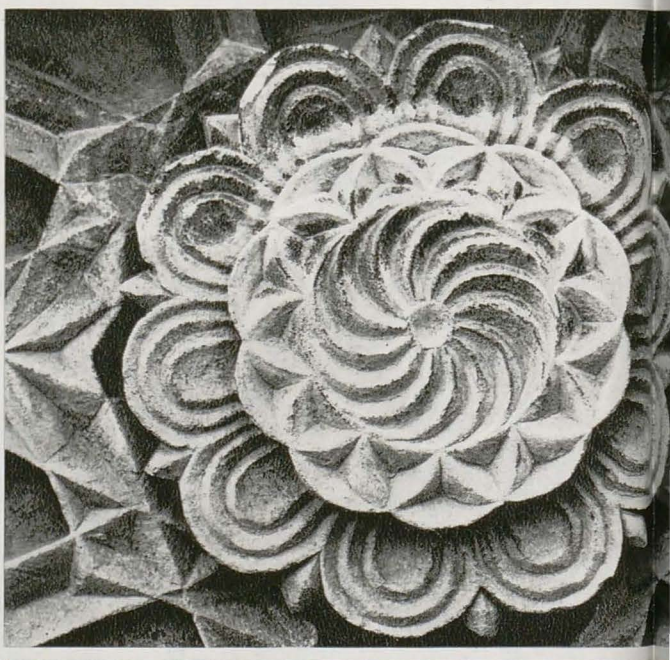
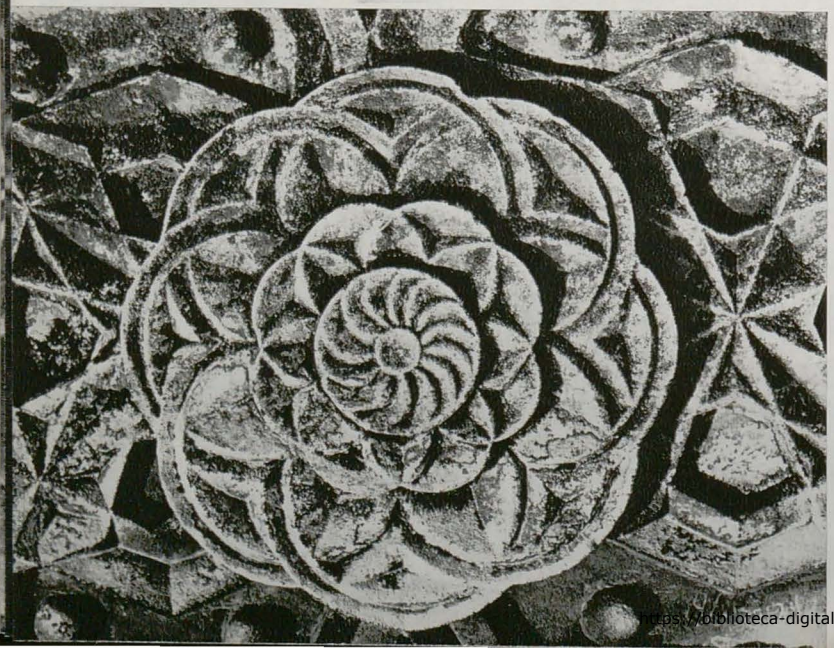
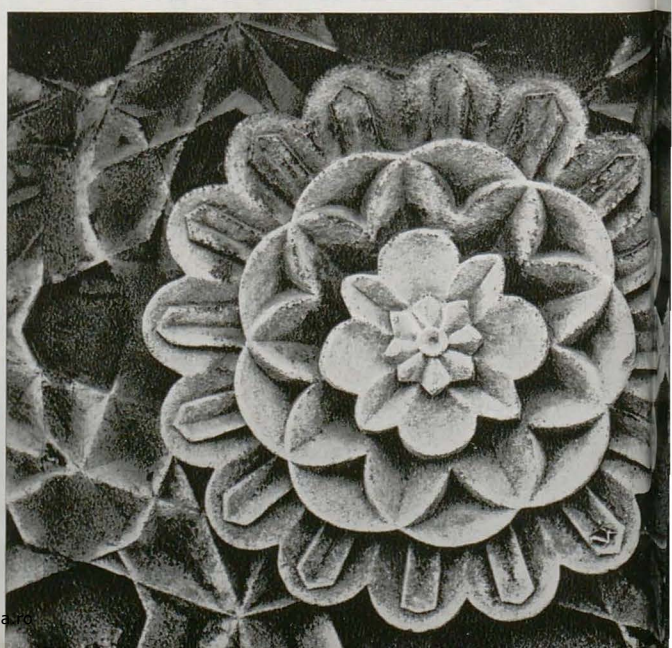
https://biblioteca-digitala.ro

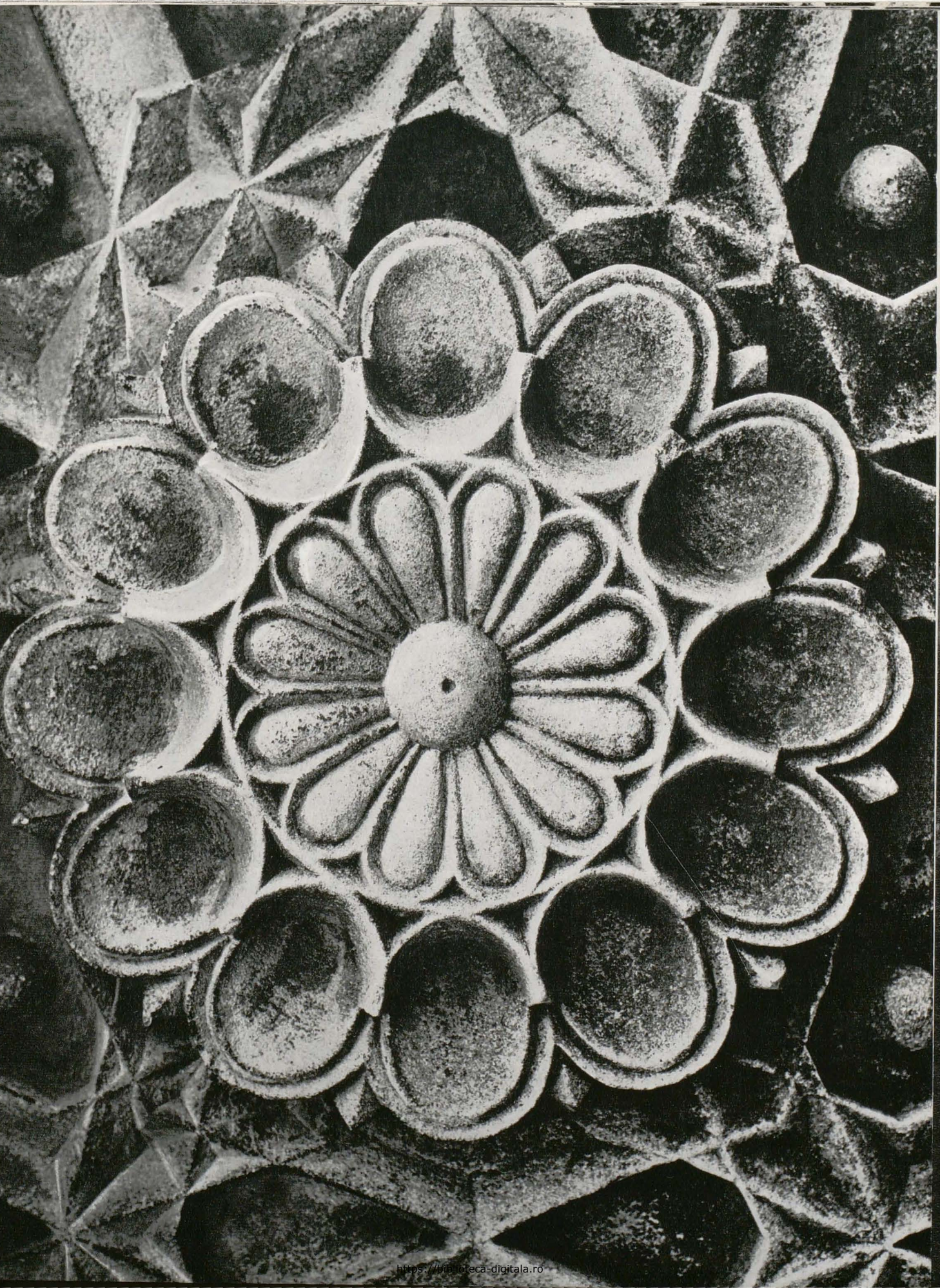
https://biblioteca-digitala.ro

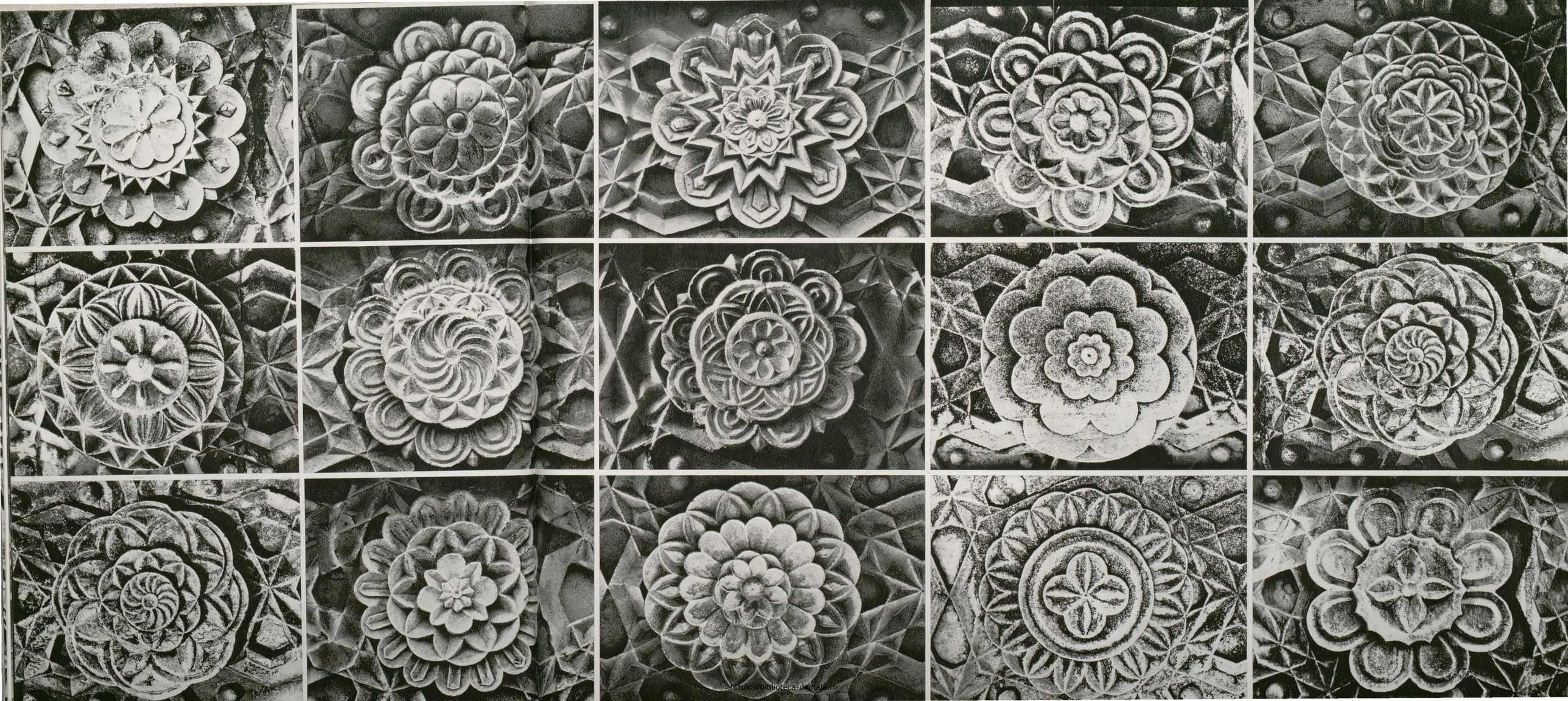
https://biblioteca-digitala.ro

Floarea,
motivul cel mai întîlnit poate în arta evului mediu tîrziu românesc;
floarea
care în zugrăvelile murale şi în sculpturile în lemn din Muntenia
şi din Oltenia,
în olăria smălţuită din Moldova
şi din Transilvania,
în costumele de fir şi din mătase ale dregătorilor români, şi-a avut un loc de excepţie,
ca un semn al întîlnirilor tot mai dese cu răsăritul turcesc şi cu mediul renascentist-baroc al Occidentului — unde
porţelanuri şi argintării purtau de multe ori imaginea florii—, dar mai ales ca un semn
al descoperirii mereu mai adevărate a tot ceea ce înconjură pe om în ordinea frumosului, floarea aceasta este, pentru pietrarii de la Trei Ierarhi, prilejul celor mai subtile variaţiuni pe o singură temă, închipuită doar pentru bucuria simplă a unor artişti neştiuţi pentru că, altminteri, cu neputinţă de văzut în amănuntele ei, mereu altele, la înălţimea turlelor, a cornişei şi a brîului ce înconjoară biserica. Încremenită în piatră,
cu petalele de fiecare dată în alt chip rînduite,
nici garoafă, nici lalea, nici crin, nici vreo podoabă a cîmpului cît de modestă dar uşor de recunoscut, ci supusă unei stilizări şi unei scheme prestabilite,
ajunsă a fi mai curînd o imagine abstractă, un prototip, ba chiar o geometrizare a miracolului natural,
floarea
de la Trei Ierarhi pare săpată în lemn de un meşter ţăran. Iar zecile de flori de aici constituie, poate,
mărturia cea mai limpede a originii celor care acum mai bine de trei secole au dat la iveală
haina de piatră a ctitoriei lui Vasile vodă Lupu.

https://biblioteca-digitala.ro

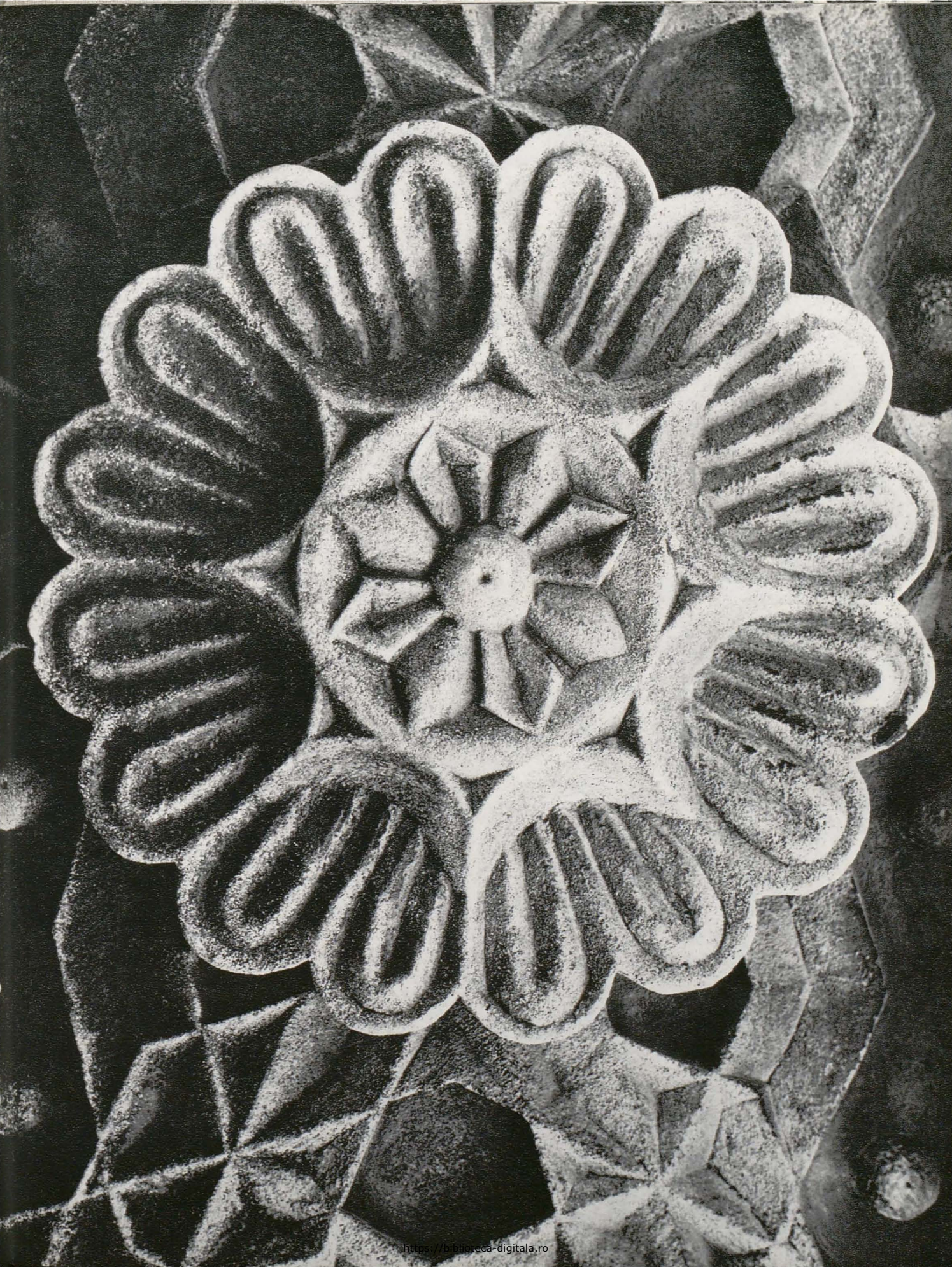

https://biblioteca-digitala.ro

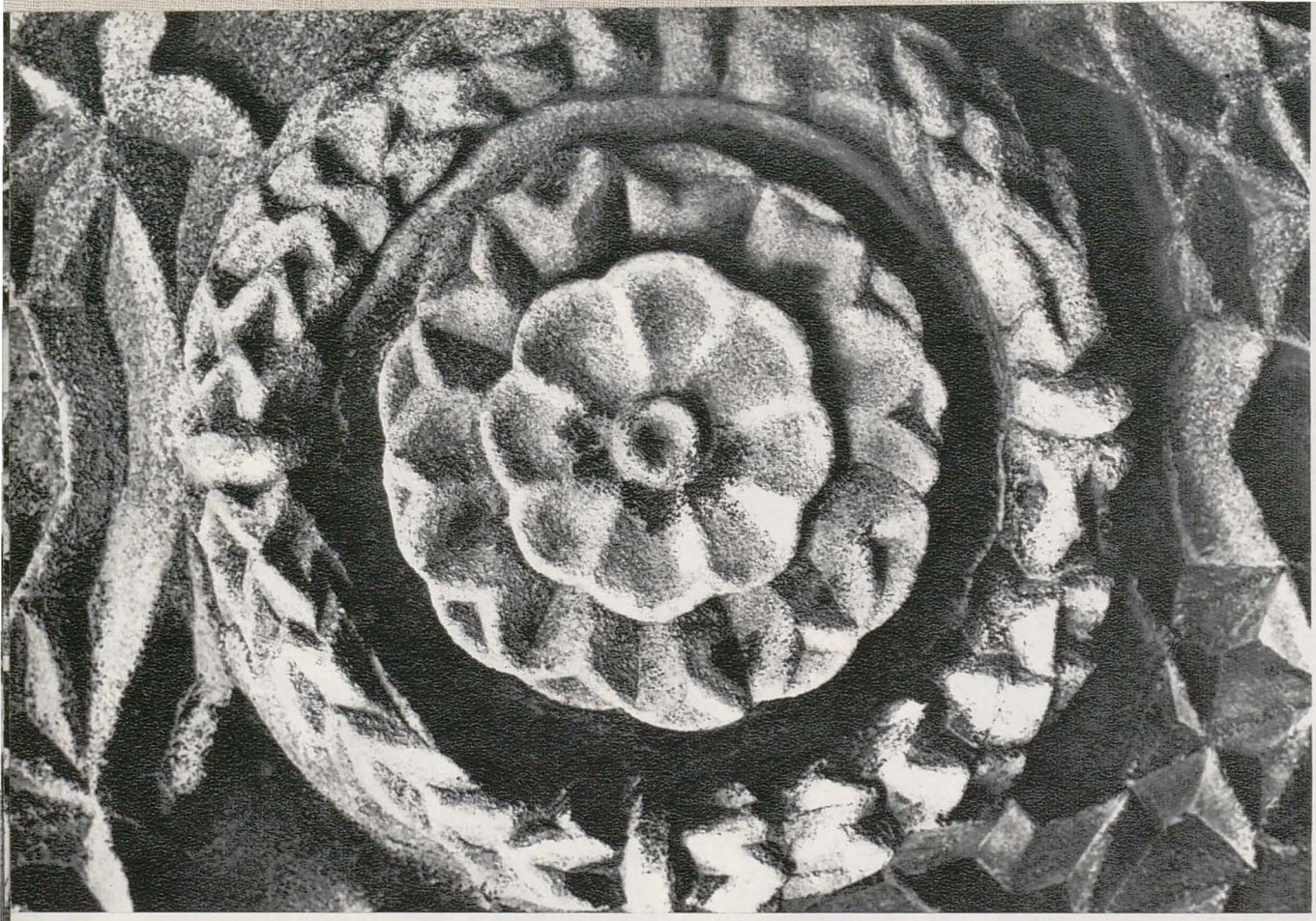

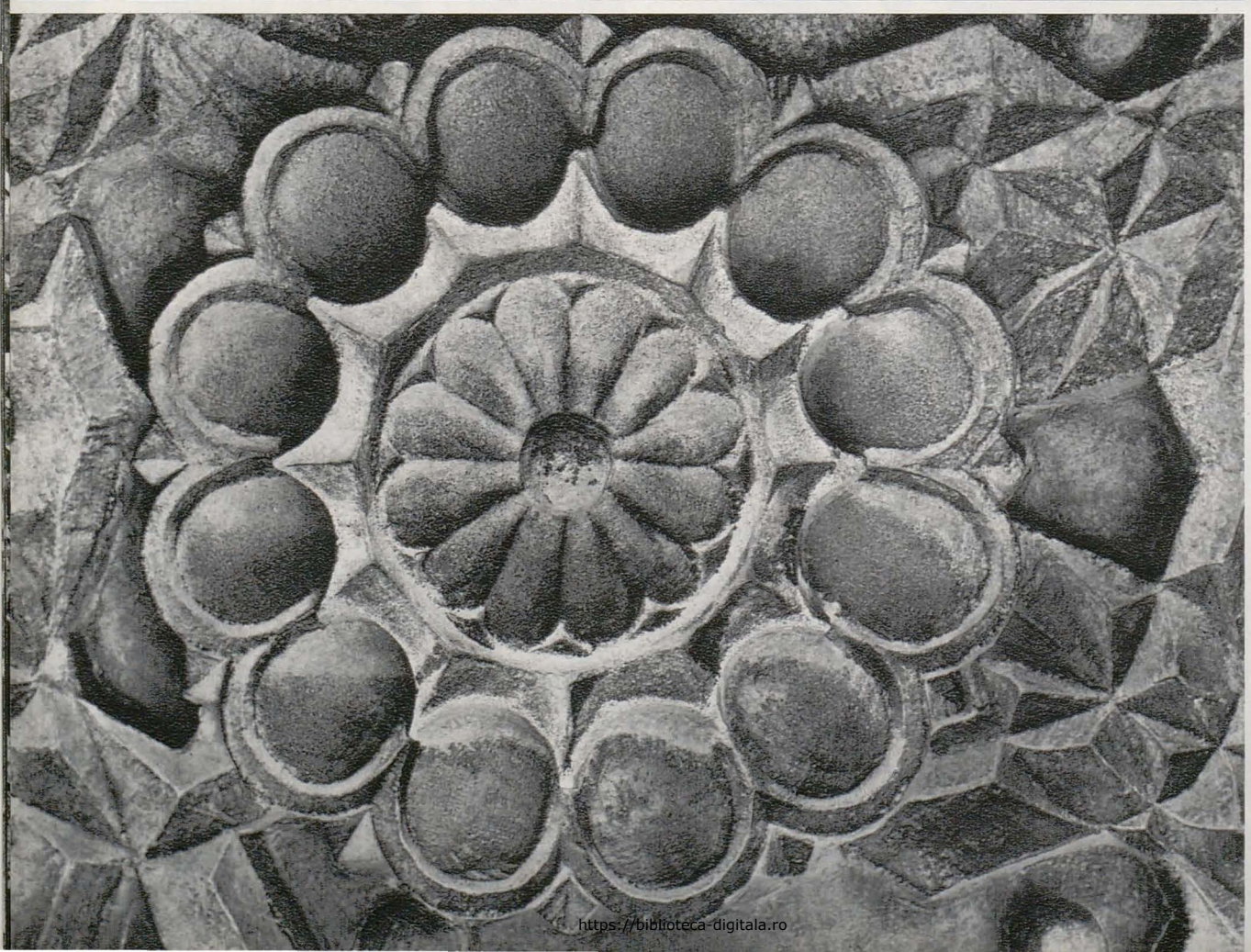

https://biblioteca-digitala.ro

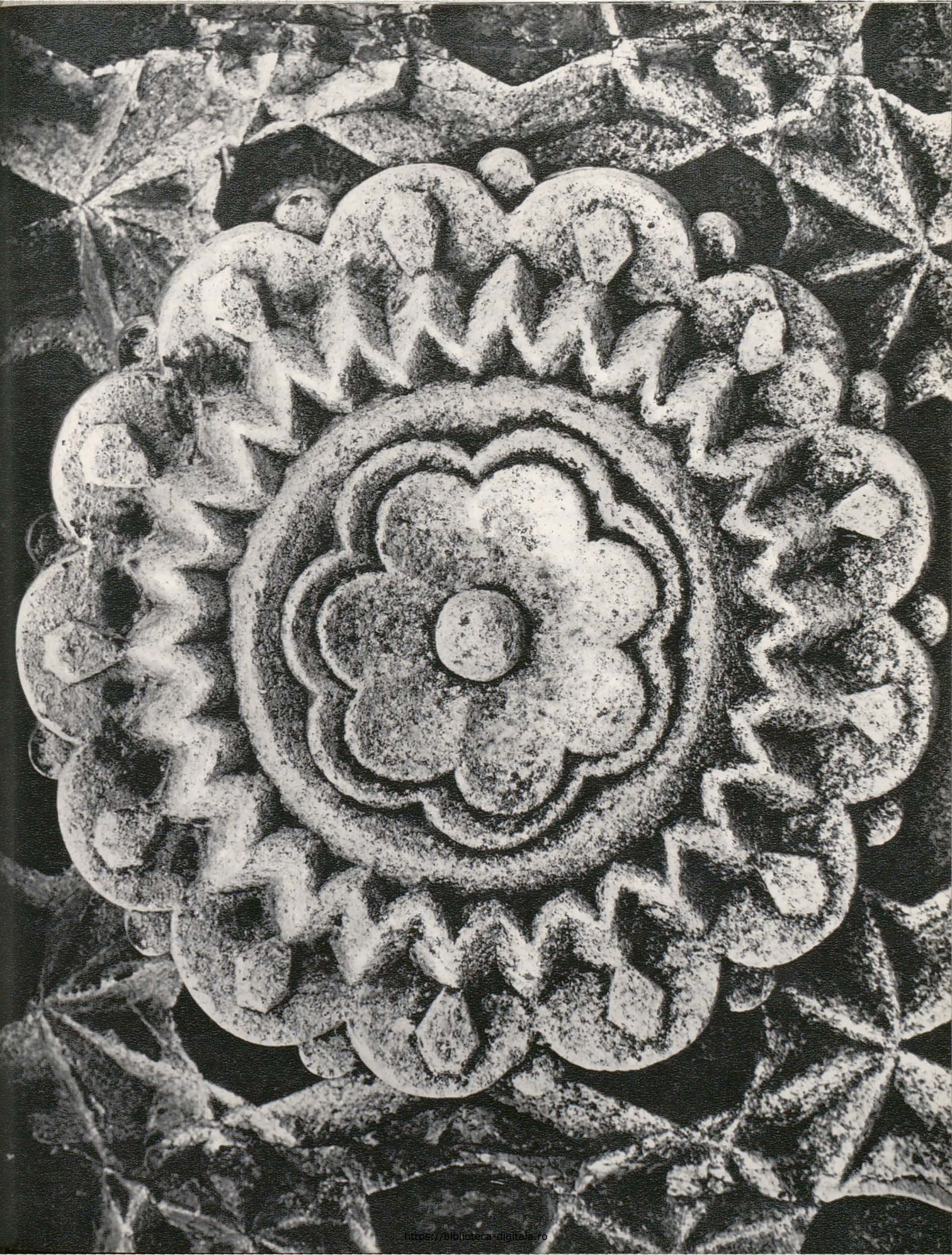

https://biblioteca-digitala.ro

maintenir sous leur dépendance — de la somptuosité des demeures construites, des habits revêtus, des fêtes organisées, des voyages entrepris, enfin des édifices religieux, plus rarement érigés, certes, comme une manifestation encore médiévale de gratitude pour la chance échue, plus souvent comme une occasion de plus — très «moderne» en un sens — de marquer, dans un esprit cultivé et avec un goût très sûr, la place privilégiée conquise sur leurs semblables.

Une époque qui, somme toute, était celle d'une profonde crise morale, coïncidant avec le début des temps modernes, qui recouvrait bien de ténébreux recoins de la vie quotidienne de toute l'Europe sous les amples plis d'un faste aveuglant, sous des amoncellements de métal précieux et de riches pierreries, par une existence tout extérieure, même si elle n'était que superficielle, tellement éloignée des interiorisations médiévales, se traduisant par d'innombrables et artificiels signes héraldiques qui trahissaient le goût prononcé pour les titres ronflants, et même une véritable obsession pour les généalogies assez souvent fantaisistes, avec d'interminables fêtes et processions, défilés et jeux, des cérémonies aux règles et aux hiérarchies très précises, tout autant d'occasions d'étaler aux yeux de tous la magnificence des puissants de l'heure. C'était en même temps l'époque qui impliquait une certaine acuité de la sensibilité pour les couleurs éclatantes, pour les étoffes riches, pour l'ornement incisé, peint ou gravé en bas-relief, disposé en volutes et en frises sur les plus insignifiantes et les plus extravagantes-exotiques parures et armes, sur les plus grandioses monuments laïques ou religieux, donc une valeur certaine attachée au caractère concret de l'or et de la gemme d'un bijou, au bois d'essence rare des meubles de prix à l'éclat discret, au velours et aux soieries d'un costume d'apparat, au marbre d'une statue, à la pierre parfaitement taillée ou au stuc modelé avec soin sur une façade architecturale, un penchant permanent pour les valeurs tactiles des réalités de l'environnement.

Ce qui attire, ce qui retient et, d'autant plus, ce qui charme le regard c'est également l'objet le plus remarquable de ceux qui nous entourent, et Miron Costin semblait le croire aussi — lui qui est, certes, pour le milieu du XVIIe siècle moldave, le personnage le plus

https://biblioteca-digitala.ro

exemplaire, à côté de Vasile Lupu qui était son aîné — puisqu'il sait que «seule la vue peut affermir notre pensée et ce qu'avec les yeux on voit ne saurait être doute pour la connaissance», phrase qu'on trouve dans sa «Chronique» et que je mettrais volontiers comme *motto* de toute évocation de la mentalité érudite, de celle collective, de la culture littéraire et plastique roumaines de ce siècle du chroniqueur et de Trei Ierarhi.

C'était le siècle de l'histoire roumaine où les multiples liens avec l'Orient turc et le baroque italien à égalité, pourraient s'expliquer peut-être aussi par le faste accompagnant les échos d'art qui parvenaient de chacune de ces contrées, siècle qui débutait, à l'est des Carpates, par le règne de cet Ieremia Movilă dont le portrait brodé de fils d'or, d'argent et de soie cramoisie, le représentant avec ses armoiries, en costume d'apparat et avec des armes serties de pierres précieuses, exprime une autre inépuisable ambition dont parlent aussi ses contemporains et par laquelle le fils du Grand Logothète de Hudeşti, descendant présumé des Muşat et fondateur du monastère de Sucevița, précède de quelques dizaines d'années, également dans ce domaine de la psychologie, le fondateur des monastères de Trei Ierarhi et de Golia; un voïvode Ieremia dont les parures et les insignes de grand prix ne sont parvenus à notre connaissance que par certains parchemins de l'époque, car — d'après la lettre de différents inventaires établis des trésors des Movilă — ils avaient été acheminés vers la «Respublica Polonorum» laquelle, par son nobiliaire «sarmatisme» culturel qui représentait, à cette époque justement, l'invincible penchant des grands seigneurs polonais pour le faste extérieur, avait peut-être donné l'impulsion majeure, en matière de mode de vie, parmi les boyards moldaves — bagues et broches, colliers et boucles, vases de métal précieux, une «couronne en plaques de diamants», un «soleil de diamants», un «rang de perles en provenance des Indes orientales», une «ceinture princière ornée de diamants et de rubis», un «harnachement tout en or et diamants, avec une épée pareille».

C'était, si on remonte un peu plus le cours du temps, dans les premières décennies du siècle, l'époque de l'étiquette, inconnue jusque-là

https://biblioteca-digitala.ro

dans ces parages, du faste extraordinaire qui régnait à la cour de Iassy de Radu Mihnea, de l'arrivée, en provenance des Balkans, sous les règnes de ce prince, ainsi que sous ceux d'Alexandre Iliaş, des nombreux et vaniteux dignitaires grecs, grands amateurs de richesse et de l'éclat qui rappelait le Stamboul impérial, des mariages princiers, tel celui déjà cité, de la fille de Vasile Lupu — lorsque, nous dit encore Costin, «nulle chose ne fit défaut de toutes les parures... des maîtres queux pour préparer les mets, qu'on fit venir d'ailleurs, de gais propos, des danses du pays et d'autres contrées...des cavalcades sur chevaux turcs richement caparaçonnés» — de somptueuses réceptions d'envoyés et des visites de patriarches, comme celle de Macaire d'Antioche, accompagné par l'inestimable, pour nous, témoin que fut le diacre Paul d'Alep, en Syrie. De semblables voyageurs sur les terres roumaines en ce XVIIe siècle — et ils furent extrêmement nombreux, parfois fort cultivés et informés — avaient l'occasion d'apprécier l'administration pleine de sagesse de certains voïvodes roumains, et même, par endroits, le luxe des résidences princières, la richesse de certains seigneurs de ces contrées, possesseurs de fortunes qui pouvaient rivaliser en opulence avec celles d'autres souverains européens — Robert Bargrave, le fils du doyen de Canterbury, consignait à cette époque de brillants équipages, de cavalcades et de chasses à courre, la circonstance que dans les écuries de Vasile Lupu, les chevaux princiers surpassaient «de beaucoup» ceux du duc de Florence et même ceux du roi d'Angleterre —, tandis que les sujets les plus savants et les plus illustres de ces mêmes princes trouvaient bon, au siècle de la flatterie et des marques extérieures, d'exalter dans les écrits de l'époque leurs maîtres — à chaque fois, probablement, avec un fond de sincère admiration — par le truchement baroque des «vers au blason», savante, même si sentant parfois l'effort, description des emblèmes nobiliaires et de souveraineté, telle qu'on en trouvait alors dans toute l'Europe — et, plus près de nos contrées, en Pologne, en Ukraine et en Russie —, des exercises où excella un Udriște Năsturel, décrivant les armes de ces Bessarabe desquels il tenait à ce que descendit son propre beau-frère, le voïvode Matei de Valachie, un Varlaam, le métropolite qui chantait «la tête d'aurochs»

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

de Moldavie — seules armoiries du prince Vasile Lupu, celui dépourvu d'ancêtres au sang bleu, qui ornaient, gravées dans la pierre, l'entrée à Trei Ierarhi — un Dosoftei qui évoquait plus tard ce même blason de la Moldavie, enfin un Radu Grecianu et un Antim Ivireanul glorifiant les «hippogriffes» qui n'étaient rien d'autre que le fabuleux oiseau bicéphale des armoiries des Cantacuzino et du Brâncoveanu.

L'atmosphère aulique, très brillante, qui est celle du Iassy de cette époque, avait atteint, sans nul doute, au temps de Vasile Lupu, son point culminant, mais seuls les yeux de l'esprit peuvent encore reconstituer le luxe et la couleur qui auront baigné les demeures princières, «les maisons aux porcelaines de Chine», nous dit Miron Costin, se sentant ainsi obligé, même si ce n'est qu'en passant, de parler de ces successeurs de la céramique pariétale polychrome de la lointaine Byzance, merveilleuses plaques décoratives en faïence turque d'Iznik — ornées d'anciens motifs chinois, découvertes par les archéologues dans l'enceinte même de la Cour princière du Iassy de la première moitié du XVIIe siècle — qui charmaient les regards par leur émail translucide, agrémentées parfois d'inscriptions grecques, où étaient disposés, sur fond blanc, en bleu de cobalt, les motifs phitomorphes et floraux d'un Orient plus proche ou plus lointain, qu'on retrouve egalement sur la céramique précieuse autochtone — qui y ajoutait aussi le scintillement du vert teinté de jaune, du vert turquoise, du vert émeraude, du bleu clair et du rouge vif —, d'exotiques feuilles de palmier et des fleurs de lotus, des grenades, des tulipes et des œillets.

Ici durent se côtoyer, en un féérique décor de couleurs, des tapisseries et des meubles de prix, l'argenterie et les ornements liturgiques, mais presque tout cela a disparu sans laisser de trace avec l'écoulement des siècles, et rien ne pourrait plus témoigner du moment le plus fastueux et le plus «monarchique» du passé des voïvodes roumains si n'avaient été conservées — même endommagées par de malheureuses restaurations plus tardives — les fondations basiliennes de Vasile Lupu, Trei Ierarhi et Golia, édifiées en nobles façades de pierre de taille, si rare à l'epoque dans notre espace géographique, et s'il n'y avait pas eu également les enthousiastes descriptions de contemporains qui ve-

https://biblioteca-digitala.ro

naient d'un Orient ottoman où le faste était le dénominateur commun de toutes les formes d'art et qui, de passage sur le territoire moldave, ne manquèrent pas de consigner, avec force détails et en paroles pleines d'admiration, l'aspect des deux remarquables monuments du «bey Lupu», et en premier lieu celui de l'édifice princier qui allait abriter le tombeau du voïvode fondateur.

Le Syrien Paul d'Alep — le diacre patriarcal, déjà cité, qui traversait Iassy en 1653 — et, un peu plus tard, le Turc Evlia Celebi — infatigable voyageur qui, de Perse et d'Arménie allait jusqu'en Autriche parvenu en 1659 dans la capitale moldave — sont, à mon sens, des sources capitales nous aidant à réaliser de nos jours l'exceptionnelle impression, ineffacable, que la vue de l'église Trei Ierarhi, avec les sculptures qui recouvraient ses façades, laissait même à des spectateurs ayant admiré au cours de leurs pérégrinations quelques-unes des œuvres les plus remarquables de l'Europe et de l'Orient chrétien ou musulman. «Tout en pierre polie, l'extérieur entièrement sculpté avec un art étonnant» c'est ainsi que la décrit Paul d'Alep, en n'oubliant pas d'ajouter le détail, très significatif et révélateur, de la sensibilité d'un Oriental, que «il n'y a même pas la place de poser un doigt qui ne soit couvert de sculptures», pour parvenir, en conclusion, à ce qui devait en fait refléter l'opinion publique unanime du temps, concernant la place éminente occupée par le monument de Iassy dans la région de l'Europe orientale: «tout le monde s'accorde à dire que nulle part, ni en Moldavie, ni en Valachie et pas même chez les Cosaques» — par conséquent, précisons-le, pas même dans une Ukraine du baroque exubérant, fleuri et coloré à l'excès — «il n'y a une église comparable à celle-ci, ni par les ornements, ni par la beauté, car elle émerveille l'esprit de ceux qui la visitent». Comme un écho, semble-t-il, les impressions du prélat orthodoxe sont complétées et prolongées quelques années plus tard, par celles de l'adorateur d'Allah, Evlia Celebi: «On ne saurait la décrire ni par la parole ni par la plume. Etant bâtie depuis peu, les pierres de marbre (sic) étincelant luisent et brillent... telles les feuilles sur un parchemin enluminé... Sur les pierres polies des murs extérieurs de cette église — continue le voyageur

https://biblioteca-digitala.ro

turc — on peut voir, comme ornements, des figures et des motifs floraux. Surtout les motifs que l'on voit sur une pierre, sont de telle manière entourés d'ornements en forme de disques de soleil, d'enchevêtrements de lignes, de dentelles de pierre et d'inscriptions ornées, que celui qui les contemple est émerveillé de la façon dont le maître sculpteur a taillé le marbre avec son ciseau».

Et ces deux spectateurs qui ont visité l'église au cours de la première decennie qui suivit le milieu du siècle où elle fut bâtie, pas très longtemps après sa consécration par le métropolite Varlaam, en mai 1639, et après qu'elle eût été dédiée aux grands saints hiérarques Basile le Grand, Grégoire le Théologien et Jean Chrysostome, ne se lassent pas de louer les revêtements qui sont «en feuillets d'or et lapis-lazzuli, et leur beauté est nonpareille» nous dit Paul d'Alep, tandis qu'Evlia Celebi tient à préciser qu'il n'a jamais vu «dans nul pays au monde de semblables œuvres peintes avec des miniatures si merveilleusement exécutées... comme celles que l'on voit sur les voûtes et les coupoles de ce monastère» et aucun d'entre eux ne peut dissimuler son admiration devant une telle profusion de matériaux précieux utilisés par les artistes dans cette œuvre, sur l'ordre du fondateur qui avait commencé son édification un an à peine, semble-t-il, après son avènement au trône. Le siège du voïvode plaqué de «feuilles dorées», tapissé de velours cramoisi, si plein de significations et de souvenirs impériaux, orné de deux aigles — il y a, là aussi, toute une symbolique compliquée, relevant du Moyen-Âge — sur un baldaquin — «qui pourraient être considérés comme étant l'œuvre d'un orfèvre», est d'avis Paul d'Alep —, les autres sièges et stalles en bois de cyprès, d'ébène et en ivoire — réalisés à Constantinople, nous informe le même voyageur — les portes aux châssis de nacre, les chandeliers et les calices, les candélabres et les encensoirs en argent, les voiles et les vêtements sacerdotaux brodés d'or et de perles, le sol dallé de marbre, toutes ces merveilles et bien d'autres dont le prix était devenu légendaire à l'époque, qui persuadèrent Evlia Celebi que «pour l'édification de cette église dix trésors égyptiens furent dépensés» étaient, dans leur somptuosité sans précédent sur le territoire de la Moldavie, une authentique proclamation —

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

comme jadis celle de Neagoe Basarab, cet autre «Justinien» des Roumains, par sa fondation d'Argeș —, la proclamation de la puissance d'un «homme nouveau», des ambitions d'un souverain qui avait voulu être le continuateur de la splendeur de Byzance, de la confiance infinie qu'il avait en lui-même et dans l'aide inconditionnée que lui apportait un destin qui, jusque-là, lui avait assuré le succès.

Et si en contemplant Trei Ierarhi, les deux visiteurs — qui venaient d'un Orient habitué à la hyperbole qu'on retrouve aussi dans leurs paroles, mais qui n'en foisonnait pas moins d'édifices fastueux pouvant leur offrir à tous deux d'illustres termes de comparaison —, non seulement éprouvaient un même sentiment d'émerveillement devant les façades et l'intérieur éblouissants de l'église, devant la richesse des ornements qui aujourd'hui encore fascinent tous ceux qui les voient, mais trouvaient même à s'extasier en dénombrant le marbre et l'or, l'argent et les pierres précieuses, l'église Golia — celle qui fut commencée par Vasile Lupu un peu plus tard, et fut achevée, vers 1660, par son fils, pour peu de temps le voïvode Ștefăniță —, semble non moins être restée pour eux une autre inoubliable image du Iassy de l'époque d'un règne plein d'éclat.

Avec ces mêmes meubles en bois de cyprès, avec ces mêmes vases sacrés en argent et cette même riche ornementation de marbre, l'édifice qui dresse aujourd'hui encore ses façades d'un gris léger, en pierre taillée selon une classique ordonnance renaissante qui disposait les pilastres, les chapiteaux corinthiens et les frontons triangulaires, aux larges encadrements, ornés à profusion d'armoiries moldaves, de fleurs et de toute une baroque végétation d'inspiration orientale, donnait à Paul d'Alep l'occasion — lui qui l'avait longuement admiré, tout comme Evlia Celebi, comme bien d'autres voyageurs de l'Orient et de l'Occident — d'affirmer, presque comme une conclusion «stylistique», dirais-je, de ses observations directes — et il le faisait après avoir parcouru toute l'Europe orientale, à laquelle il se rapportait à chaque fois qu'il évoquait les fondations du prince moldave —, que «personne au monde n'a si bien réussi dans l'art de bâtir des églises et des monastères en blocs de pierre polie et sculptée comme le voïvode Vasile».

https://biblioteca-digitala.ro

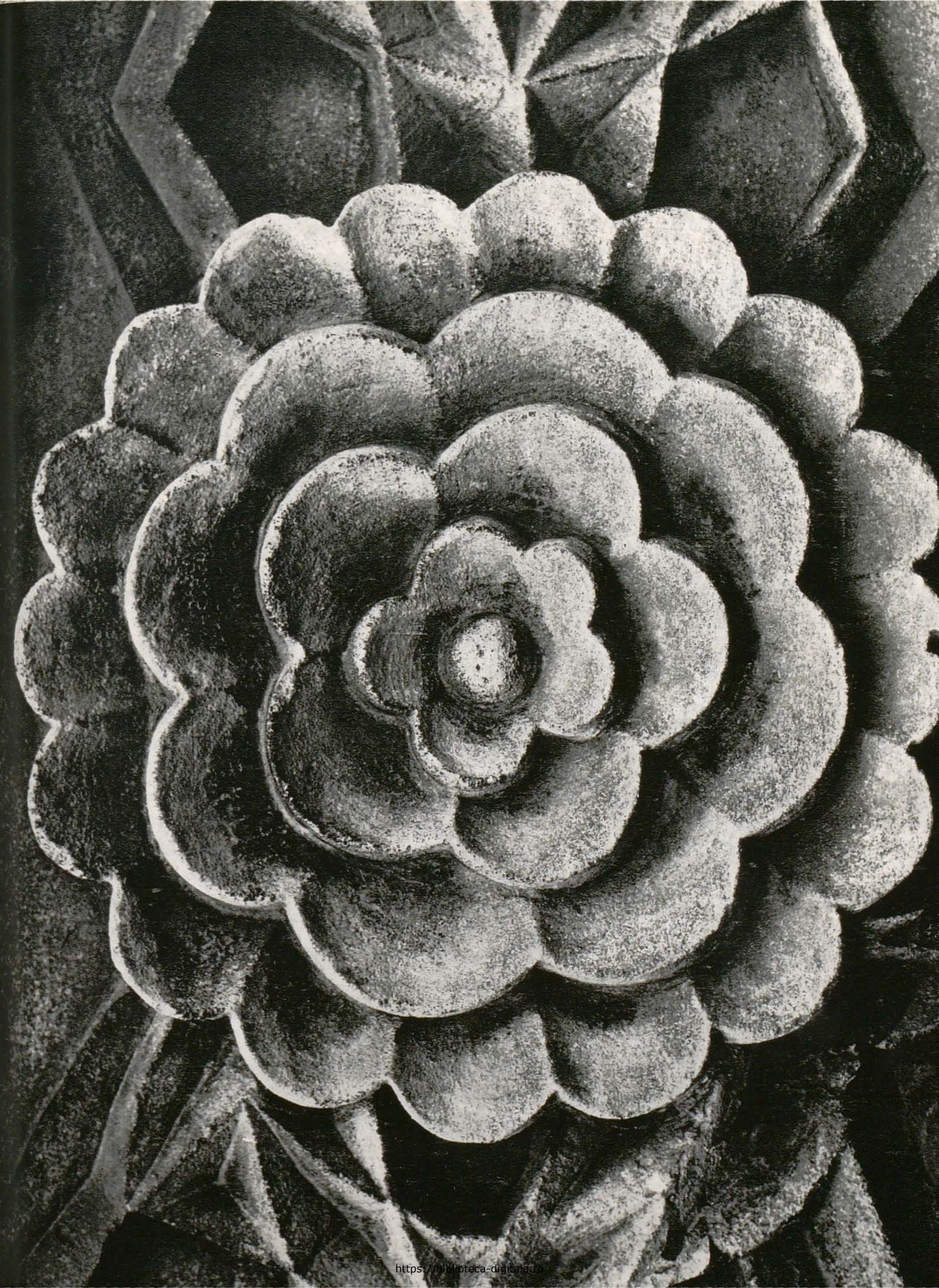

https://biblioteca-digitala.ro

A ce «voïvode Vasile» il fut donné, dans l'histoire de l'ancienne civilisation roumaine, de marquer magnifiquement — par son fastueux gouvernement, que synthétisaient eût-on dit, le luxe, l'ampleur et la richesse de ses fondations qu'il avait fait ériger dans la ville de résidence princière même, sise sur le Bahlui — toutes les nouveautés qu'apportait ici, à la confluence du baroque epanoui d'origine occidentale et de la luxuriance turco-persane, le XVIIe siècle, dans la sphère des arts figuratifs. Et parmi ces nouveautés, de loin la plus remarquable, tout imprégnée de l'esprit des cérémonielles splendeurs, me semble être, en Moldavie comme en Valachie, après 1600 et jusque vers 1800, ce que je pourrais dénommer le triomphe de l'élément plastique et tactile — se traduisant par un net penchant, clairement exprimé, pour le relief accentué et opulent du détail sculpté dans la pierre et dans le bois, brodé en fils d'or et d'argent, modelé dans le stuc des icônes, dans des peintures murales et dans les murs des palais et des églises, dans des bijoux en argent ciselé et dans des parures —, sur l'élément pictural et visuel, aux effets beaucoup plus sobres, qui avait dominé, dans la bonne tradition byzantine, l'art médiéval des Roumains pendant plus de deux siècles après la constitution des Principautés à l'est et au sud des Carpates, dans la fresque et la broderie, dans tel détail, comme dans l'ensemble des façades en briques et pierre brute, ou dans la sculpture en méplats, rappelant l'antique Orient.

Cette civilisation roumaine imbue de l'élément tactile, qui domine l'époque où le Moyen Âge rejoint les temps modernes, inaugurée à Suceviţa par le somptueux voile de tombeau de la sépulture de Ieremia Movilă, et à Dragomirna par le clocher de l'église du métropolite Crimca, pendant la première décennie du XVIIe siècle, allait se manifester aussi dans les extérieurs entièrement sculptés de Trei Ierarhi, dans les façades rythmées de pilastres de Golia, dans les portails de style Renaissance tardive des églises de Mihail Cantacuzino, à commencer par celle de Colţea, ou dans les murs extérieurs recouverts de stucages, de la fondation de ce même grand seigneur valaque de Fundenii Doamnei, ainsi que dans les murs intérieurs, décorés de la même façon, des pa-

https://biblioteca-digitala.ro

villons et des palais de Brâncoveanu à Tîrgoviște, Mogoșoaia et Potlogi — stucages devenus ensuite une mode à l'époque phanariote et qui, des appartements du voïvode, descendirent dans la demeure du hobereau et du bourgeois —, dans les auréoles dorées, en relief, des saints dans d'innombrables icônes moldaves et valaques, d'Olténie et de Maramureș, ou dans les peintures d'église — comme à Iassy même et aux environs, à Trei Ierarhi et à Cetățuia —, dans les iconostases aux élégants tracés et à la frémissante explosion de vie végétale de l'époque de Brâncoveanu, ainsi que dans certains de ceux, très baroques, qu'on trouve dans la Moldavie du XVIIIe siècle, dans les «tableaux brodés» représentant Tudosca et Ioan — la première épouse, de noble lignée, et le fils fainéant du prince Lupu —, dont la riche passementerie d'or, d'argent et de soie n'était rien d'autre, en petit, qu'une réplique des façades de pierre de cette même Trei Ierarhi ou, enfin, dans les bracelets massifs à l'argent torsadé, avec des incrustations polychromes, devenus peu à peu des parures qu'on retrouve dans les villages et les bourgs des bords du Danube.

Rehaussant encore la fastueuse matérialité du marbre et de la pierre, du bois et de l'émail, de l'or et des gemmes, de la soie, du velours et de l'argent, les couleurs éclatantes, éblouissant la vue par l'effet de contraste produit lorsqu'elles voisinaient avec le métal précieux qu'elles ennoblissaient encore, les couleurs «de prétention» du Moyen Âge, et d'abord le rouge de la pourpre impériale — mais aussi le bleu et le vert —, ajoutaient leur somptuosité — comme jadis, ce même chromatisme dominant et chargé de symboles, dans l'univers flamando-bourguignon à la fin du Moyen Âge, ou dans l'Italie baroque — à ce caractère concret que je considère un signe indélébile, un signe de renouvellement moderne de cette époque de l'ancienne culture roumaine. Et les «Trois Saints» de Vasile Lupu peuvent à leur tour témoigner de l'aristocratique splendeur du moment de leur édification, avec l'or qui dès le commencement fut soufflé sur la multitude d'ornements taillés dans les façades, ou avec le rouge rappelant tant d'ambitions et d'orgueils impériaux qui habitèrent l'âme du fils de l'aga Nicolae

https://biblioteca-digitala.ro

Coci, le rouge du brocart où avait été coupé l'habit de cérémonie que portait le fondateur — dans un fragment conservé de la peinture initiale de l'édifice —, du velours sur lequel se découpent les images de deux personnages princiers, les plus proches parents du voïvode, ou de celui qui forme le fond des épitaphes, celui des rideaux d'autel, du bas des icônes — avec leur abondant décor floral en or et argent, pareil à celui, peint, qu'on retrouve dans la céramique de la Cour princière —, dont le voïvode fit don à sa fondation.

L'église Trei Ierarhi, jamais imitée dans la postérité, a certes été une expérience singulière qui se présente à nos yeux comme un exemplaire unique, longuement mûri et, relativement, longuement élaboré, de l'art de son époque, avec ses volumes et ses surfaces impeccables — plus mouvementées vers le sanctuaire, plus paisibles vers l'exonarthex — avec son plan relevant — au-delà de certains «valaquismes», suggestions, fréquentes à l'époque, de l'art de la Valachie — d'une tradition architecturale autochtone qui remontait à ces siècles des Mușat dont bien des voïvodes nouveaux de ce XVIIe siècle se sont efforcés de descendre, avec l'incessante vibration, dynamique presque — lorsqu'on la regarde sous certains angles — d'extérieurs luxueux dans lesquels d'anonymes tailleurs de pierre, doués de génie, ont disposé — au-dessus et au-dessous d'une ceinture en torsade et d'une bande de marbre gris où sont incisés des masques et des vrilles, en un contraste parfait et voulu, stylistique et technique, avec le reste de l'œuvre — d'innombrables blocs qui alternaient — sculptés avec une minutie infinie et la rigueur presque algébrique de cette science islamique de l'ornement, si fort prisée en ce temps-là, en un passage insensible, de bas en haut, de l'aspect géométrique vers celui végétal — des zigzags et des entrelacs, des cercles qui s'entrecroisent, des accolades et des vases de fleurs, des écus et des fruits, enfin et encore des fleurs, une profusion de fleurs aux pétales diversement disposés réalisant d'infinies variantes, d'aspect également géométrique, et tellement accentué qu'elles en étaient changées en ces «disques de soleil» dont parlait Evlia Celebi, motifs qui, bien que taillés dans la pierre,

https://biblioteca-digitala.ro

donnent pourtant l'impression d'un ornement populaire sculpté dans le bois d'une porte ou d'une chaise paysanne de Moldavie, d'Olténie ou de Transylvanie, lorsque ce même motif devient une rosette véritable ou «l'hélice» du folklore roumain plastique de toujours.

Mais l'esprit de cette église qui a réuni en elle toute une histoire de la Moldavie se trouvant au carrefour de tant de routes, de ce merveilleux édifice vers lequel l'Europe orientale et centrale, pénétrée du souffle du baroque occidental, avait envoyé, de Russie, d'Ukraine et de Pologne, non seulement l'écho d'une certaine superbe encore féodale, mais aussi des peintres et des tzars, des métropolites, des hetmans et des aristocrates, afin de l'orner, de le visiter, d'y officier et de s'agenouiller devant son autel, vers lequel était venue, du vaste Orient, non seulement la décoration exubérante, et pourtant ordonnée avec une telle symétrie, mais même une fiancée princière qui, de la Circassie du Caucase, était partie vers la Cour de Iassy, demeure avant tout un esprit de la pierre qui a été animée avec art et avec amour, et il allait subsister comme tel par-delà les siècles.

Je veux dire par là, qu'à la différence d'autres villes princières de l'espace géographique roumain, il fut donné à ce Iassy, à plus d'un siècle distance de l'édification de Trei Ierarhi et de Golia, de continuer à porter le sceau des fondations de Vasile Lupu, et même si les murs des édifices construits plus tard, après 1750 et jusqu'aux environs de 1800 — l'ancienne église métropolitaine, dédiée à St. Georges et l'église St. Théodore, celle dite des Bourreliers, et celle consacrée à St. Haralambie, ne furent plus bâties en pierre de taille, ce noble et couteux matériau, comme les deux monuments du siècle précédent, dans l'architecture, dans l'art moldave de la nouvelle époque, que leurs façades semblaient avoir préparé, apparut un certain penchant pour le baroque — nourri aussi par des échos venus du côté de «l'empire de Moscovie», et de la Vienne des Habsbourg, et du côté de Stamboul qui envoyait ici les princes de haute culture de son Phanar —, un certain aspect plastique des façades et des intérieurs s'est assuré une

https://biblioteca-digitala.ro

vie durable — les premières ornées de pilastres rappelant Golia, avec des panneaux légèrement creusés, de formes compliquées, mouvementées, ondoyantes, avec des niches polylobées et en accolade, des sculptures dans la pierre décorée de masquerons et des motifs végétaux de l'époque, dont on retrouve quelques-uns aussi dans la Valachie voisine; les seconds ornés d'iconostases et de chaires dont le bois colorié et doré avait été taillé en puissants reliefs tourmentés —, aspect dû au modelage, souvent très savant, réalisé par les architectes et les sculpteurs, et qui provenait de ce goût pour le caractère tactile et le pittoresque qui, nous l'avons déjà établi, domine la fin médiévale et les débuts modernes de la civilisation roumaine, dans un milieu culturel tel que celui de Moldavie et de sa capitale, où ce n'est peut-être pas de façon fortuite qu'on lisait, dans cette seconde moitié du «siècle des lumières» justement, des pages de la littérature du baroque, qu'on traduisait des auteurs comme Gracián et Voiture et que l'on prisait fort les si françaises «Aventures de Télémaque».

Profondément européen, s'ouvrant sans hésitation à tout ce qui était nouveau et de prix dans tous les domaines, cet univers roumain des XVIIe et XVIIIe siècles — et en premier lieu celui de l'espace moldave si fécond et si généreux pour la culture moderne — s'était admirablement exprimé par des faits d'art tels que ceux réalisés au cours du règne du prince de fastueuse envergure qui, achevant son règne juste deux cents ans après la chute de Byzance, avait fait une fois de plus de son pays un authentique et brillant pont unissant la tradition œcuménique et morale du défunt Empire, aux destins de l'héritage byzantin, ici, en Europe orientale. Sur son ordre, tailleurs et architectes, à nous inconnus, ont élevé avec des peines infinies et des joies amplement méritées, des édifices qui parlent d'eux-mêmes en faveur de cet univers tellement européen, et si l'église Trei Ierarhi a encore quelque chose à dire à nos contemporains, le langage de ses pierres, qui sont déjà entrées dans la légende, sera sûrement un langage qui confirmera une fois de plus un certain visage d'universalité roumaine.

RĂZVAN THEODORESCU

https://biblioteca-digitala.ro

Un aveu s'impose ici, que la formule graphique même du présent volume laisse, je l'espère, entrevoir. Ces pages qui ont essayé d'évoquer un certain trait — parmi d'autres, fort nombreux — de toute une époque d'ancienne culture roumaine, eussent difficilement été concevables si elles n'avaient pu ramener devant les yeux du lecteur le fabuleux décor du plus célèbre des monuments de Iassy. Or, la véritable célébration de «la pierre de Trei Ierarhi» est due ici aux photos d'un artiste sensible, qui a profondément pénétré cet univers qu'il nous dévoile par son art.

Je tiens à remercier Ioan Oprea pour avoir su détailler, fragment après fragment, un ensemble d'art que je pensais connaître depuis trente ans et qui, unique dans mon pays, se révèle maintenant entièrement nouveau devant l'objectif d'un appareil-photo, dans sa logique parfaite, dans sa rigueur qui n'exclut pas la fantaisie, parfois, — bien que l'affirmation puisse paraître paradoxale lorsqu'on parle de l'extérieur de Trei Ierarhi —, dans sa noble et grande simplicité. Et il est également certain que, en l'absence des photos de Ioan Oprea, les pages précédentes n'eussent presque pas trouvé l'occasion d'être écrites.

R. Th. Bran, août 1977

https://biblioteca-digitala.ro

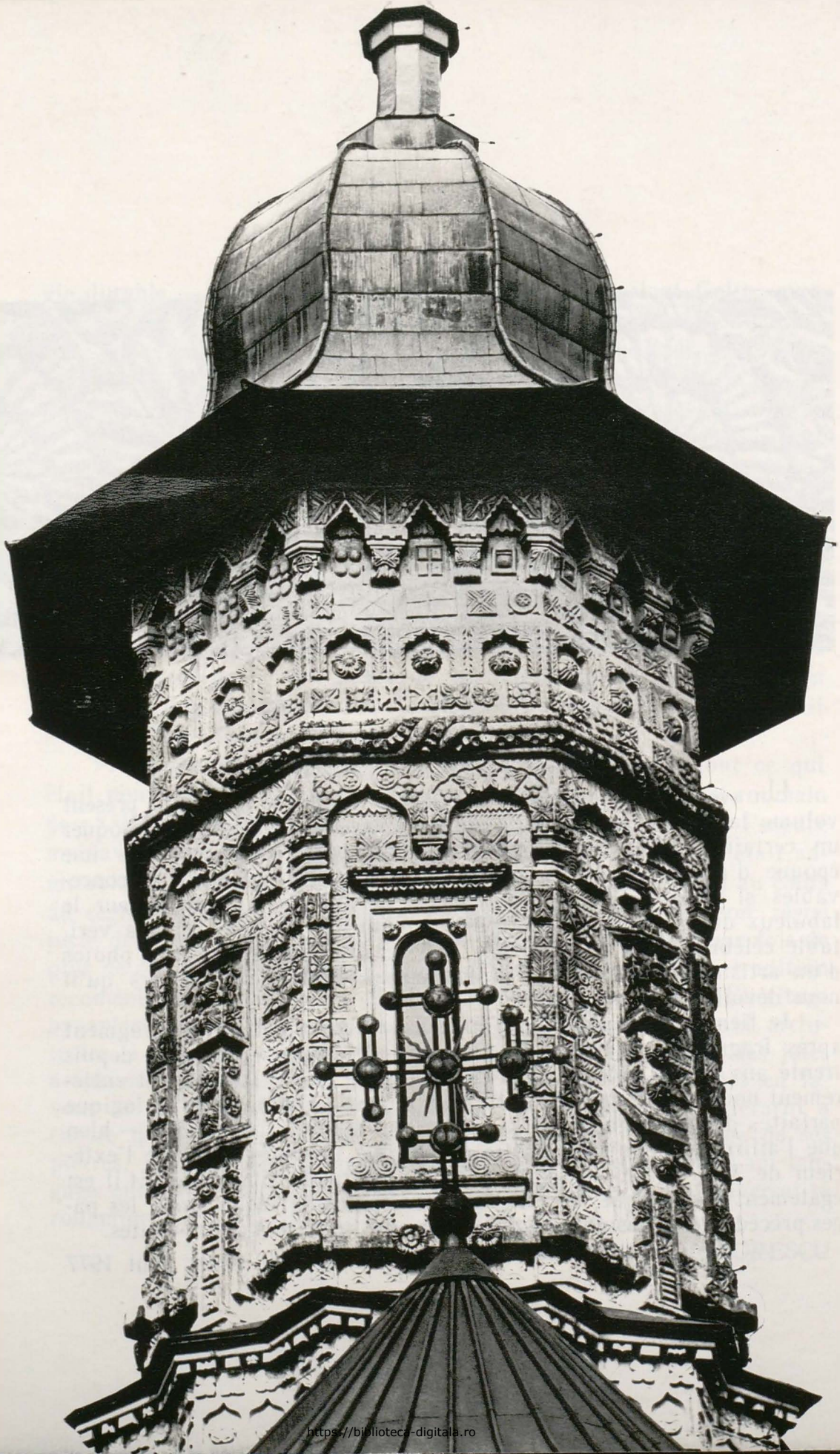

https://biblioteca-digitala.ro

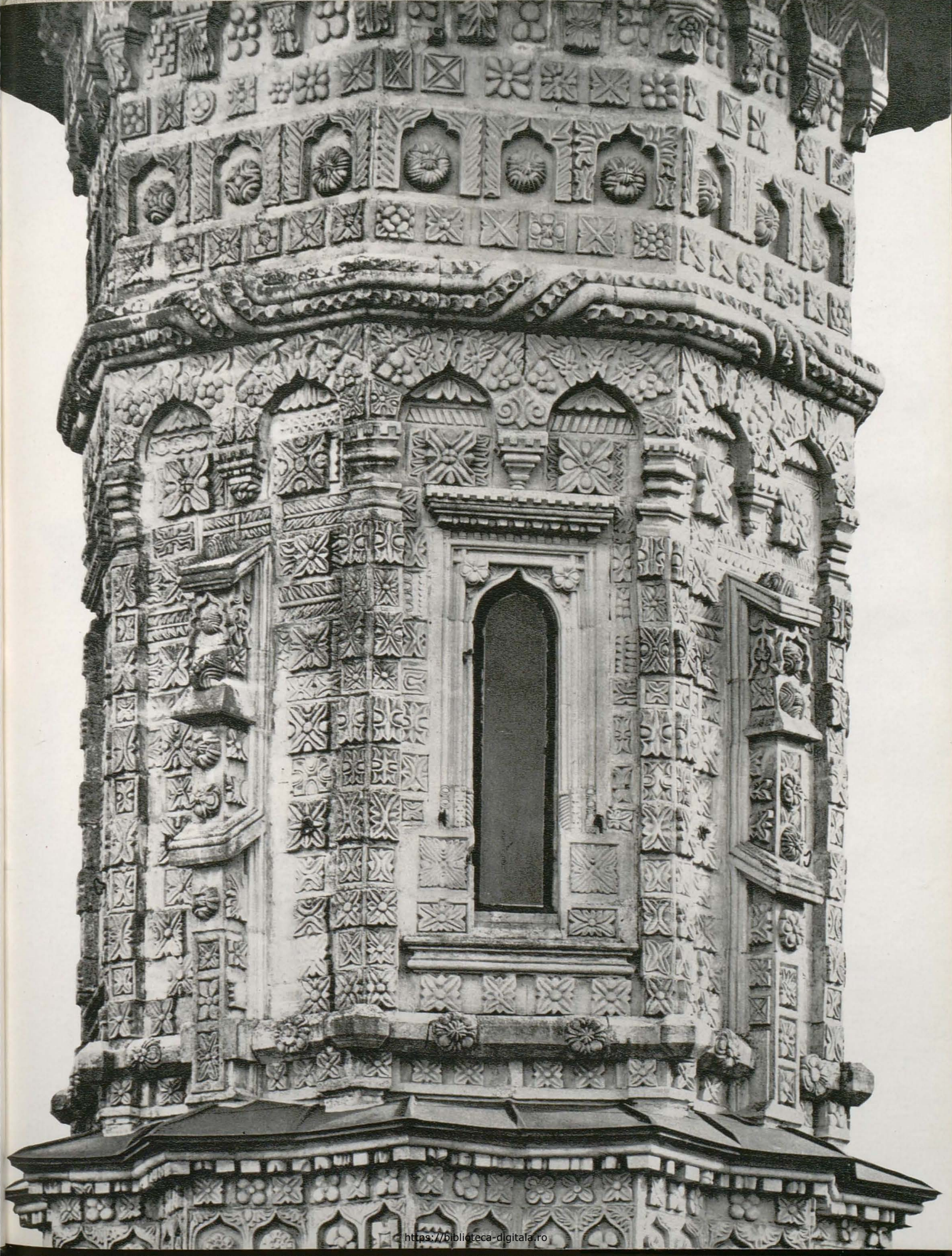
https://biblioteca-digitala.ro

Turla migălos cioplită a Dragomirnei,
ctitoria „omului nou" Anastasie Crimca, cel urcat în scaunul de mitropolit al Moldovei,
anunța, la treizeci de ani depărtare, ca un experiment estetic încă firav, dar nespus de semnificativ, ceea ce va fi, somptuos și sculptat în întregime, paramentul Trei Ierarhilor,
ctitoria unui alt „om nou", ajuns voievod al aceleiași Moldove.
Cît despre Golia, cu unduirile sale baroce amintind de Italia —
o Italie filtrată prin Polonia „sarmatismului" celui de al XVII-lea veac —, dar și cu clasicul său echilibru stăpînind volumele,
ea rămîne, în aceeași epocă, un admirabil complement al bisericii cu fațade de Orient
de la Trei Ierarhi, dînd măsura gustului și a orizontului estetic atît de deschis și de european al ctitorilor români de acum trei sute de ani.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

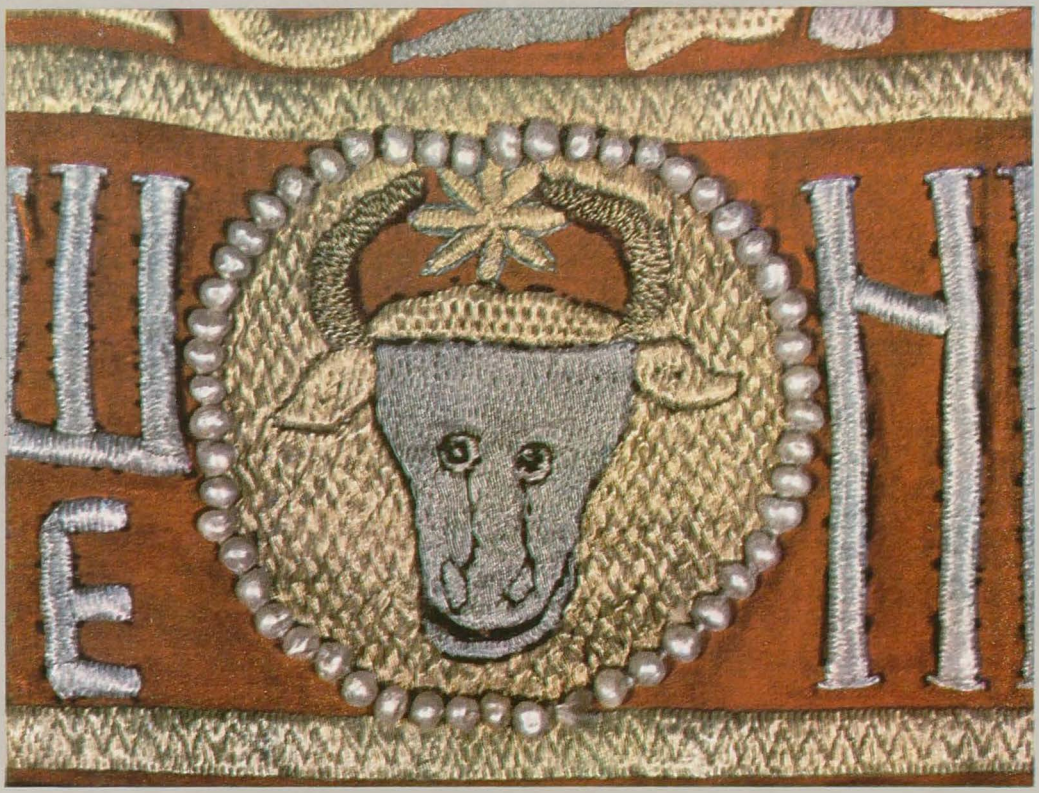

Orgolii nemăsurate şi clamarea puterii dobîndite,
aşteptări îndelungi ale ceasului de triumf în scaunul domnesc,
prefaţează, parcă, prin primii doi Movileşti ce au cîrmuit Moldova înainte şi după 1600,
o întreagă psihologie a veacului al XVII-lea românesc — pe care ctitorul Trei Ierarhilor avea să o prelungească şi să o ilustreze exemplar.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

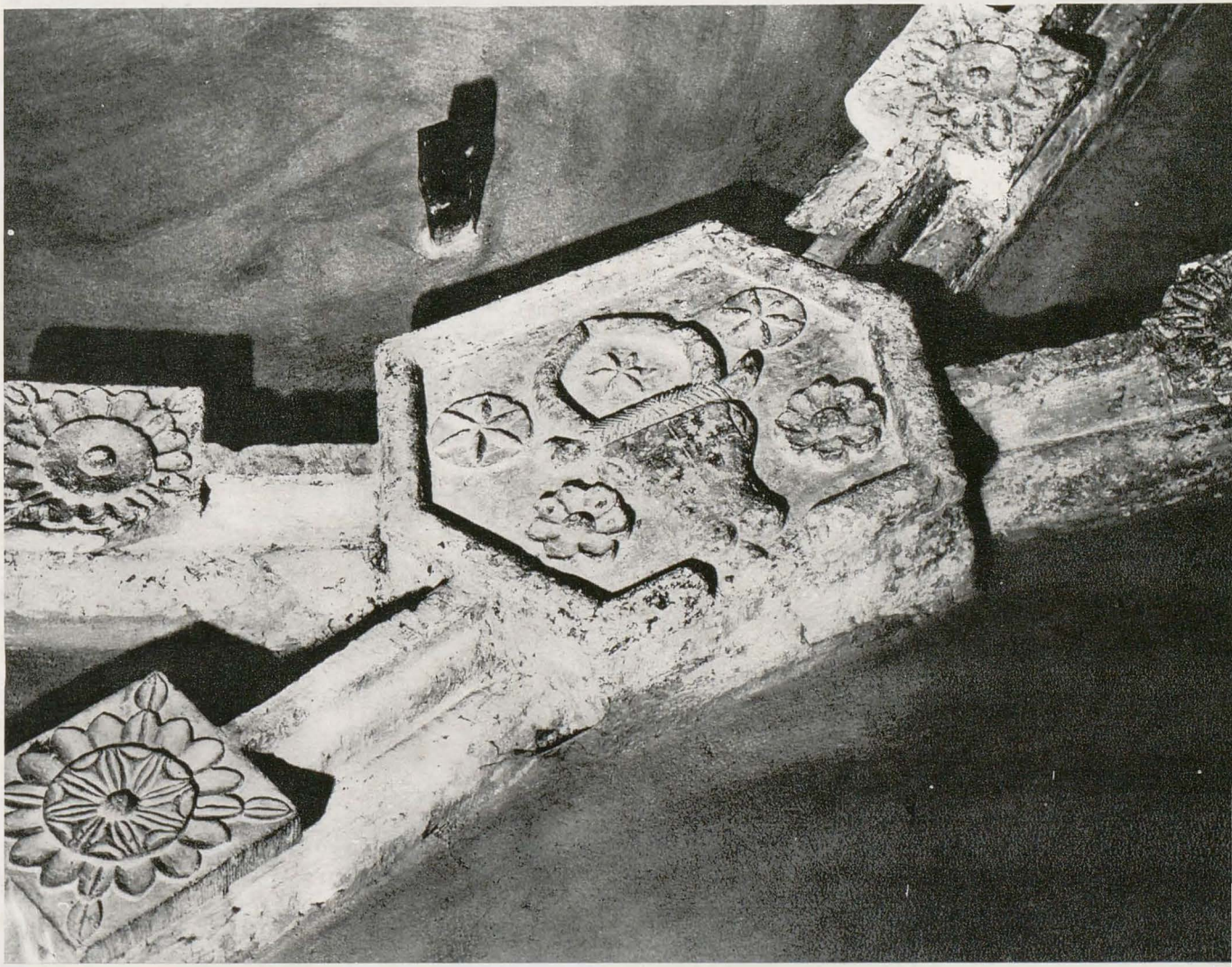

Capul de bour
ce închipuia herbul Moldovei de la întemeierea ţării încă, ce împodobise
măruntele monede ale
Muşatinilor
şi pisaniile elegante ale ctitoriilor lui Ştefan cel Mare,
clopote şi cahle, discuri smălţuite şi manuscrise iluminate,
lespezi de mormînt şi jilţuri voievodale,
apare, la Trei Ierarhi, ca unic motiv heraldic arborat discret de
Vasile Lupu într-o epocă de obsesie heraldică şi de triumf a blazonului.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

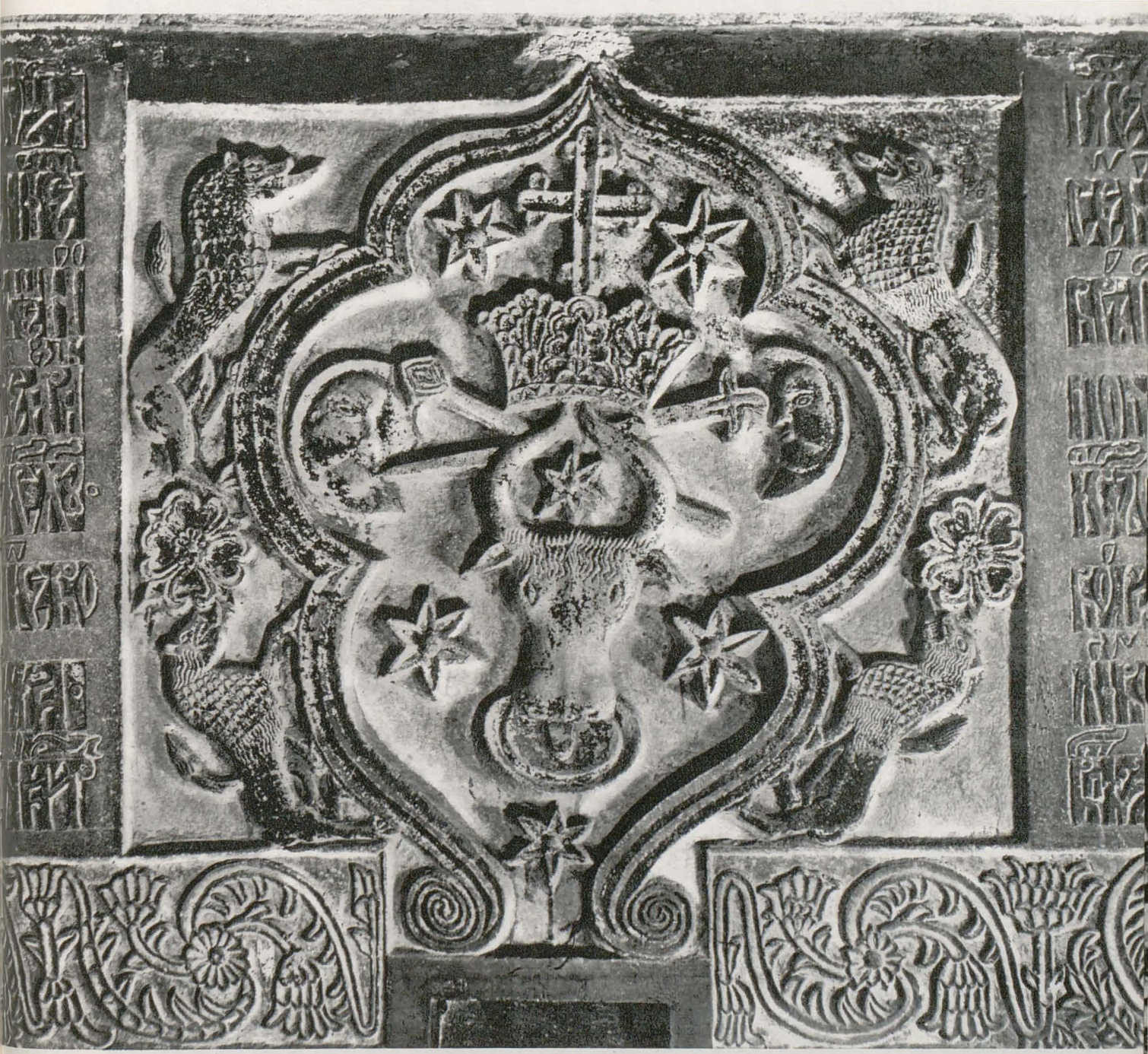

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

„Homo novus" prin excelenţă,
lipsit de genealogii ilustre,
dar voind să se identifice cu „ţara",
cu însemnul ei simbolic de prestigiu şi grandoare,
fiul agăi Coci prelungea aici pe toţi domnii anteriori, scoborîtori sau nu din Ştefan Vodă, ce împodobiseră cu armele Moldovei bisericile de ei înălţate şi documentele solemne ale cancelariilor de la Suceava sau Iaşi.
Sub semnul stemei Moldovei ce străjuia exteriorul ca şi încăperile Trei Ierarhilor, lăcaşul se convertea, la voinţa ctitorului său, într-o necropolă ce nu era numai locul de îngropăciune a neamului lui Vasile Lupu, ci devenea la rîndu-i simbolul, sclipitor de bogăţie şi de artă, a unei noi dinastii. Insă veacul baroc şi teatral care a fost cel de al XVII-lea secol, veac al ridicărilor fulgerătoare şi spectaculoase, dar şi al gloriilor efemere,
al strălucirii, al iluziei şi al tragediilor nu puţine, a fost totodată cel al grăbitei ascensiuni a Lupului Vodă şi al stingerii fără nume a stirpei sale. Singură mărturie a măririlor voievodale din curtea de la Iaşi, din cel de al doilea pătrar al veacului amintit, Trei Ierarhii rămîn, în felul lor, un letopiseţ.

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Pag. 16

«L'église Trei Ierarhi, jamais imitée dans la postérité, a certes été une expérience singulière qui se présente à nous comme un exemplaire unique, longuement mûri et relativement longuement élaboré, de l'art de son époque, avec ses volumes et ses surfaces impeccables — plus mouvementées vers le sanctuaire, plus paisibles vers l'exonarthex —, avec son plan relevant — au-delà de certains «valaquismes», suggestions, fréquentes à l'époque, de l'art de la Valachie — d'une tradition achitecturale autochtone qui remontait à ces siècles des Muşat dont bien des voïvodes nouveaux de ce XVIIe siècle se sont efforcés de descendre, avec l'incessante vibration, dynamique presque — lorsqu'on la regarde sous certains angles — d'extérieurs luxueux .....»

Pag. 32

La couleur de la pourpre et le scintillement des pierreries, les vêtements resplendissants, lourds du poids des ornements précieux, le penchant obsessionnel pour le détail d'un concret ineffable, donnent la mesure de l'ostentation d'une époque où le costume et le bijou, l'or et l'argent s'efforcent vainement de masquer par leur éclat tapageur ce que la gloire d'un souverain et de toute sa lignée eut de trop éphémère.

Pag. 52

Il existe à la partie supérieure de l'église Trei Ierarhi un élément décoratif qui donne sa note distincte à cette partie de l'édifice: l'arc en accolade. En se répétant, dans différents registres, sur chacun des côtés des clochers, entourant les bases étoilées et carrées de ces derniers, apparaissant de nouveau sous la corniche et au-dessus de la torsade, créant par leur relief plus profond, des jeux d'ombre et de lumière formant contraste, ces ouvertures qui prennent souvent appui sur de petites consoles, rythmant largement les surfaces et abritant à l'intérieur des corolles de pierre ou l'admirable frise avec ses dizaines de vases de fleurs, provenant du répertoire turco-persan de l'époque, confèrent à la moitié supérieure de l'édifice beaucoup de vivacité et de mouvement. En même temps, par leur ondulation répétée et si orientale — que l'on retrouve au cours de ce même siècle, ainsi qu'au cours du suivant, dans de si nombreuses œuvres d'art roumaines, depuis l'architecture et jusqu'aux parures — les accolades de mosquée de l'église de Iassy, discrètement disséminées au-dessus de la torsade, contribuent à lui assurer, de là et jusqu'aux faîtes des clochers, une ligne naturellement élancée, d'une grande élégance.

https://biblioteca-digitala.ro

Pag. 56

Répondait-elle, cette recherche de la symétrie, du rythme égal, de l'ordre abstrait, mais aussi de la vibration pleine de tension des registres qui se succèdent insensiblement, allant de l'élément géométrisé aux géométries bruissantes des façades de Trei Ierarhi, répondait-elle donc à une nécessité profonde, entre le calme et le tourment, de maîtres-artisans d'une inépuisable fantaisie et à celle d'un fondateur d'une richesse inépuisable, à une époque de troubles et d'incertitude, de tragiques affrontements, d'imprévisibles changements de destin, de succès éclatants et de terribles défaites que l'Histoire a pareillement enregistrés? Rien ne s'oppose à une telle interprétation si l'on garde présent à l'esprit l'amour de cette époque pour le faste, pour la somptuosité, pour «l'inouï et jamais vu» baroque, qui réunit des motifs et des formes diverses, à l'histoire plus proche ou plus lointaine, depuis les serpentements de flamme gothique tardive des fenêtres, à la passementerie orientale d'une incroyable variété et d'une rigueur terrible des rangées de pierre qui élevèrent les murs du plus connu des monuments de Iassy.

Pag. 86

La fleur, motif que l'on rencontre peut-être le plus souvent dans l'art du Moyen Âge tardif roumain; la fleur qui, dans les peintures murales et dans les sculptures sur bois de la Valachie et de l'Olténie, dans la poterie émaillée de Moldavie et de Transylvanie, dans les costumes brochés d'or et d'argent des dignitaires roumains, a occupé une place d'exception comme un signe des rencontres de plus en plus fréquentes avec l'Orient turc et avec le milieu renaissant-baroque de l'Occident —, où porcelaines et pièces d'orfèvrerie portaient souvent l'image de la fleur —, mais surtout comme un signe de la découverte toujours plus vraie de tout ce qui environne l'homme dans l'ordre du beau, cette fleur était, pour les tailleurs de pierre de Trei Ierarhi, l'occasion des plus subtiles variations sur un même thème, imaginées rien que pour la joie simple de ces artistes inconnus puisque, par ailleurs, impossibles à distinguer dans tous leurs détails, toujours autres, à cette hauteur des clochers, de la corniche et de la torsade qui entoure l'église. A jamais immobilisée dans la pierre, avec ses pétales à chaque fois autrement disposés, ni œillet, ni tulipe, ni lys, ni n'importe quelle autre parure des champs, aussi modeste fut-elle mais aisément reconnaissable, soumise à une stylisation et à un schéma préétabli, jusqu'à en être devenue plutôt une image abstraite, un prototype, et même une image géométrisée du miracle naturel, la fleur de Trei Ierarhi semble sculptée dans le bois par un artisan paysan. Et les dizaines de fleurs de Trei Ierarhi constituent, peut-être, le plus clair témoignage de l'origine de ceux qui, il y a plus de trois siècles, crèèrent la robe de pierre de la fondation du prince Vasile Lupu.

Pag. 108

Le clocher minutieusement sculpté de Dragomirna, fondation de «l'homme nouveau» Anastasie Crimca, celui élevé à la dignité de métropolite de la Moldavie, annonçait, à trente ans de distance, comme une expérimentation esthétique, encore incertaine mais indiciblement significative, ce qu'allait être, somptueux et entièrement sculpté, l'extérieur de Trei Ierarhi, fondation d'un autre «homme nouveau», parvenu au trône de cette même Moldavie. Quant à la Golia de Iassy, avec ses ondulations baroques qui rappellent l'Italie — une Italie filtrée à travers la Pologne du «sarmatisme» du XVIIe siècle —, mais aussi avec son équilibre classique maîtrisant les volumes, elle réalise, à cette même époque, un admirable complément de l'église aux façades d'Orient de Trei Ierarhi, donnant la mesure du goût et de l'horizon esthétique, si ouvert et si européen, des fondateurs roumains d'il y a trois cents ans.

https://biblioteca-digitala.ro

Pag. 121

Orgueils démesurés et annonces claironnantes de la prise du pouvoir, attentes interminables de l'heure de triomphe marquant l'avènement au trône, semblent annoncer toute une psychologie du XVIIe siècle roumain — celle d'une affirmation de l'individuel et de la souveraine puissance du nobiliaire — que le fondateur de Trei Ierarhi allait prolonger et illustrer de façon exemplaire.

Pag. 125

La tête d'aurochs qui représente les armes de la Moldavie dès sa constitution comme Etat, ayant orné les menues monnaies des Muşat et les élégants documents d'attestation des fondations d'Etienne le Grand, des cloches et des «terra cotta», des disques émaillés et des manuscrits enluminés, des dalles de tombeau et des sièges princiers, apparaît, à Trei Ierarhi, comme unique motif héraldique discrètement arboré par Vasile Lupu, à une époque de véritable obsession héraldique et de triomphe du blason.

Pag. 129

«Homo novus» par excellence, dépourvu de généalogies illustres, mais voulant s'identifier — lui et sa lignée, devenue princière — au «pays», avec sa marque symbolique de prestige et de grandeur, le fils de l'aga Coci était ici le continuateur de tous les souverains antérieurs, descendants ou non d'Etienne le Grand, qui avaient orné des armes de la Moldavie les églises par eux édifiées et les documents solennels des chancelleries de Suceava et de Iassy, de Rareş à Lăpuşneanu, de Despot à Petru Şchiopul et jusqu'aux Movilă. Sous le signe de cet emblème de la Moldavie qui dominait l'extérieur comme l'intérieur de Trei Ierarhi, l'édifice devenait, de par la volonté de son fondateur, une nécropole qui n'était pas seulement le lieu de sépulture de la lignée de Vasile Lupu, mais aussi le symbole, étincelant de richesses et d'œuvres d'art, d'une nouvelle dynastie. Mais ce siècle baroque et théâtral que fut le XVIIe siècle, celui des réussites fulgurantes et spectaculaires, mais aussi des gloires éphémères, de l'éclat, des illusions et des rien moins que rares tragédies, fut en même temps le siècle de la rapide ascension du prince Lupu et de l'extinction du nom de sa race. Seul témoignage des grandeurs voïvodales de la Cour de Iassy, pendant le second quart du siècle mentionné, Trei Ierarhi représente, à sa manière, une chronique.

https://biblioteca-digitala.ro

Trei Ierarhi—vocable sous lequel se trouvait le monastère et l'église du même nom à Iassy, représentant les trois hiérarques de l'église orientale, St. Basile le Grand, St. Grégoire le Théologien, St. Jean Chrysostome.

Pravilă (slav.) — Loi médiévale; code de lois; livre contenant ces lois.

Ibrăileanu Garabet (1871—1936) — critique, historien littéraire, professeur à l'Université de Iassy, animateur de la revue «Viaţa românească», auteur — entre autres — de l'ouvrage «L'esprit critique dans la culture roumaine».

Lovinescu Eugen (1881—1943) — critique et historien littéraire, fondateur de la revue «Sburătorul», auteur de synthèses fondamentales d'histoire culturelle et littéraire roumaines, parmi lesquelles «Histoire de la civilisation roumaine moderne».

Junimisme — nom d'un courant littéraire et culturel-politique; il provient du nom de la société «Junimea», fondée à Iassy en 1863 par un groupe d'hommes de culture et d'hommes politiques roumains ayant à leur tête Titu Maiorescu, l'idéologue du courant. La revue de ce groupe et du courant tout entier fut «Convorbiri literare».

Postelnic — dignitaire médiéval dont la sphère d'activité comprenait le protocole princier et les affaires étrangères

Stolnic — dignitaire médiéval qui s'occupait de la table princière.

Vornic — dignitaire médiéval dont les attributions étaient surtout judiciaires.

Spătar — dignitaire médiéval, commandant de l'armée, porteur des insignes princiers.

Aga — commandant militaire de l'empire turc; on le retrouve fréquemment aux XVIIe, XVIIIe et, partiellement, au XIXe siècles dans les Principautés Roumaines.

«*L'Anonyme de Brâncoveanu*» — ou «Histoire de la Valachie à partir de 1688», chronique valaque dont l'auteur est non identifié, relatant des événements du temps du règne de Constantin Brâncoveanu (1688—1714).

Milcov — rivière qui, jusqu'à l'Union de 1859, formait la frontière d'Etat entre la Valachie et la Moldavie.

Golia — monastère de Iassy, élevé sur l'emplacement d'une église plus ancienne sur l'ordre de Vasile Lupu (1634—1653); sa construction fut achevée sous le règne du fils de ce dernier, Ştefăniţă Lupu (1659—1661).

https://biblioteca-digitala.ro

1635 încep lucrările de zidire a bisericii mănăstirii Trei Ierarhi din Iași, al cărei ctitor este domnul Moldovei Vasile Lupu (1634—1653).

1639 se încheie construirea bisericii mănăstirii Trei Ierarhi (data pisaniei: 6 mai 1639).

1640 Vasile Lupu își înzestrează ctitoria cu o tipografie în care au fost tipărite lucrări de frunte ale vechii culturi românești, între care *Cartea românească de învățătură* sau „*Cazania mitropolitului Varlaam*" (1643), *Cartea care se cheamă răspunsul împotriva catihismului calvinesc* (1645), *Cartea românească de învățătură de la alte giudețe cu zisa și cu toată cheltuiala lui Vasile voievodul și domnul țării Moldovei*... sau „*Pravila lui Vasile Lupu*" (1646).

1641 se întemeiază școala de la Trei Ierarhi.

1641—1642 pictorii ruși Sidor Pospeev, Iakov Gavrilov, Deiko Iakovlev, Pronka Nikitin, precum și unii zugravi români decorează Trei Ierarhii.

1646 mănăstirea este închinată călugărilor greci de la Muntele Athos.

1647, *1653*, *1659* Marcus Bandinus, Paul din Alep și, respectiv, Evlia Celebi, vizitînd Iașii, văd, descriu și admiră ctitoria Lupului vodă.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea — mănăstirea este incendiată și devastată în mai multe rînduri de către oștile tătare și poloneze.

1711 venind la Iași ca invitat al lui Dimitrie Cantemir voievod, țarul Rusiei, Petru cel Mare, vizitează Trei Ierarhii.

Prima jumătate a secolului al XIX-lea — mănăstirea este grav avariată de cutremurul din 1802 și de incendiul din 1827.

1824 se redeschide școala de la Trei Ierarhi, cu învățămînt în limba română, în urma stăruințelor cărturarilor Veniamin Costachi și Gheorghe Asachi.

1851 la Trei Ierarhi ia ființă o „școală preparandală" de care aveau să-și lege numele însemnați oameni de cultură români, ca elevi — Ion Creangă —, ca profesori — Bogdan Petriceicu Hasdeu — sau ca directori — Titu Maiorescu.

1863 mănăstirea este desființată o dată cu secularizarea din timpul lui Cuza.

1882—1904 se restaurează ansamblul fostei mănăstiri Trei Ierarhi.

1935 sînt aduse și depuse la Trei Ierarhi osemintele voievodului-cărturar Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei (1693; 1710—1711).

1958—1960 este restaurată sala gotică, iar biserica suportă intervenții de consolidare și întreținere, astfel că, în prezent, complexul de la Trei Ierarhi, în bună stare de conservare, se înfățișează ca unul dintre cele mai importante și caracteristice monumente de arhitectură și artă veche românească.

https://biblioteca-digitala.ro

1635 Début des travaux pour l'édification de l'église du monastère Trei Ierarhi de Iassy, dont le fondateur est le souverain de la Moldavie, Vasile Lupu (1634—1653).

1639 La construction de l'église du monastère Trei Ierarhi est achevée (date de l'inscription: 6 mai 1639).

1640 Vasile Lupu dote sa fondation d'une typographie où furent imprimés des ouvrages marquants de l'ancienne culture roumaine, parmi lesquels *Le Livre Roumain d'Enseignement*, ou «Le recueil de sermons du métropolite Varlaam» (1643), *Le Livre qui s'appelle la réponse contre le Catéchisme Calvin* (1645), «La Pravila de Vasile Lupu» (1646).

1641 Fondation de l'école de Trei Ierarhi.

1641—1642 Les peintres russes Sidor Pospeev, Iakov Gavrilov, Deiko Iakovlev, Pronka Nikitin, ainsi que quelques peintres en bâtiments roumains décorent Trei Ierarhi.

1646 Le monastère est dédié aux moines grecs du mont Athos.

1647, *1653*, *1659* — Marcus Bandinus, Paul d'Alep et Evlia Celebi, en visitant Iassy, notent, pleins d'admiration, leurs impressions sur la fondation du prince Lupu.

Seconde moitié du XVIIe siècle — A plusieurs reprises le monastère est dévasté et incendié par les troupes tartares et polonaises.

1711 Le tzar de Russie, Pierre le Grand, arrive à Iassy, invité par le voïvode Dimitrie Cantemir, et il visite Trei Ierarhi.

Première moitié du XIXe siècle — Le monastère est gravement endommagé par le tremblement de terre de 1802 et l'incendie de 1847.

1824 On rouvre l'école de Trei Ierarhi et on y enseigne le roumain sur les instances des lettrés Veniamin Costachi et Gheorghe Asachi.

1851 On crée à Trei Ierarhi une «école préparatoire» de laquelle d'éminentes personnalités culturelles roumaines allaient lier leurs noms: en qualité d'élèves — Ion Creangă, de professeurs — Bogdan Petriceicu Hasdeu ou de directeurs — Titu Maiorescu.

1882—1904 Restauration de l'ensemble de l'ancien monastère Trei Ierarhi.

1935 Les cendres du voïvode-homme de lettres Dimitrie Cantemir, souverain de Moldavie (1693; 1710—1711) sont ramenées et déposées à Trei Ierarhi.

1958—1960 Restauration de la salle gothique; des travaux d'entretien et de consolidation sont entrepris dans l'église, de sorte que, actuellement, le complexe de Trei Ierarhi, bien conservé, se présente comme l'un des monuments d'architecture et d'ancien art roumain les plus caractéristiques et les plus importants.

https://biblioteca-digitala.ro

REDACTOR : PETRE LUPAN
TEHNOREDACTOR : DOINA PODARU

BUN DE TIPAR : 20.X.1979
APĂRUT 1979: COLI DE TIPAR 17,25
TIRAJUL : 9000 EX

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „FILARET"
STR. FABRICA DE CHIBRITURI Nr. 9–11
BUCUREȘTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

65 LEI

EDITURA MERIDIANE

https://biblioteca-digitala.ro

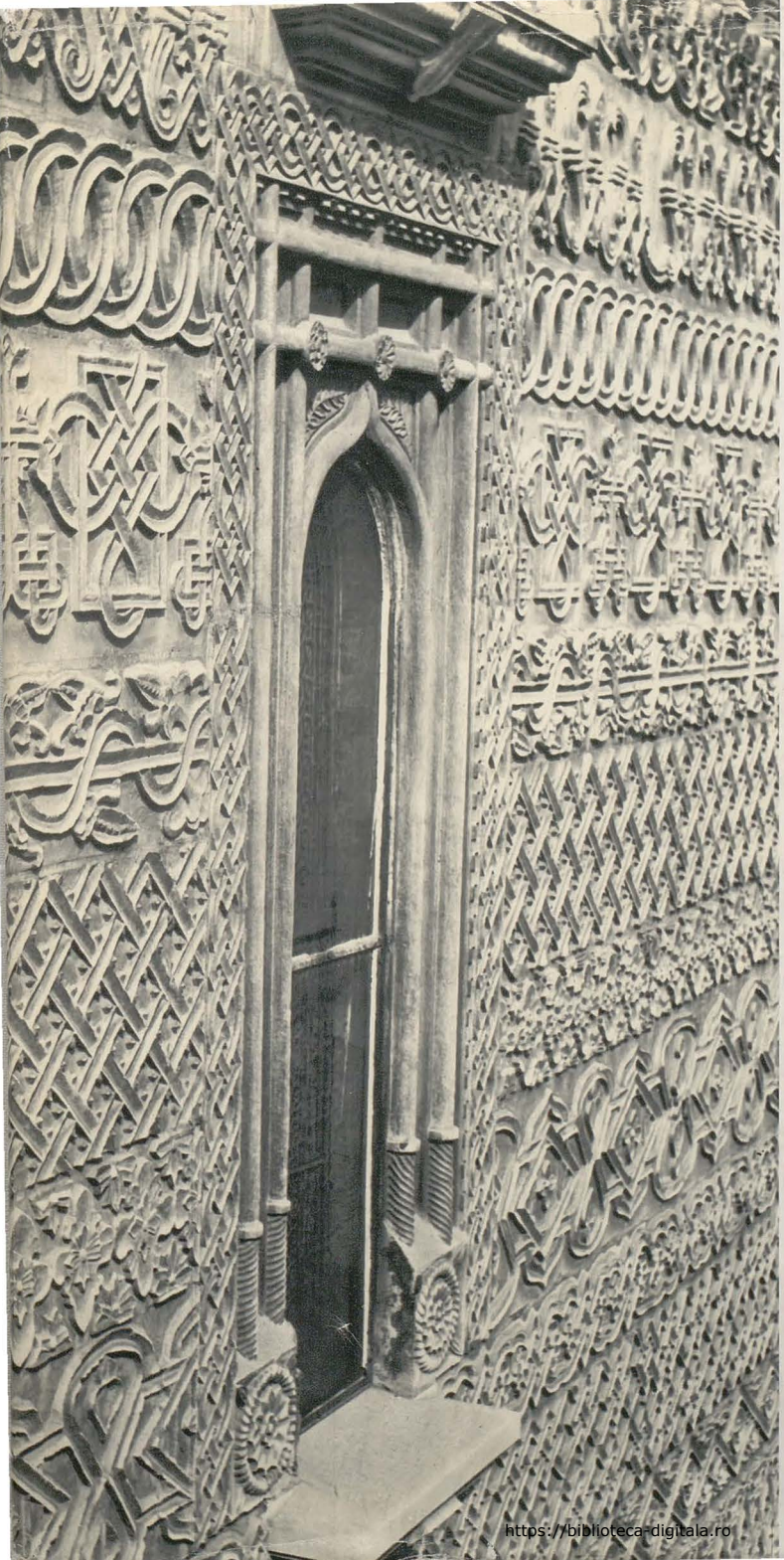

„... trebuie să fie văzută şi mănăstirea lui Lupul bei din interiorul oraşului. Nu poate fi descrisă nici cu graiul, nici cu pana. Fiind clădită de curînd, pietrele de marmură strălucitoare lucesc şi scînteiază, încît parcă ar fi frunzele de pe un pergament iluminat... Atît în interior cît şi în exterior, se află chipuri care se pot pune alături de picturile lui Mani şi Behzad şi Aga Riza, parcă sînt însufleţite, numai că nu vorbesc...

Nu am văzut în nici o ţară astfel de opere de picturi cu miniaturi executate cu atît farmec şi după gustul frîncesc, cum sînt cele care se află pe bolţile şi pe cupolele acestei mănăstiri... Pe pietrele făţuite ale pereţilor exteriori ai acestei biserici se află, ca podoabe, figuri şi înfloriturí. Îndeosebi înfloriturile de pe o piatră sînt astfel încadrate în ornamente săpate cu discuri de soare, cu împletituri de linii, cu dantele de piatră şi cu inscripţii ornate, încît cel care le priveşte rămîne uimit de felul cum meşterul sculptor a cioplit marmura cu dalta sa. S-ar putea ca astfel de zugrăveli împodobite să existe doar la Atena, oraşul filosofilor şi al bărbaţilor de stat, în templul divinului Platon".

Evlia Celebi

EDITURA MERIDIANE

https://biblioteca-digitala.ro